

курками, «аби плодились»: «як захватять у чужому курнику, заберуть усіх курей — нехай тоді плодяться».

14 запусти, звичаї, аналогічні з великопостними. Родичі ходять до родичів, гостяться. Колодки в'яжуть — батькові, що сина не женив, матері, що доньки не віддала. Під запусти на Івана Златоустого друга дівчача складка на вечорниці. Потім складки такі: третя на другий день Різдва, четверта під масницю, по всеїдній, п'ята на масниці, котрого-небудь дня, шоста на великдень, сьома на Вшестя (Вознесеніє), восьма на Святій неділі (Зелені Свята). В ті ж речінці, день — два дні раніше або пізніш, складаються й молодичі, закликаючи чоловіків¹.

Воведеніє — кінець року.

МОТИВИ ОБРЯДОВОЇ ПОЕЗІЇ

Пам'яті Миколи Костомарова

Обрядове величання. Поезія родинно-господарського побуту. Ми заглянули, наскільки можливо, до річного обороту сільськогосподарського українського життя, збираючи фрагменти і пережитки старого світогляду. З-під поволоки нової релігії (витвореної з його елементів і всяких інших складників нового релігійного синкретизму) перед нами зарисувалась все-таки доволі виразно та система обрядів і відправ, якими старий українець уставляв свої відносини до доохрестного світу, до правлячих ним сил, до свого людського оточення і до поколінь одшедших, котрим завдячував своє існування. Ся система обрядів і відправ і той світогляд, що лежить в її основі, як я зазначив, становили його стару релігію. Але не всю, розуміється, а її, так сказати, домашню, родинну частину. Всякого ж роду колективні, громадські відправи почасти були втягнені церквою, а оскільки не втягнені — то знищені нею (те, що було втягнене, має свій вираз в різних церковних відправах: процесіях, громадських парастасах, водосвятях і т. д.). Почасти перейшли вони в поколінні мужеські (й жіночі) організації, про котрі будемо говорити нижче. Се треба мати на увазі, щоб не перебільшувати індивідуалістичного, атомістичного характеру сеї релігії, як вона виступила в наведених обрядах, бо в них перед нами виступає тільки хазяйство, родина, з їх господарем і господинею, як самозадоволена клітина — малий світ в собі.

¹ Записка Дикарева з Вороніжчини. — Мат. етн., III, с. 3.

З-під поволоки християнських імен, а почасти — й ідей (кажу: почасти — бо дуже часто християнські ймення зовсім механічно зв'язані з образами й ідеями нехристиянськими)¹, вирисовується перед нами характер сеї старої, дохристиянської релігії — її магічний характер. Її провідна ідея — се не ідея служіння правлячим доохрестним світом силам, щоб придбати їх ласку, яка вже сама, по свому плану, все на добре попровадить, як то собі укладає людина на інших стадіях релігійної думки. Се ідея повелівання, кермування тими силами або забезпечування себе від їх недобрих впливів певними засобами, ірраціональними з погляду наших відомостей про природу, але доцільними з становища тодішніх поглядів на неї. Багато дослідників через те сей магічний світогляд протиставляють вище схарактеризованому «релігійному» як світогляд «передрелігійний». Я не бачу для того підстави, вважаючи, що розуміння релігії як того, чим людина регулює свої відносини до всього *не я*, що поза нею, включає в себе і такий магічний світогляд.

Вражати може, що при тім ми сливе ніде не стрілися з фігурами наших старих богів, до котрих призвичаїли нас як до центральних пунктів передхристиянського світогляду згадки літопису, Слова о полку Ігоревім і християнських проповідей против поганства. Се факт, котрий можна толкувати різними способами: що їх згадки якраз найбільш нищились церквою, і дійсно винищились; або що образи тих богів були витворені релігійною творчістю вищих верств і не перейшли в життя широких мас; або, нарешті, що се були такі ж мало конкретні, слабо персоніфіковані образи, більш форми поетичного думання, епітети, — як і ті образи чи назви Коляди, Йордану, Купала, Святого Різдва і т. д., що задержалися в поетичній творчості, нам приступній, а не якісь виразні елементи господарської магії. Все-таки можемо бути певні, що наш фольклор заховав головне і

¹ Нижче, говорячи про християнські теми в народній творчості, ми стрінемося з старим домислом, що різні старі міфологічні постаті укрились під іменами християнських святих. Нинішні дослідники менше покладають на се, ніж старі міфологи; вони готові признати більше впливу християнської легенди, ономастики, термінології на останки старого світогляду: його трансформацію під її впливами, ніж саме механічне заміщення старих Перунів, Велесів, Стрибогів християнськими йменнями. Найбільш інтересне питання, яке, однак, не дебатувалось уже давно, се — настільки «Біг» нашого фольклору єсть християнський чи християнсько-маніхейський Бог, а наскільки в різних переказах і магічних операціях зістається Бог передхристиянський, так як «рай» передхристиянський тільки сінкретизувався з християнським «парадізом». Се питання, які неминучо встануть перед нашими дослідниками, коли від збирання фольклорного матеріалу перейдеться, нарешті, до пильного і глибшого студювання його.

основне з того старого передхристиянського світогляду, в котрім жили сі широкі маси в своїм родинно-господарським житті, і в нім черпала свої провідні ідеї їх словесна творчість, словесне мистецтво, яке служило йому, здобило його і величало його.

Ми оглядали квітки сеї поезії по дорозі, проходячи річним кругом українського села,— так, як вони виростали з різних моментів родинно-господарського життя, при нагоді різних поворотних пунктів в його розвитку, окружених всякими обрядами, святами і забавами. Загальний образ сього життя, його радощів, подій та інтересів дають особливо величання,— головним чином, скуплені тепер в колядно-щедрівчанні репертуарі різдвяних і новорічних свят, почасти також в весільнім обряді. З вище поданого виступає ясно, що колись сі величальні мотиви належали в меншій, а, може, навіть і в більшій мірі до великоднього волочільництва і до інших святочних відправ і трапез в дому, не тільки господарського, а й родинно-громадського характеру,— про котрі буде мова далі.

Неодмінним елементом таких okazji було закликання багатства, добра, успіху на дім господаря, на його родину і хазяйство. Се була ж, властиво, мета такого пиру, гощення, «празника», і з тим, як таке закликання з сорозмірно сухих замовлянь, котрих стільки прикладів ми бачили вище при різних okazіях, набирало все більш мальовничих, описових форм,— воно переходило в образи родинного і господарського щастя і величі (пор. вираз «величний» в різних побажаннях вище), котрі маємо перед собою в нинішніх колядках.

Набрало їх не без участі професіональної творчості. Я се зазначив уже вище. Організація колядницьких і волочобницьких ватаг, цілком однакова над Прутом і над Двиною, ясно вказує, що їх взірцями були дружини скоморохів, і від них були перейняті так само теми і форми сих величань. Очевидно, отсі компанії «веселих людей», що з музикою і плясом, з ученими звірями або самі переряджені, ходили веселити людей на публічних сходинах, на поминках, на весіллях, заходили до домів,— вони посклали різні прототипи тих просильних формул, які грають таку визначну роль в конструкції колядок, впливають на добір їх мотивів і тем. Вони розробили, очевидно, й самі сі теми. З другого боку, по всякій імовірності, «каліки перехожі» положили свою печать на комбінування нових релігійних тем з старими елементами величання. Так утворилась складна, різnorodна й багата величальна поезія, перехована в деякій частині нашим усним репертуаром ХІХ віку. Первісне ве-

личання — закляття на багатство і щастя — колективною творчістю поколінь, при участі згаданих професіоналів, було збагачене величезною масою поетичних мотивів, зачерпнених звідусіль. Величання господаря і його хазяйства, господині — її господарності, доброго пожиття і любові з господарем, побажання щастя і успіху їх синам і донькам — все се притягнуло сюди масу мотивів обрядових, пісенних, казкових з інших сфер — з сфери сільськогосподарського обряду, з весільного репертуару, з дружинної творчості. Поруч елементів церковної легенди лягли одна на другу верстви різних епох і родів поезії — ввійшли сюди й парубоцькі, й еротичні, і навіть баладні мотиви, котрі, розуміється, було б великою методологічною помилкою трактувати разом як щось одноцільне.

В міру того як старий народний обрядовий круг все більше стягавсь і занепадав під ударами церкви і нової віри, колядування, під захоронним покровом того церковного елемента, що воно прийняло до себе, здобуло де я ку толеранцію у духовенства і адміністрації, і сюди стало збиратись все те, чому більше не знаходилося місця — тісно ставало в інших моментах річного кругу. Колядковий репертуар став збірником, архівом нашої поезії, в котрій тільки по спільності мотивів та по різним зверхнім прикметам, як, напр., віршевий ритм або рефрен, дослідник пізнає те, що належало до весняного, до купальського, до обжинкового циклу і що заціліло тут, в невеличких, розуміється, останках, в фрагментах, включених до колядки, до щедрівки, то як заспів, то як епізод, та урятувалось тим чином від повної загибелі.

Провідну ідею, яка лежить в основі величання як розгалуження широкої системи магічних актів передхристиянського побуту, зазначено було вище. Се бажання накликати на дім, родину, хазяйство господаря багатство, щастя, шану і славу не тільки імперативним побажанням, але також і малюнком ідеального, перебільшеного багатства, могутності, поваги, світлості сього дому і його членів, на основі віри в чудодійну здібність слова наводити те, що ним представлене. Потебня в пам'ятнім своїм «Обзорі поетичних мотивів колядок і щедрівок» прегарно схарактеризував сю ідею в класичнім тексті, що потім без кінця наводивсь і донині наводиться в різних російських писаннях, але, здається, не здобув собі права горожанства серед нашої суспільності, на жаль, взагалі дуже слабо ознайомленої з ідеями найбільшого українського філолога:

«Хоч деякі поетичні мотиви колядок і щедрівок, між іншим, узяті з християнських легенд, не мають з початку

нічого спільного з величаннями, проте й вони в значній мірі підпорядковані головній меті цих пісень, а саме величанняю, піднесенню особи, до котрої пісня звернена, її дому і всій обстанові до ідеальних позицій¹ — до значення світового (сюди, напр., обожествлення, споріднення або заприятення з божеством), до високого соціального становища, до блиску багатства, мудрості, побожності, удатності, краси.

«На всіх ступенях розвитку потреба щастя, блиску, мугутності вимагає задоволення бодай у мрії. Тим здібніше задоволити сю жагу щось настільки об'єктивне, як пісня. Навіть нинішня культурна людина не змогла б стримати ясного усміху, коли б про неї заспівали:

На коня садится, под ним конь бодрится,
Он по лугу ъдет — луг зеленѣет;

але без порівняння важніше було значення величальної пісні для людей давніших. Чим далі в старину, тим звичайніша і сильніша віра, що слово одною своєю появою здатне творити те, що ним означене. На сій вірі засновані всі поздоровлення й прокляття. Вони й досі тримаються не самою тільки інерцією, але й вірою, так що може й тепер для багатьох сказати коневі в дорозі «здорові!», коли він пирхне, се такий же важний охоронний захід, як і те, щоб його в час напоїти. Спеціально в святочних піснях єсть вказівки на таку віру. Сюди, напр., приспів великор. подблюдних (при ворожінні перснем):

Кому поем, тому выпоем,
Кому мечем, тому вымечем,

Кому [тому?] жить багато,
Ходить хорошо;

малоруські закінчення колядок: від сего слова бувай же здоров, де *від* в такому ж причиновім значенні з в: *Будь Богу хвала з нашого слова* (с. 58)².

¹ Через величання зветься взагалі співання, в малор. *співати*, пол. *śpiewać*, з *въспѣвати*, *cantu extollere*, з тим же *въз sursum*, що в Сл[ове] о П[олку Ігоревім] «О бояне, соловію... абы ты сія плъки ущекотал = «въ(з)щекоталъ», воспѣлъ як соловій. (Прим. Потєбні).

² Інакше інтерпретував ці величальні описи Веселовський в студії про колядки, що вийшли на кілька літ перед працею Потєбні: «Колядки "світського" змісту розвинулись з елемента побажання і величання ("славлення"), що невідмінно містився в різдвяній пісні і мінявся відповідно літам, «полові» і станові тих членів хазяйської родини, до котрих зверталися колядники... Епічне оброблення сього мотива представляло се бажання вже здійсненним: господар живе в достатку і щаслив родиною, молодець — любов'ю і т. д. Сотворена таким чином поетична гіпотеза розвивалася в коляді реальними рисами — і се відкривало до її циклу приступ готовим піснями, ліричним і баладним темам, іноді казковим мотивам, наскільки ті і сі могли прикладатись

Сю влучну характеристику, до котрої зайвим було б щось додавати або зміняти, треба мати на увазі при оцінці змісту колядак як образу життя тої чи іншої епохи. Величезною помилкою було б шукати тут реального малюнку господарської чи домашньої обстановки якоїсь верстви чи соціальної групи. Се не реальні, а «ідеальні», умисно перебільшені, гіперболізовані образи багатства, слави, величі господаря чи дому. Коли сонце, місяць і зорі зводяться на його подвір'я, до його хати і за його стіл; коли на його подвір'ї стоїть дерево життя, а Бог, Христос чи Богородиця господарять на його полі чи на оборі,— який реалізм взагалі можливий при таких поетичнім замислі, при такім розмаху малюнку, в деталях чи хатньої обстанови, чи господарства, чи соціальної ролі такого вибранця долі, котрого вона, можна сказати, зробила центром вселенної? Тут уже для самої консеквенції треба старатись і вигляд господаря, і його обстановку, і розміри його хазяйства, і його зайняття постаратись достроїти до такого стилю малюнку.

Розуміється, кінець кінцем найбільш фантастичний малюнок комбінує тільки реальні елементи, і той ідеальний образ світової сили і блиску, котрий пильнує намалювати поет, нераз прориваючись, спадає з ідеальних висот на звичайне селянське подвір'я, бажаючи

в полі вроже, а в току буйно,
в оборі гнійно, в пасіці рійно,
в коморі повно, а в дому склінно
(Гн., с. 16 і 47).

Отже і ми, ближче аналізуючи пісню, можемо вимацати реальний рівень і того економічного достатку і того соціального становища, на котрім стоїть предмет величання. Та все мусимо пам'ятати, що тенденція величального образа зовсім не реалістична, а гіперболічна. Се так, як на сучаснім весіллі, коли рід і сусіди при поділі короваю обдаровують новий дім і «писар» символічно записує «ціпком на сволоці», помножуючи проголошені дружком дарунки і обіцянки в десятки і сотні і гуркотом свого ціпка немовби збільшуючи дійсно сей дарунок. «Дарує хто-небудь овечку, писар „записуючи“, каже: „отару овець“, коня — писар викрикує: „табун коней“, карбованця — „сто карбованців“, копійку — писар кричить: „карбованця грошей!“ і т. д.¹

до даної особи і ситуації. А засоби прикладання часто обмежувалися тим, ще вставлялось ім'я власне, коли воно вмішалось до розміру вірша, та, може, варіювалася тема кінцевого словословія. — Сборникъ Петерб. Ак., т. 32, с. 266. Потебня протиставив сій інтерпретації свою.

¹ П. Литвинова, Весільні обряди у Чернигівщині. — Мат. до етн., III, с. 168.

І укладчик величання тим же методом посилає на поле господаря сімсот косарів і сімсот женців, каже їм гребти копоньки яко звідоньки, в'язати снопоньки як дрібен дощик, збирати вози як чорну хмару, вивершати стіг так високо, щоб з нього було видно сине море і т. д.

Сказане орієнтує також і в питанні, яке життя малюється в колядках, селянське чи дружинне, боярське, княже? Питання се не раз займало дослідників нашого фольклору і в своїм часі прийнято було як незвичайно ефектне відкриття — об'яснення колядок і щедрівок як пам'яток побуту княжої та дружинної доби. Здавалось дуже цінним довести, що в народній традиції у нас теж живуть спомини княжо-дружинної доби (особливо, що з недостачі такої традиції, як билинна, робились різні виводи, що українці були пізнішими колоністами на Подніпров'ї і київська доба етнічно не належить до них, а до великоруської галузі і т. д.). Та в дійсності, з одного боку, в основі величань, теперішніх колядкових, лежать мотиви й ідеї, без сумніву, далеко старші від княжо-дружинного побуту київської доби, і тільки потім вони скомбінувались з мотивами сеї доби і пізнішої¹. З другого — мотиви родинно-господарського, хліборобського, селянського, по теперішньому сказавши, життя раз у раз мішаються з мотивами побуту дружинного, міщанського, боярського, княжого і т. д. Отже, сорозмірно невелике число величальних пісень можна поділити так, щоб сказати: се було первісно величання селянській родині, боярській, міщанській, княжій. Частіше мотиви мішаються так, що селянське господарство переходить на боярське, поміщицьке, челядь-родина — в наємні слуги, господар-селянин виростає в суддю-воеводу, селянський син з члена молодецької дружини переминається в дружинника-боярина, в князя-завойовника, і т. д.

Причини тому різні. Треба рахуватися і з тим, що колядницькі та волочінницькі ватаги одідичили репертуар «веселих людей», де були величання для всякого стану людей, від князів до селян, і в колядницькій практиці мотиви тих різних категорій помішались і покомбінувались на різні способи. Треба пам'ятати і те осідання на дно вищих українських верств, котре я вже підчеркував, як одну з причин демократизації чи плебеїзації української культури. Як «боярин», колись член найвищої верстви, зійшов в переходових віках нашої історії на воєннослужебного кріпака,—

¹ Пор. лаконічну замітку Потебні з приводу характеристики боярського хазяйства у Антоновича — Драгоманова (I, 53): «Все се може бути незалежне від литовсько-руського феодалізму і далеко старше від нього» (Об'ясн., II, 104).

так термін селянина «кметь» (з латинського *comes*, королівський чи княжий муж, рівнозначний німецькому графові, франц. *comte*) колись означав і у нас княжого мужа, боярина. Отже, між селянство входили й інфільтрувались також елементи дружинні, колишні боярські, і з ними осідали певні образи, певні групи ідей в селянському житті.

Але поруч сих і інших причин історичного характеру треба все-таки мати на увазі передусім ту першу психологічну спружину — накликання багатства, щастя, честі якомога найбільшої. Величальники (колядники, волочобники і т. д.) приходять «дім веселити» (через те він наперед уже зветься веселим — «ід цему двору ід веселому»). Вони «веселять» його, малюючи в гіперболічних рисах багатства, радості, щастя. Роблячи се, трудно зістатись в межах скромних — замість пари волів реальних, котрою, скажім, оре господар дійсно, представити, що його «плужок оре четверничкою, дай Бог на рік шестірничкою». Величальник, як ми бачили, розширяє рамці гіперболи сміло і вводить в сей двір, що може собі тільки уявити світле, блискуче, «веселе». Коли селянський парубок в весільнім обряді стає князем, а його дружина — боярами, то і в величаннях колядкових чи волочільних його наділяють різними прерогативами боярського княжого господарства. Коли можна порівняти його з сонцем, з місяцем, а його родину з зорями або порухувати їх свояками¹, — то що вже тут говорити про перенесення і включення в реальну обстанову його «веселого двору» різних подробиць двора боярського чи княжого? В порівнянні з дистанцією до сонця і зір се ж таки зникаючо малі перелети! Тим більше, що господарська основа та сама. Господарство княже чи боярське кінець кінцем було тим же господарством селянським в розширених розмірах, зв'язувалося з ним різними переходовими типами, і так само домашнє життя і відносини не були так віддалені від себе.

Основна ідея — що величальник не вагається поставити сей дім, котрий він хоче веселити, в центрі вселенної, як я вже висловивсь, і привести йому на службу її стихії. Вона розбилась, в теперішнім репертуарі, на ряд окремих образів, які значно затемнились і стратили зв'язок між собою. Та вона стане перед нами досить ясно, коли ми переглянемо сі образи, вибираючи старші варіанти, які вестимуть нас до тої основної ідеї:

¹ Парубок, котрого величають колядки, каже:
В мене батенько ясен місяченько,
В мене матінка ясна зіронька,
В мене братенько ясне соненько,

А в пана, в пана, в пана
Івана
Стояла яблуня посеред двора.
На тій яблуні золота коря.

Золотая коря — то його жена,
А що почечка — його долечка,
А що вітечки — його діточки,
А що сучечки — його синочки¹.

Тут нам інтересно, що ся золота яблуня стоїть посеред господарового двору — так, як «зелений явір» в іншій співанці:

В нашого брата обгороджено,
Обгороджено, красно ометено,
Серед подвір'я зелений явір,
Під тим явором чорні бобрі,

На осередку ярї пчоли,
А на вершечку сиві соколи —
Чорні бобрі на шуби добрі,
Ярї пчоли меду на столи,
Сиві соколи Богу на хвалу.

Сиві соколи попали тут не на місце. Ми зараз побачимо їх властиве значення. Зелений явір, що росте на подвір'ї господаря і містить в собі «три користі» для його пожитку (а виростає, судячи з одного варіанта райського дерева, з зерна, принесеного пташкою, що стереже раю²), являється відміною «райського дерева» — дерева життя, котре безпосередньо живить родину господаря:

Ой долів, долів, долів луженьки,
Ой течуть ними бистрі річєнки.
Ой плине ж, плине райськеє
дрєвце,
Райськеє дрєвце з трьома вер-
шеньки:
В однім вершеньку сив соколонько,
В другім вершеньку сива
кунонька,

В третім вершеньку сив ласто-
влята.
Ой не є ж тото сив соколонько,
Але є ж тото господарєнько.
Ой не є ж тото сива кунонька,
Але є ж тото бай-газдинька.
Ой не є ж тото сив ластовлята,
Але є ж тото є їх дитята
(Гн., 115).

Але се ж дерево, очевидно, те одвічне дерево, про котре говорить інша колядка:

Коли не било з нащада світа,
Тогди не било неба ні землі,
Ано лем било синєє море.
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радять,
Радоньку радять, як світ сновати:
То спустимося на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску —
Дрібний пісочок посіємо ми,

Та нам ся стане чорна земляця.
Та дістанемо золотий камінь —
Золотий камінь посіємо ми,
Та нам ся стане ясне небонько.
Ясне небонько, світле сонєнько.
Світле сонєнько, ясен місячик,
Ясен місячик, ясна зірниця,
Ясна зірниця, дрібні звїздочки
(Гн., 112).

В мене сестронька ясна звїздонька.

Вар.: братєнько буйний вітронько (Гн., 18).

¹ Варіант, видимо, попсований у Малинки, ч. 112, я його дешо справляю.

² Сей образ роз'ясняв Потебня, Об'яснення, I, с. 121 і II, с. 212; там же, с. 223, його репліка против виводу сього дерева з християнських джерел. Нижче ми ще повернемося до сього образу.

В іншій колядці сі предвічні голуби приносять тим же способом з моря «три користі»:

Юж ся впустили в глибоке море,
В глибокеє море на самое дно,
Винесли нам (вни) три пожитоньки.
Перший пожиток — возимо жито —
Возимо жито людям на хлібець.
Другий пожиток — яру пшениченьку,
Яру пшениченьку на проскіроньку.
Третій пожиток — зелену траву,
Зелену траву для худобоньки (Гн., 113).

Ми можемо собі тепер уявити, як се предвічне дерево, від котрого веде свій початок земля, небо і всі світила, і всі головні пожитки людські, заплило кінець кінцем на нинішній двір господаря, тримаючи на собі й леліючи його рідину. Сею асоціацією образів, тепер уже розділених і не пов'язаних між собою, пояснюється, яким чином зайшли сі космогонічні мотиви між величальні пісні.

Після сього для нас не буде ніскільки несподіванкою, коли інша, дуже популярна і розповсюджена по всій Україні пісня покаже нам в домі господаря, в святочній гостині, сонце, місяць, дощ,— бо ж, як ми тепер знаємо, вони мають з ним спільне походження, спільне дерево генеалогічне — предвічне райське дерево життя:

Ой у нашого господаренця —
Біг йому дав, не завидуйте,
милоє браття, Біг йому дав —
Господаренця, на ім'я N. N.,
Подвіренько му красно вметено,
На тім подвіреньку світлонька
стоїть,
А в тій світлоньці тисові столи,
А по тих столах тонкі обруси,
На тих обрусах все колачеве,
Все колачеве житні, пшеничні,
Коло колачів жовтії чаші,
Жовтії чаші з дзеленим вином,
З дзеленим вином, з солодким
медом,
З солодким медом, з вареним¹
пивом.
За столом сидять три товариші:
Перший товариш ясен місячик,
Другий товариш світлоє сонце,
Третій товариш сам Біг небесний.
Перед ними стоїть господаречко,
Господаречко на ім'я N. N.,

Ой стоїть, стоїть, шапочку
держить,
Шапочку держить, низько ся
кланєть:
«Ой я вас прошу, три товариші,
Ой я вас прошу, на що ми Біг дав,
Ой я вас прошу, їжте та пийте!»
Вихвалює ся перший товариш,
Перший товариш — ясний місячик:
«Ой як я зійду з вечера пізно,
Ой я освічу гори-долини,
Гори-долини господаренька!»
Вихвалює ся другий товариш.
Другий товариш — світлоє сонце:
«Як же я зійду в неділю рано,
Я обігрію гори-долини,
Гори-долини, темні лісове,
Темні лісове, чистее поле».
Вихвалює ся третій товариш,
Третій товариш—сам Біг небесний:
«Як же я спущу дрібного дощу,
Зрадує ми ся весь мирний сві-
ток...»
(Гн., 172).

¹ Первісно, очевидно, — «вороним».

Я навів сю колядку задля її першої половини, котра добре умотивовує сю сцену. Господар приймає у себе «трьох товаришів» всім, що йому Бог дав. Товариші, трапезуючи, похваляються, хто найбільше прислужився господареві до сього врожаю. Сей мотив ще помітний тут (виступають «гори-долини господаренька», в інших він затрачений; я вважаю його старшим і первісним супроти інших, де сонце, місяць і дощ похваляються, хто з них корисніший і потрібніший для людей. Зате в сих варіантах, дуже численних, третім гостем являється сам дощ, а не Біг, що його посилає:

А дощик каже: не є над мене,
«Ой як я впаду три рази на яр,
То зрадуються жита, пшениці,
Жита, пшениці, всякі пашниці!»¹

В іншій пісні сі гості приходять з дарами:

Ой із-за гори з-за високої	Несу я собі тріє часики:
Ой іде-бреде сам ясен місяць.	В першім часику дзелене вино,
Гой за ним, за ним ясна зірниця,	В другім часику солодкий медок,
Ясна зірниця, його сестриця.	В третім часику варене пиво
— Місяцю брате, погоди мене!	(Гн., 152).
— Ой не погоджу, бо тяжко несучу,	

Мотив заховався як заспів, але ясно, що сі дари призначались на трапезу господареві.

Не диво після сього, що звірята й птахи теж допомагають господареві в хазяйстві:

Ой ластівонька та прилітає,	Чи ся кобилки пожеребили?
Господаренька та й пробуджає:	Та пішли її по нових хлівцях —
— Ой устань, устань, госпо-	Чи ся овечки та покотили?
дареньку,	А сам си піди по пасіченьках —
Побуди свою всю челядоньку	Чи ти ся пчоли та пороїли,
Та пішли ж її по обороньках —	Чи пороїли, попароїли [подвої-
Чи ся коровки та потелили?	лися]
Ті пішли ж її та по стаєнках —	(Гол., II, с. 32).

На різні способи розробляється мотив, що Бог, Христос, Богородиця, святі особисто займаються хазяйством господаря, працюють на полі, порядкують на дворі. Про сі образи будемо говорити потім; тут нам подекуди трудно обминути сі мотиви, оскільки сі свята ввійшли (заступивши часом місце свого господаря або членів його родини) в побажання урожаю і приплоду, що становлять головну тему сих величань. Висловлюються вони не стільки в формі поба-

¹ Зводжу сей варіант з Гол., II, с. 40 і Гнзт., с. 177. В інших дощ спадає «три рази в маю».

жань, як в формі сповіщань, донесень щасливої вісті господареві (се ж і єсть веселення дому передусім):

Ой добрий вечір, господароньку, до тебе,
Кличе тя Господь на порадоньку до себе!
Обіцяв тобі сто кіп жита на полі,
Господинонці (а) щастя, здоровля в тім домі.

Потім те саме повторюється про пшеницю, ячмінь, овес, гречку, горох і всякі інші роди збіжжя. Подібно з іншими категоріями домового достатку:

Ой, устань, газдо, та твердо не
спя,
Ой вийди ж собі на подвірень-
ко! —

Бички-третячки все окремішне,
А на рік Біг дасть бай іще більше!

або:

Господареньку, господиноньку,
Покажи личко та в віконечко —
А з віконечка на підвір'ячко:
В тебе на дворі радість божая:
Всі ж ти коровки та потелили,
А все бичечки половенькії,
Половенькії, жовторогії.
Господареньку, господиноньку
і т. д.
(повторюється при кожній стро-
фі)

Всі ж ти кобили пожеребили —
А все коники вороненькії,
Білокопиті, золотогриві.
Господареньку, господиноньку
і т. д.
Всі ж ти овечки та покотили,
Та покотили, поблизначили,
А все баранці лаїстенькії,
Лаїстенькії, круторогії.

Господареньку, **господяноньку**,
і т. д.
Всі ж ти ся пчолки та пороїли,
Та пороїли, попароїли.
Ой наш паночку-господарочку,
Господаречку на ім'я N. N.,
Ой подивися на [у?] квартирочку:
Господь ти ходить у подвіречку:
Шарує коровки на три яселки,
А ялівничок все окрімше —
А на рік Бог дасть та й іще
більше!

Ой наш паночку-господарочку
і т. д.
Господь ти ходять по подвіречку,
Шарує волоньки на три плужоньки,
А чабаністі бай на чотири,

Господь ти ходить — чом по
стаєнках,
Цугує коники на три цугоньки,
Ой воронії бай на чотири,
Ой а стрижечки все окремішне,
А на рік Біг дасть та й іще
більше!

Господь ти ходить по кошароньках,
Шарує овечки на три струночки,
А ялівничок — чом — на чотири,
Ай а стрижечки все окрімше,
А на рік Біг дасть та й іще більше!

Господь ти ходить по загуменю,
Шарує стиртоньки на три
шнуроньки,
Яру пшеницю все окрімше,
А на рік Біг дасть та й іще
більше!

Господь ти ходить по пасіченьках,
Кладе пчолоньки на три лавоньки,
А первінчики — чом — на чотири,
А на рік Біг дасть та й іще більше!

Господь ти ходить по комороньках,
Міряє гроші получвертками,
Котре червоне полумисками,
Білими грішми все окрімше,
А на рік Біг дасть та й іще більше!

Господь ти ходить та по ізбоньках,
Шарує суконьки та й на три
шнуроньки,
Котре блавати чом на чотири,
А китаєнне все окрімше,
А на рік Біг дасть дай іще більше!
(Гн., 140, 153; Гол., II, 16).

аутністю, «звонім її ключів» як атрибутом домовитості і
заможності:

Наша госпоя ходя-походя,
Ключами зьснить, мед-вино носить...

А в нових сінях, а в будованих, Ой ходить у них статочна жона, Статочна жона [на ім'я N. N.], Ой носить ключі у правій руці, Щоби ключики не побриняли, Щоби милого не пробужали.	А на княгині кований пояс, На тім поясі золоті ретязки, На тих ретязках мідяні ключі: Мідяні ключі, тихо дзвоните, Тихо дзвоните — пана не збудите! і (Чуб., 433).
--	---

Ся риса ніжності до «миленького» (се термін для чоло-
віка в нашій усній поезії!) виступає в різних комбінаціях:

Ходить ми, ходить, молода пані, Черевичками потупаючи Та ключиками побрязкуючи, Свою свекроньку побуджаючи: — Вставай, свекронько, вже день біленький, Вже день біленький, а світ яренький! — Вставай, свекроше, вже днь біленький, і т. д. Свого милого присипляючи: — Ой спл, миленький, хоч день біленький, Хоть днь біленький, а світ яренький.	Сив соколонько, не квили рано, Не пробуджай ми господаренька: Тепер приїхав з ярмарівочки, Там вторговав ми не великий торг, Три коровиці, всі три сиві. Сива зозуленька не куй ми рано і т. д. Ярі пчолоньки, не бренить рано, і т. д. (Гн., 132, 135, 137).
---	--

З замилюванням спиняються колядки на багатім уборі
господині, на багатих дарунках, привезених їй чоловіком з
дороги. Риси багатого селянського життя мішаються і пе-
реходять і тут, як в інших випадках, в обстанову боярську
або й княжу. Господиня дістає то з ярмарку, то з здобичі:

Жовті чобітки, золотий перстень,
Золотий перстень, стручковий¹ рантух:
Жовті чобітки з-тиха ступають,
Золотий перстень пальчика красить,
Стручковий рантух головку клонить.
Або:
Єден дарунок — перлова тканка,
Другий дарунок — кований пояс,
Третій дарунок — срібний перстенець.
Перлова тканка головку клонить,
Кований пояс лядвинки ломить,
Срібний перстенець пальчики щипле.

Се більше-менше повторюється і про дівчину, але тут
не буду спинятись на сих дівочьких і парубочьких мотивах,
бо повернусь до них далі, говорячи про мотиви молодецькі

¹ Себто: струсовий, пор. вище.

(дружинні) і весільні, що зібрались коло сих тем в великій кількості. Се нагромадження — скуплення уваги коло старших дітей: сина-жениха і доньки-відданиці,— може бути, покрито й ослабило мотиви, які могли б краще характеризувати стару поезію великої, патріархальної родини, і в нинішнім репертуарі тільки зістались скупі останки. Вони доносять нам слабі відгомони величань родинного дерева з його численними паростями¹: старого патріарха родини, окруженого дітьми, як місяць зорями², владики дому, повного «челяди» — ближчої і далекої рідні. Його дев'ять синів «на пелевни суть, золотчко віють»; його дев'ять зятів «у маштарні³ суть, конечки чешуть»; його дев'ять невісті «у світлиці суть, рубки качають». Його «перші діти — стадо лічать, другі діти — вівці лічать, треті діти — шати лічать» — «першії кажуть, що стадо ціле, другії кажуть, що вівці цілі, третії кажуть, що шати цілі».

Інші колядки малюють се родинне щастя й достаток в обстанові пізнішого життя:

А в пана Івана умная жона —
Біг йому дав — ой Біг йому дав
Умную жону у його дому.
Да по сінях ходить, як місяць
сходить,

Сажє синків в чотири рядки,
Сажє дочки у три рядочки —
Перший рядочок — усе кравчики,
Другий рядочок — усе ткачики,
Третій рядочок — усе шевчики.

Варіант:

Синочки зросли — у школи пішли,
А дочки зросли — у швачки пішли,
Синочки ідуть, книжечки несуть,
А донечки йдуть, хусточки несуть.

Книжечки на стіл — батеньку до
ніг.
А хустки на стіл — матеньці до
ніг⁴.

¹ Див. вище:

А в нашого пана — пана N.
Стояла яблонь посеред двора,
На тій яблоні золота кора,
Золота кора — то його жона,
А що віточки — його донечки,
А що сучечки — його синочки.

А на тій вербі рожеві квіти
[кїти?].
Ой то не верба — Іванова жона,
Ой то ж не кора — то ньька
стара,
Ой то ж не квіти — то Іванові
діти
(Гн., I, ч. 67, 99).

Або се:

Золота верба,
А на тій вербі золота кора,

² Що на небі місяць — да то наш господар,

А на небі зірка — да то його жінка,

А на небі [а навколо?] зірочки — да то його діточки

(Чуб., 433).

Стояла світличка новозроблена,

Що ж то місячок? то господарчик,

А в тій світлиці три оконечка:

Що то сонечко? то господинька,

В першій оконечку ясний місяць,

Ясні зірки — то його дітки

В другій оконечку ясне сонце,

(Чуб., 460).

В третім оконечку ясній зірки.

³ Гол., II, с. 70, пізніший вираз заступив якийсь давніший термін.

⁴ Чуб., III, с. 386 і 404, поправляю і тут очевидні непорозуміння.

Дружинна поезія. Контрастом до тих тихомирних зайнятій і утіх господарських і родинних — ніби протилежним бігуном (полюсом) життя являються інтереси дружинні, военні, оборонні й насильницькі. Але «життя любується в контрастах», як то кажуть, і часто ці контрасти виходять із спільних початків, із тих самих мотивів і інтересів, і тісно переплітаються між собою. Так і з сими двома сферами життя. Їх мотиви нераз тісно в'яжуться, і групи поетичних тем, які купчуються коло них, перев'язуються різними посередніми циклами, які дуже тісно, просто нерозривно об'єднують в собі елементи й мотиви з тих обох сфер. Тільки для того, щоб виразніше встала перед нами ся друга серія мотивів, зв'язаних з життям дружини, ми лишимо на боці ці перехідні цикли й займемось тим, що безпосередньо і виключно зв'язано з життям дружини в собі.

Наше становище до сього цикла мусить бути, однак, дещо інше, ніж до попереднього. Рахуючися з консерватизмом господарства і родинних відносин, ми можемо сміліше трактувати в одній групі матеріал з різними пізнішими додатками, соціального чи релігійного характеру, припускаючи, що ці пізніші зміни не дуже змінювали основу тих мотивів, як вони вирости і сформувалися в століттях після розселення. Форми ж воєнної організації мінялися різче і глибше, і наші узагальнення певних більше-менше постійних мотивів, чи типів, мусять триматись в більш обмежених крузі. З зміною форми часто відмирили і відпадали мотиви, зв'язані з формами попередніми, — через се останки старших мотивів, чим далше назад, тим бідніші.

Але, з другого боку, ці мотиви мали сю привілею перед мотивами родинно-господарськими, що вони звертали на себе більше уваги у людей книжних. В різних формах, часом сильно перероблених, часом досить незайнятих, включались вони в різні книжні твори, ближчі чи пізніші своєю епохою, і ми, таким чином, маємо матеріал старих записів, якими можемо собі помагати: контролювати і доповняти ними фрагменти усної традиції — нераз дуже скупі і бідні. В нашій старій літописанні маємо то парафрази, то очевидно — оригінальні фрагменти дружинної поезії: героїчних повістей і поетичних творів, і навіть окремо записану, в більших розмірах, в сорозмірно повнім виді, нашу дорогоцінність — пісню про Ігорів похід на половців 1185 р., яка вводить нас в поетичну скарбницю нашої старої дружинної поезії, тим часом як для інших кругів нашого старого мистецтва ми не маємо нічого подібного.

Сі ж цикли дружинної поезії, які стикаються з нашою старою книжною літературою: епохи князів і дружини, ран-

ньої козаччини і польсько-козацьких воєн — притягли до себе передусім увагу наших старших фольклористів та були ними оброблені з історичного і почасти — історично-літературного становища. Після голосної праці Антоновича і Драгоманова, зробленої піввіка тому, чималий ряд пам'яток було оброблено монографічно, а Франко в останніх роках своєї діяльності поставив був собі завданням пройти по сьому полю, подавши замітки до пам'яток, які чим-небудь звернули на себе його увагу. Цикл дружинних мотивів, таким чином, — се одна з найліпше оброблених сегментів нашої старинної словесності.

Але в залежності від тодішнього становища соціально-і культурно-історичних студій всі, хто займались нашими дружинними мотивами, тісно тримались історичних умов, представлених нашими історичними джерелами. Найсмільвіщий домисел, який собі дозволили шановні видавці корпусу «історичних пісень», се що вони в колядках про похід на Царгород добачили «картину з епохи, сучасної народинам державного ладу в полудневій Русі або такої, що випереджала її» — «річ замітна, — завважають вони, — що в наведених фрагментах дружинного епосу не князь являється ініціатором, що групує наоколо себе воєнну верству в її народинах, а вона наче виростає натурально з земства»¹. Тепер же, орудуючи багатим матеріалом з соціальної етнології, ми можемо далеко ширше розсувати перспективи, які відкриває нам українська словесність і етнологія.

«Дружина» найстаршого циклу, дійсно, для нас уже не княже військо, яким воно являється в пізнішій циклі, а просто «товариство», група другів-молодців, себто молодецька громада, парубоцька верства, така, яку стрічаємо у різних примітивних народів². Паралелізм мотивів військових і еротичних, зв'язаних з дружиною в старинній циклі, цілком ясно вказує на се — і при тім толкуванні знаходить пояснення, котрого не могли йому дати старші коментатори. «Сімсот молодців», котрі в однім випадку, як ми бачили, з такою ж громадою сімсот дівчат стають до роботи у господаря-громадянина, іншим разом пускаються добувати дівчину для свого товариша, іншим знов — рішають залишити женихання з дівчатами, вжити свої засоби на воєнну екскурсію і пускаються «долі Дунаєм під Царгород», — се просто парубоцька верства, а не якийсь організований воєнний полк дружини, яким він уявлявся давніше. Тому се «молодці», а не вояки різного віку — як у пізнішій дружині.

¹ Историческія пѣсни Малор. народа, I, с. 4—5.

² Див. Початки громадянства, с. 117 і дд.

Ся дружина старшого циклу не має ні князя ні іншого провідника, се, повторюю, товариство рівнорядних членів, «другів» між собою. Князь чи ватажок («пан») характеризує, очевидно, цикл пізніший. Відти назва князя переноситься на рядового, чергового товариша, котрому дружина здобуває дівчину, і він виступає з сим титулом в весільнім обряді, а його товариші прибирають назву бояр і по змозі імітують церемонію княжого виїзду. Церемонія вступу нового члена до парубоцької громади місцями досі зветься «коронуванням» й імітує старе «всажання на коня», піднесення на князівство, на ватажківство і т. под.¹ Свого часу се прийнято як справжню сенсацію, коли в обрядовім нашім репертуарі були виявлені сі відгомони княжої доби; тепер чергове завдання фольклористів, істориків літератури та культури: з-під пізніших наверхствувань княжого та боярського життя підняти в можливо ширшій обсягу останки старшої передкняжої організації молодечої верстви та висвітлити її відгомони в нашій усній традиції.

Очевидно, організації нежонатой молодіжи в якихось формах існували у нас ще перед розселенням, так як існують в родоплемінній стадії різних примітивних народів. Свої характеристичні прикмети воєнної організації вони виробили найбільше, мабуть, в бурхливу добу розселення і пізніших колонізаційних пертурбацій. Паралельне існування їх як організацій нежонатой молодіжи — і як організацій воєнних тяглось потім і далі². Пережитки «парубоцької громади», як явища першої категорії, дійшли до наших часів, і з сею стороною її в'яжуться такі характеристичні явища, як сходини і пожиття свобідної молодіжи парубоцької і дівоцької на «вулиці», на досвітках і свобідні сексуальні відносини в дівоцьких чи парубоцьких курінях. Етнографія наша займалась головно досвітками, які відбуваються в дівоцькій хаті (наймленої на се у якої-небудь вдови тощо). Курінь парубоцький виявляє себе теж в різних пережитках, як різні сходини, складки, святочні «грища», що відбуваються коштом парубоцької громади в наймленій нею хаті (се часом та ж хата, що служить в інший сезон для досвіток як хата дівоцька), і т. под.

З другого боку, ми вже бачили, як термінологія і різні звичаї парубоцької громади переходять на воєнні органі-

¹ В. Боржковського, Парубоцтво какъ особая группа въ малорусскомъ сельскомъ обществѣ. — К. Стар., 1887, VIII, с. 767. Кілька приміток у проф. Сумцова. Культ. переживання, розд. 84.

² На аналогії парубоцьких громад і братств вказав ще в 1880-х рр. наш визначний соціолог Мик. Зібер — *Еще о братствах.* — Слово, 1881, I.

зації: «дружина» стає терміном для княжого війська, яке збирається вже не в громадських курені, а в княжій гридниці (може бути, однак, що сам князь засів в громадському курені й зробив його своєю резиденцією, як тому звісні приклади й деінде)¹. Пізніше назва «молодців» переходить на козацьке військо як його офіційний термін. Безженне проживання козаків в спільних куренях і комуністичне хазяйство їх оживляє перед нашими очима порядки парубоцьких куренів, і. т. д.

Відтворити собі, бодай в загальних рисах, образ сих молодецьких громад — значить кинути світло також на історію нашої поезії, особливо її юнацьких, героїчних і еротичних мотивів. Те, що в нинішнім нашій репертуарі збіглось на таких моментах народного обряду, як новорічні величання (коляди), весняні та літні грища і весільний ритуал, формувалось і розвивалось в різних церемоніях, зв'язаних з святочними зборами організацій молодіжи, особливо парубоцтва. На впровадження нових членів і провадках тих, що виступали; на пирах, які задавали заможніші чи удатніші в ловах і добичництві члени свому куреневі, і звичайних сходах на роботу і забаву сього курінного братства. Взагалі — в тім кругу явищ, що характеризують життя поколінних організацій у різних півпримітивних народів, які звернули на себе увагу дослідників в останніх десятиліттях².

Я повертаюсь до вище згаданого обряду «коронування», щасливим випадком записаного в Браславщині в 1880-х рр., що раптом переносить нас в обстанову впровадження нового члена до парубоцької громади, в обстанові уже княжої дружини. Хлопець, котрого парубоцька громада ухвалила прийняти до себе, прийшовши на збори, оддає їм поклін; тоді парубки підносять його на руках, співаючи величальну пісню: «Посіяли дівки лен». Її зв'язок з сим моментом полягає в словах: «На конику удалець, Що за диво удалець, Наш Іван молодець!» Парубок на коні — як рівноправний член воєнного братства, се та ідея, яку бачимо в церемонії сажання на коня молодого княжича під час постригів на знак його переходу з дитячих літ до воєнної верстви. Піднесення на руках, як признання влади, звісне в ритуалі германським, приходить у нас в княжій добі, не описане спеціально, але в деяких принагідних okazіях³. Очевидно, в старім ритуалі з сими моментами були зв'язані різні величання, котрих згадана браславська пісня явля-

¹ Початки громадянства, с. 145.

² Початки громадянства, с. 117 і д.

³ Вище, в примітці — піднесення Ізяслава його військом.

ється тільки слабоньким відблиском, а багатий круг героїчних і всяких інших мотивів тільки в покалічених фрагментах заховався в колядковим репертуарі, до котрого перейдемо зараз.

В коротких літописних згадках про княжі постриги, які справлялись над хлоп'ятками в дуже раннім віці, на другім-третьім році життя, таки й можна добачити — в стереотипових згадках про «радість» людей — доволі ясний натяк на великі всенародні пири, які споряджались при сій нагоді князем і, безсумнівно, були зв'язані з величальними піснями і різними продукціями професіональних співців-рапсодів, очевидно, на теми героїчні передусім¹.

В скромніших розмірах такі святочні пири справляла кожна заможніша родина при різних церемоніях, що відправлялися з тим, які діти входили в літа. Пам'ять про них зосталась ще й нині, дещо було й опубліковано, хоч спеціальної уваги на ці обряди не звертано². Вони коріняться ще в індоевропейській спільності, мають багаті

¹ Напр., Лаврент. літ. під р. 1190: «Быша постригы у в. кн. Всеволода; того же дни и на конь его всади; и бысть радость велика в градъ Суждали, ту суццю блаженному епископу Иоанну». Згадку про єпископа толкують, що він брав участь в церемонії постриження, себто їй надано вже церковний характер. Стилізація звістки вказує, що церемонія всаджування на коня — се був зовсім окремий обряд: тому зазначається, що його відбуто того ж дня. «Велика радість» була, очевидно, не платонічна, а викликана якоюсь учтою і забавою для людей.

Татищев оповідає, що ще в його часах, в першій пол. XVIII в., в деяких боярських родинах держався звичай постригання хлопців. В календарних записках з незвісного часу і місця, опублікованих в московських Чтеніях за р. 1867 (т. IV), напр., читаємо: «На Семена (1 вересня) постригай и на коня сажай (дѣтя), на ловлю вѣ поле выѣзжай».

Про постриги у інших слов'янських народів: Krauss, Haarschurgodschaft bei den Südslaven, Internat. Archiv für Ethnographie, VII, 1894. K. Potkański, Postrzyżyny u Słowian i Germanów, Rozprawy akademii umiejetności (краків.), wydz. hist.-filoz., т. 32, 1895. Про обряд посадження на коня висловлюється Потканський як про норманський, але ближче се не доведено ніякими доказами. Рівно ж ніхто не поінтересувався досі звичаями, зв'язаними з першим голенням і запусканням чуприни в козацьких кругах.

² В матеріалах про дітей, зібраних Марком Грушевським в Чигринщині (єдина досі, на жаль, більша збірка в тім роді), читаємо: «В цьому часі (коло п'ятого року) постригають дітей на стать свою, а дівчинки на жіноцьку. Бувають і поштини сього часу, могоричують. Але з бідності забувають тепер про це. А за мене то ще гуляли, і мене ще стригли так, а мати розказують не раз, як, було, ходять гулять до хазяїнів на ці «постриги». Постригають, здається, як раз на іменини, щоб 6 літ рівно було». Там же при іншій нагоді замітки: «Минулось те, щоб могорич пить, як чуприна одросте у дитини».

аналогії в обрядовості інших народів і, очевидно, були старим джерелом того репертуару героїчних, дружинних мотивів, які заціліли в нашій обрядовій пісні і будуть предметом нашого перегляду.

Не ставлячи собі завдання переходити ці мотиви для їх класифікації, в цілیم обсягу ми можемо обмежитись кількома найбільш типовими паралелями мотивів з першого і другого циклу: передкняжої і княжої доби.

Ітак, коляда про мандрівку Дунаєм в службу царгородському панові, в котрій уже видавці «Історичних пісень» влучно вгадали мотив передкняжий, дійсно належить, очевидно, до старшого циклу, неважаючи на згадку про «церовцю» в декотрих варіантах:

Ішли моладні рано в церкві,
Ой ішли, ішли раду радити.

Думаю, що треба вважати старшими варіанти без сеї згадки:

Блудило блудців сімсот молодців,
Ой виблудили вони на круту гору...

або:

А в густім лісі на Лебединці
Блудило блудців сімсот молодців —
Виблудилися в чистое поле,
В чистое поле, над тихий Дунай...

В варіанті, записанім у Жидачеві, можна добачати навіть згадку про парубоцький курінь:

А в лісі, в зеленім гаю, Росте дубочок тонкий, високий, Під тим дубочком ясна світлонька,	А в тій світлонці тисові столи, За тим столиком сімсот молодців, Радоньку радять, судоньку судять.
---	--

Потєбня вважає 700 молодців за мотив гетерогенний, чужородний, перенесений сюди з колядок про виправу весільну, і схилявся як до найбільш архаїчного до того варіанту, де виступає «мужів громада» (Ой під вербою, під зеленою, ой там стояла мужів громада, велика рада); його підкупав сеї літописний вираз «мужі». Але ся подробиця не може рішати, і для мене, навпаки, найбільшим архаїз-

«Колись було в звичаю справляти бенкет на закінчення дитячого віку, перед тим як дитина йшла в пастухи, тепер те вже минулося». (Матеріали до етнології, IX, с. 104, 142).

В корпусі Чубинського: «Стрижуть дітей не перше, як по році, і при сім волосся дівчинки кладуть під вербу, а хлоп'ячі замикають у коморі» (V, с. 18).

Очевидно, маємо до діла з кількома церемоніями остриження, котрі варті того, щоб їх розслідити по зв'язкам їх з культовими і громадськими обрядами.

мом тхне останній, жидачівський варіант¹. Подобиця, де учасники ради зрікаються видатків на жінок і доньок, щоб повернути всі засоби на організацію воєнної екскурсії («Не купуймо ж ми на жони злата, на дівки срібла», пор.: «Ой не справляймо на жони шуби, на дочки злото»), — я, супроти сього, теж вважав би пізнішими і менш відповідними. Відповідніший той, де молодці постановляють тільки не витрачатись на дівчат: «Не купуймо, браття, на дівки вінки»².

Колядки про виправу молодецької ватаги по дівчину мають звичайно вже остільки пізніший характер, що дружина в них віддає себе нібито в послугу сторонньому їй панові чи князеві, а не товаришеві, якби можна було собі уявляти в первісній формі:

Ой ходять, блудять сімсот молодців,
Доблудилися к доброму пану.
Ой ти, пане наш, виведи ти нас [або: переночуй нас],
Станемо тобі всі до помочі,
Як будеш їхав в Угри по дівку [вар.: в гір по панну].

Або в іншому, багатшому варіанті:

А в лісі, в лісі нерубаному, Нерубаному, небуваному Ходило блудців сімсот молодців, Приблудилося к тихому Дунаю, К тихому Дунаю, к славному пану, К славному пану, пану Івану: Ой пане Іване, виведь же ти нас Із сього лісу нерубаного! Станем ми тобі в великій пригоді, Виорем нивку чорними орли, Засієм нивку дрібним жемчугом,	Помостим мости все золотії, Поставим стовпи щиро золотії, Погатим гатки все вінкові [Повісім коври все шовкові], Ой як будеш ти королівну вести, Закричать орли в чистому полі, Засяє жемчуг та на роздолі, Забрязчать стовпи все золотії, Засяють мости щиро-золотії, Замають коври все шовкові ³ .
--	--

¹ Натомість вповні справедливою вважаю гадку Потебні, що ті варіанти, де героєм стає «добрий пан», до котрого йдуть у службу молодці, мусять уважатись пізнішим, а первісною «головною особою» являється громада «і величання полягає в причисленні до громади того, кому співають колядку».

² Антонович і Драгоманов, ч. 1; Головацький, II, с. 67 й ін.: Чубинський, с. 297, 388, 440; Потебня, ч. 54; Гнатюк, ч. 229.

³ Колядка опублікована Потебнею (II, 383) з запису П. С. Єфименка, з попсованим розміром, котрий поправив Потебня, а я пішов трохи далі в реставрації, підставивши замість «блудило» — «блудців» (як вище), замінивши коруговки коврами і вставивши відповідно тому один стих, та зробив ще деякі інші поправки. Костомаров (Бєсьда, 1872, XII) опублікував уривок петрівчаної пісні, яка, власне, піддає деякі аналогії:

Ой Петре, Павле, Іване, Та зоремо поле орлами, Та засіємо жемчугами, Та поставим стовпи золотії,	Та повісім коври шовкові. (Пор. варіант в Сборнику харк., XVII, с. 147).
---	--

Ся розкішна обстановка перенесена сюди, мабуть, з тих варіантів, де сватом виступає якась міфічна особа, пор. нижче.

Очевидно, старший мотив маємо в колядках про молодця, що сам збирається на таку виправу. Сей мотив з невеликими змінами теж можна перенести до обстанови громадського куреня, де жених будить дружину на виправу:

Ой рано, рано кури запіли, А ще раніше [такий-то] встав, Лучком забрячав — братів пробуджав ¹ ;	На погуляння, на розглядання, Та найдемо, браття, куну в дереві, Куну в дереві, дівку в теремі — Вам буде, браття, кунка на шубу, А мені буде панна до шлюбу ² .
— Браття, вставайте, коні сідлайте, Та поїдемо в чистее поле	

Як ілюстрації первісної дружинної рівності можна вказати різні фрагменти — напр., таку похвалу серед дружини:

Хвалиться стрілов перед дружинов:
Нема в дружини такої стріли... (Гол., III, с. 52).

Супроти всього сього звертаю увагу ще на колядку про дівчину-перевізничку, де виступає та ж ватага сімсот молодців з тими ж матрімоніальними замірами, але, так би сказати, анонімна, егалітарна, без якогось пана, котрому вона висушується:

Ой приходять д ній сімсот молодців,
Сімсот молодців — самих вибранців,
Самих вибранців — ой русовичів³.

Характеристичною прикметою пізнішої дружинної верстви являється саме се, що в ній виступає особа ватажка не іменем тільки, а самою річею: настільки випинається, що фактично закриває собою всю дружину. Та або сходить на безголосну службу — на військо статистів, які виконують розпорядження свого «пана», або зовсім зникає і перед нами малюється тільки постать героя, навіть без згадки, що він свої діла виконує все-таки за поміччю війська, полку, дружини і т. д. Так, як на старих лубках, де на переднім плані малюється велична постать героя, а десь позаду, між кінськими копитами, видніється його військо. Се в значній мірі, розуміється, залежить від тої поетичної форми, в якій заховались ці мотиви — величальної колядки або щедрівки.

¹ Мені пригадується з пам'яті варіант: Дружину скликав.

² Потебня, ч. 21 і 24; Гнатюк, ч. 28.

³ Чубин., 316; Kolberg Rokucie, I, с. 102; Гнатюк, ч. 290; Потебня, ч. 34. Цікавий, бо, може, й не випадковий варіант Чубин., 317: сімсот молодців да все запорожці. Бо запорожці се ж «молодці». Так само Гн., II, 17:

Іхав N. N. ч(е)рез густий пісок,
Зостріло його сімсот козаків...

Але така тенденція творчості стоїть також у зв'язку з загальним, індивідуалістичним напрямом мислі сеї доби соціальної диференціації і культу героїчного. Колядники чи щедрівники, величаючи боярського чи й селянського молодця, однаково ставлять його в позицію героя і, наділяючи його всіми ділами, приличними героєві, впадають в ту ж величальну тенденцію, схарактеризовану вже вище: поставити величання коли не в центрі вселенної, то в центрі життя, що його окружає. Він править, він розпоряджає, по-веліває всіми, що наоколо.

По сих загальних замітках перейдемо до деталей.

Величання наділяють молодця, як я вже сказав, всім, що личить провідній людині: ловецьким щастям, удатним походом, перемогою над сильним противником, багатою здобичею, придбанням гарної і родовитої жінки, великої і людної волості, високої посади, багатого і розкішного двору і маєтку. Тут ті пункти стичності, які зв'язують різнородними переходовими мотивами дружинно-героїчні мотиви з мотивами господарськими (малюнками багатого хазяйства), з одного боку, а з другого— з мотивами подружно-еротичними. Вони надають дружинній поезії, навіть в тих останках, які до нас дійшли, доволі велику різnorodність і багатство. Вичисляти тут усі мотиви неможливо. Полишаючи на пізніше комбінації тем подружніх з героїчними, ми можемо спинитися тут лише на деяких найбільш типових мотивах.

Герой здавна будиться, світить світло, миється і збротється, будить своїх товаришів чи слуг:

Ой рано-рано кури запіли,
Ой іще раніше молодець устав,
Ой коли устав, три свічки зсукав,
При єдиній свічі ніжки убував,
При другій свічі личенько вмивав,
(Пред ним батечко рушничок
тримав),

При третій свічі коники сідлав.
Ой рано-рано кури запіли,
А ще раніше N. N. устав,
Лучком забрязчав, братів
побуджав,
Браття, вставайте, коней
сідлайте...¹.

Він всідає на коня, чудесного, якого світ не бачив, і віддається на його щастя: вибирати самому дорогу до походу:

Коника сідлав в сімдесят попруг,
А в десятую — бай — золотую,
А в того коня срібні копита,
А в того коня шовковий хвостик,
А в того коня кілова грива —
Кілова грива коня покрила.
Срібні копита камінь лупають,

Срібло-золото розсипають,
Шовковий хвостик слід замітає.
— Ой, каже, коню, продам я тебе!
— Як мене продаш, здогадаєшся:
Я тебе виніс з трьох-дев'ять
земель!

¹ Пор. вище. Варіанти беру передусім з видання Гнатюка (Етногр. Збірник, т. XXXV і XXXVI) як найбільш приступного.

В поле виїжджав, з конем
розмовляв:
— Ти, коню сивий, будь ми
щасливий!

Будь ми щасливий на три дороги,
На три дороги та у три землі!
(Збірка Вагилевича, Гн., 107—111).

Він іде на чудесного звіря — «чорного тура — грубого звіря», «дикого звіриня — дикого вепра», оленя з сімдесятьма рогами або «люту змію». Звір вбивається або випрошується, обіцяючи різні послуги (особливо при сватанні):

Коня сідлає, думку гадає:
Коню мій сивий, будь ми
щасливий!
Поїдемо ж ми в чистеє поле,
В чистеє поле, під темний лісок,
За чорним туром, за грубим
звірем.
Та як подибав чорного тура,
Чорного тура, грубого звіря,
І сніпок стрілів не долітає,
І тугий лучок не достріляє,
Та й сивий коник із ніг спадає,
[вар.: Гордий молодець з страху
вмліває],
А чорний турець д нему промовляє:
Гордий молодче, не бійсь ти мене,
Поїдеш же ти в неділю рано,
Тогди ж ти мене та постріляєш,
Яснов шабельков та й порубаєш,
А за славоньку панну дістанеш.
Ой шумить-гудить зелен діброва,
Ой має ж вона чого гудіти —
Бо вна зачула дике звіриня,
Дике звіриня — дикого вепра.
Ой за ним слідить стрілець-
молодець,
Подибуються а з диким вепром:
— Ой вепре, вепре, що в тя за
зброя.

«У мене зброя — золоті ікла,
Золоті ікла, а саянний бік».
— Ой стрільче, стрільче, що в тя
за зброя?
«У мене зброя — срібна стрілонька,
Золотий лучок, срібний курочок!»
— Ой вепре, вепре, де б ми
боролись?
«На тих рівнинах, на тих долинах».
Ой як втяв стрілець дикого вепра,
Тоді ся вепер в ритвини ся впер.
А в полі, полі біл[ий] камінь
лежить,
Під тим каменем да люта змія,
Ой туди їхав пан N. N.
Став з коня вставать [да] змію
рубать,
Ой тая змія да й промовила:
«Не рубай мене, не січи мене,
Буду я тобі в велик [ій] пригоді:
О як будеш ти та женитися,
Помощу мости все перстневії,
Поставлю стовпи все золотії,
Повішу коври все шовковії.
[А] як будеш [ти] дівочку везти,
Забрязчать мости все перстневії,
Засяють стовпи все золотії,
Замають коври все шовковії,
Загорять [ся] свічи все восковії»¹.

До цього повнішого чернігівського варіанта (в котрім

¹ Мотив незвичайно інтересний тим, що сходиться близько з би-
ліною (записаною в Онежським краю) про Добриню-змієборця:

И смолилась тут змѣя да восмиглавая:
Не казни-тко ты, Добрынюшка, змѣинны головы,
Я иду к морю, ко синю морю,
Я иду к королю ко великому,
Ко великому королю да у синя моря,
И есть то у него да едина дочь,
Брови то у ней черна соболя,
И очи то у ней ясна сокола,
По косицам то у ней звѣзды частыя...
Я достану эту королевичну от синя моря
(Гильфердингъ, 663).

Там заберемо все здобиченьки:
Сукна не міру, грошей не ліку! (Гн., 33 і 35).

Ділячи здобич, герой вибирає собі щонайкращі речі, все гірше роздає слугам:

Пан Хомуненько-переберниченько, [Приспів: сам молоденький, кінь вороненький],	Перебирає між вуздечками, сукен- ками, чоботиками, нарешті — між дівоньками:
Перебирає між кониками: Котрі ліпшіі — то собі бере, Котрі гіршіі — служенькам дає.	Котрі ладнішіі, то собі бере, А що погані — служанькам дає.
Перебирає між сіделками: Котрі ліпшіі — то собі бере і т. д.	Бувай же здоров, пан Хомуненьку, Сам молоденький, кінь вороненький!

Герой приступає до одного міста за другим і наводить страх — йому дають різні дари, але він на них не вважає, поки не догадуються вивести «гречную панну», чи «дівку в наряді», котрою він задовольняється:

Ой піді Львовом на оболоню, Там N.N. коником грає, Не мірецької, а козацької, Під Львів ступає, лук натягає, Лук натягає, на Львів пускає: Ой хоче ж бо він Львова добути, Львова добути, собі паном бути. Він сам наперед конем манджає, На своє військо все покриває; «Ви, моє військо, смутненько не йдіть, Кроком ступайте, Рим здобувайте!» Він сам наперед як подем шмигнув, Як конем шмигнув, аж ся Рим здригнув.	Всі ся жидове задивовали. Стали жидове раду радити, Чим би го — нічим перепосити? Виносять йому миску червоних, А він на тоє не подивився, Не поглядає, шапку не здіме, Шапку не здіме, не подякує!.. Оберне військо з полудня сонця — Аж всі панове задивували, і т. д. Виводять йому коника в сідлі, А він на тоє не подивився, і т. д. Конем оберне з полудня сонця.. Всі ся русини задивовали.. Виводять йому панну молоду, Панну молоду та як ягоду, А він на тее все поглядає, Шапку здімає, перепрашає, Перепрашає, панну вітає.
Ой гордий-пишний пане N.N., Тож собі з горда та й починаеш, Попід Білгород коником граєш, Ні в чім не дбаєш, коня стягаєш — Що конем зверне — земля ся здрігне! Оберне військо від сходу сонця, Заграють труби як грім на небі, Блиснуть мечами як мовна в небі, Пусять стрілочки як дробен дощик, А вдарять з гармат а в Царів- город, Аж всі паркани порозсипали,	Ой славен-явен красний N., А чим же ти то прославився? Що із вечера коня осідлав, А вже к світови під Царів-град став. Ой як бе та й бе на Царів-город — Цар ся дивує — хто то воює, Мішане ходять — все раду радять, Що тому вояці за дари дати? Вивели йому коня в наряді — Він коня то взяв, не подякував, Шапочки не зняв, не поклонився,

¹ Гол., II, 172. Антонович і Драгоманов толкували останню фразу так, що дружина, невдоволена нерівним розділом добичі, кидає ватажка. Але Потебня (II, 715) зрозумів вірніше, що тут та перебірчивість не догана, а комплімент, і остання строфа — просто привіть колядників.

Не поклонився, не покоровився...
Винесли йому полумисок злата,
і т. д.
Вивели ж йому панну в короні —
Він панну узяв, та й подякував,
і т. д.

Ой спід гори стоять тумани,
То ж не тумани — пара з коней
йде,
Ой там же військо — аж землі
важко.
Ой там у війську пана немає.

Ой одозветься зличний паниченько
Славного отця і пані-матки:
«Я ж в тому війську да паном
стану,

Велю гармати наворочати,
В Чернигов город велю стріляти».
Ой бе да бе він в Чернигов
город...
Винесли йому мису червінців...
В Переяслав город велю стріляти —
Вивели йому коня у збруї...
Ой бе він да бе да в Київ город —
Да вивели йому панну в наряді¹.

Героя будять слуги чи батьки вістю, що його край, його волость, його двір орда, чи татари, чи турки забрали і до своєї землі погналі; він догоняє орду, відбирає полон і осаджує свою волость ще краще, ніж передше:

Чи спиш, чи чуєш, пан господарю?
Вияви ж личко на оконечко,
А з оконечка на подвір'ячко:
Твое подвір'я орда забрала,
Татаре взяли, в полон займили!
Ой ісхопився, перехрестився,
Та крикнув же він на свої слуги:
«Служеньки мої, найвірнійшіі,
Одні виведіть коня перського,
Другі винесіть меча острого,
Най я поїду, орду догоню,
Моє подвір'я назад оберну,
Назад оберну, краще збудую.

О вставай, пане, бо наступає
Погана віра, турці й татарці!
— А всідлайте ж ми бахматого
коня
І подайте ми — ей — булат-шаблю,
Ей булат-шаблю, копію в руки!
Ой виїхали в чистеє поле,
Скоро ся зняли — зараз ся стяли,

Аж їм конички поприпадали.
Бахматим конем всіх татар
стоптав,
А булат-шаблев всіх турців зрубав,
А копійков славойки достав
(Гн., 63)

Сів на коника, як вітрець линув,
Бай задне войсько став здоганяти,
Як іздогонив, конем потоптав,
Середне військо мечем постинав.
Передне військо вогнем попалив,
Свое подвір'я назад відобрав.
Назад відобрав — краще осадив
(А в три сторони, а в три перії).
Перше осадив бай дівочками,
Друге осадив бай молодцями.
Трете осадив бай стариками:
Із-за дівочок село веселе,
Із-за молодців село огрядне,
А з-за стариків порада в селі
(Шух., 100).

Герой при тім, чи не залежно від того, здібає чи на поєдинок викликає турського, чи невірного, чи якого-небудь іншого ворожого царя, вбиває або бере його в неволю, і

¹ Гнатюк № 185, Антонович і Драгоманов, 20 і 69. Цікавий початок варіанта в старій збірці Ф. Бодянського:

Ой у Вельмові [уві-Львові] на оболони
Збиралася війна, вся їх рівня,
Захотіли вони царя звоювать,
Царя звоювать, царівну узять.

Тут війна — військо, рівня — дружина, егалітарна, як я думаю. Але далі се переходить на величання ватажка: *Унесли йому лучок стрілочок. Увели йому панну в наряді* (Гн., с. 56).

хоч той як проситься, щоб його пустив, приводить у свою землю. Тим здобуває славу — або царство, королівство і т. д.

Скоро догонив, на ніч обложив,
Скоро ся зняли, в той раз ся

стяли,
Аж їм коника поприпадали,
Аж їм шабельки повиперхали,
Аж їм шапочки та й поспадали,
Ой, як Біг поміг, N. N. перемиг,
А їмив коня близько стремена,
А на тім кони та й ще короля.
— Ой пане N. N., або мя зотни,
Або мя зотни, або мя пусти!
— Я тя не зотну, я тя не пушу,
А я тебе веду у свою землю,
Я в своїй землі правди добуду,
Правди добуду, королем буду!

Ой приїхали у Турещину,
Стукнули-грякнули, як гром
загримів,
Блиснули шаблями як блискавиця.
Вийшов к нему сам турецький цар:
Хто кого спограє — той того
споймає,
А N. спограв бай коня споймав,
Прив'язав царя коню до хвоста,
А пустив царя по пожарищі.
Ти господарю, чом N. N.
Згорда ти собі та починаєш,

Герой повертається з трофеями, здобичею, осяяний блиском і славою, так що люди його не пізнають — пізнають тільки милі дівчата, дружина парубоцька, найближча рідня і особливо мати:

І вже синонько з війноньки йде,
Коником грає, сам ся втішає,
Що звоював турчинонька —
Везе копієнку на позначенько.
А там людкове з церковці йдуть,
З церковці йдуть та й ся дивують:
Що освітило село N. N?
Чоловічки² мовлять: місяць то
сходить,
Жіночки мовлять: Зоря зоріє.
Парубоцьки мовлять: Наш то
братонько,

Сивим коником бай виграваш,
Коником граєш, царя взиваш!
Скоро ж го узрів, та й мечем
ізвив.

Побіля коня, близько стремена.
Ой цар невірний красно ся
просить:
„Віте пусти мене, віте зотни
мене!”

— Ні, не пушу тя, ні, не зотну тя,
Ой повезу ж тя в Руську землю,
Ой поведу ж тя чорним пожаром!
Ой чорний пожар ніжки підпалив,
Що ж йому з ніжок кров виступає,
Кров виступає, слід затапає,
А чорний ворон бай залігає,
Та його кровцю бай попиває.

Ой що ж то в полі забовваніло?
То ж N. N. з війни йде,
З війни [він] йде, коника веде,
Побіля коня — турецького царя.
А за ним біжить турецький мужик:
«На тобі коня, верни нам царя!»
— Коня не возьму, царя не верну,
Поведу царя в свою сторону,
Отцю на хвалу, панам на славу!

Дівчатка мовлять: Наш то
миленький.
Вар.: Міщане мовлять, що сонце
сходить,
А мати вийшла — що мій син йде,
Що мій син йде, корогов несе,
Корогов несе королівськую.
Матінка мовить: Мій того синок!
Я го пізнала по уродонці,
По уродонці, по кошуленці.
На нім кошулька як день біленька.
Та й уродонька барзо славненька³.

¹ Антонович, с. 23; Гнатюк, II, с. 60—1.

² Розмір вказує, що тут пропав якийсь більш архаїчний вираз.

³ Гнатюк, с. 66, 89, 125 і 48.

Його подвиги роблять його улюбленцем дівчат, які одна перед другою обдаровують його багатими дарунками:

Одна любила, шапку купила;
Друга любила, пірце му дала;
Третя любила, коня дарувала.
Від тої шапки зорі зоряли,
Від того пірця сонце сяло,
Від коня віє буйний вітер.
[Іде опис коня].

Одна любила — коня ми дала,
Друга любила — шапку купила,
Третя любила — пірце взотила.
Від коника місяцю світить,
А від шапочки зорі зоряють,
А від перця сонце сияє —
Ой того перо перевиване,
Сріблом та золотом покитичане
(Г., 111, 116).

Мотиви сі відповідають, з одного боку, тим героїчним сагам-оповіданням, які ми знаходимо в наших старих літописах і повістях, приложені до різних історичних чи легендарних осіб, з другого — темам билинним, пісенним і казковим.

Напр., перекази про походи на Царгород Олега, Ігоря, Святослава і великі дари, піднесені їм там за викуп від обложених міст, переляканих ворогів і т. д., мають свої паралелі в популярних колядках про походи героя-парубка на різні міста і взятий з них викуп. Ряд міст, котрі він облягає, що починається Білгородом і кінчається Царгородом (в середині можемо собі уявити який-небудь Звенигород, Райгород і т. д.), тхне старинною дружинною традицією. Мотив помітування героєм різною добичею, за котру він не кланяється і не дякує, аж нарешті приводять йому те, що він хоче, — відповідає літописному епічному фрагментові про Святослава, котрий легковажить всякі дари грецькі і тільки за зброю дякує. Там дівчина, тут зброя, але мотив перебирання викупом — той сам¹. З другого боку, зовсім вірно (ще Костомаровим!) відчуте було споріднення сеї колядкової теми з походами-сватаннями Володимира Вел., обробленими старою дружинною поезією. Поєдинок Кожум'яки з Печеніжином під Переяславом або Мстислава з Родедею відбивається в наведеній темі поєдинку з турецьким царем і т. д.

По духу і типу героїчні оповідання колядок близько підходять до фрагментів дружинної поезії, включених у наше літописання — скажимо, як оповідання про Летську або Листвинську битву, слово про побіди Мономаха над половцями. Ряд спільних поетичних оборотів помічаємо в сих дружинних мотивах колядок і в «Слові о полку Ігоревім». Сей герой, «що із вечера коня осідлав, а вже к світові під Царгород став» (с. 230) — чи се не товариш віщому Всеславо-

¹ Се завважили вже Антонович і Драгоманов, с. 19.

ві, що з Києва до півнів прорискав до Тмутороканя? Зрештою нижче побачимо ще сі паралелі.

Ряд мотивів повторюється в циклі билинним. Я навів вище цікаву паралель змієборства Добрині з боротьбою з змієм колядкового героя, зазначену вже давнішими дослідниками. Подобиця колядки про те, як герой обирає собі «найменшого коника» в стаді¹, нагадує підховання коня Іллею. Колядковий мотив про героя, що рубає обложений город², повторює старий епічний мотив — не тільки про Болеслава Хороброго, але і половецького Боняка, що рубав мечем Золоті ворота³.

Самі подобиці зброєння і зборів до походу нагадують старий стиль, що заховався в билинах. Навіть деякі слова, як *терем, ізба, булат, паволока, гривні, жемчуг, жуковина*; такі епітети, як *вороні коні, тугі луки, чистеє поле, синєє море* і т. под., тхнуть сею старою традицією.

З другого боку, сі величальні теми стоять в одній площині з фантастичною казкою (казкою про пригоди або про щастя, як її називають, пор. вище: власне, з тою формацією її, де людина, виведена в ній, перестає бути пасивною забавкою в руках різних звіриних чи демонічних істот, а набирає прикмет героя або бодай носія свого власного щастя й удачності, котрою переборює всі перепони і всіх ворогів. Такі от казкові мотиви про звірів, які вірно служать героєві за те, що він їм поміг чи помилував в трудну хвилю. Про дивні способи, якими завдяки різним чудесним помічникам, але в тім і власному розумові, догадливості, доброті, великодушності, сей герой бере перемогу над ворожими замислами і доходить високого становища, дістає руку царівни, царство і т. д. Вони стоять в одній лінії з вище наведеними темами про молодця, який дістає на свою службу сокола, орла або змію⁴, виводить з пущі заблуканих мо-

¹ Ой у Києві там на мураві
Виходить ми там вороне стадо,
Межи тим стадом найменший коник.
Ой обібрав ся білий молодець:
— Я го спіймаю та й осідлаю,
Сяду й поїду Львів розбивати.

Очевидно, се той же малий коник, що творить різні чуда в казках.

² Ой попід Ільвів на оболоню

Коником іграв, шаблев Львів рубав (Гн., II, 44).

³ Під час облоги Києва 1151 р. убито Севенчу, сина Бонякового, що похвалявся: Буду рубати Золоті ворота, як мій батько («хощю сѣчи в Золотая ворота, якоже и отець мой»). Розуміється, се чисто епічна подобиця, хоч і включена до повісті, написаної по гарячим слідам події.

⁴ Крім вище наведених, напр., ще така колядка з старих записок Ходаковського про соколів, що служать молодцеві:

лодців, що здобувають йому красну дівчину, яка в інших варіантах стає царівною чи королівною і приносить йому царство і т. д.

Молодець, що трубить у золоту трубу, і король, зачувши її, каже, що коли б знав, чий то син заграв, за його б королівну оддав і в придане півцарства додав,— або царівна наміряється поділитися з ним своїм царством нарівно. Король, що обіцяє дати свою доньку тому, хто потрапить осідлати і сісти на коня, котрий нікому не дасться. Кінь, який виробляє чуда, перескакує через море, копитами розбиває скали,— се мотиви так добре відомі нам з казок, що про се нема що й говорити ¹.

Мусимо рахуватись тут, розуміється, з мандрівними мотивами, з пізнішими змінами; мусимо, з другого боку, також пам'ятати, що в колядковім циклі ці героїчні мотиви стяглись, зсілись, упростилися й збідніли, тому що звелись головню до теми про сватання або зробились заспівами до величань і т. д. Тут, як і у інших сферах, ми маємо тільки фрагменти старої героїчної поезії, котрої частина затратилась під впливом інших мотивів, частина заховалася в північнім биліннім циклі бо, нарешті, прибрала нову історичну обстанову — доби козацької, про котру буде мова потім.

Стояла тополя край чужого поля,
А на тій тополі чотири соколи.
Перший сокіл полинув в виноград,
А другий сокіл полинув на Дунай,
А третій сокіл полинув на чистее
поле.
[А] четвертий сокіл полинув
під небеса.

З винограду летить — куропатву
несел!
З Дунаю лине — срібний перстень
несел!
З чиста поля лине — стадного
коня жене!
З-під небес лине — красую
панну веде!
(Гн., 226).

¹ Напр.:

Ой в чистім полі стоїть стаденько,
Стоїть стаденько коней вороних.
Найшовся тамка кінь вороненький,
Ані спійманий, ані сідланий.
Ой казав цісар: хто го спіймає,
Хто го спіймає та й осідлає,
Той возьме собі у царя панну,
Панну молоду так як ягоду...
Гей на поленьку стояло стадецько,
Між тим стадецьком оден
недоборець,
А зачало за ним три громади
гнати,
Гнало за ним, гнало, не могло
дістати.

Дігнав же його пишний N. N.
Скоро го дігнав, зараз го спіймав.
Скоро го спіймав, зараз осідлав...

За житом, житом, та й з очеретом,
Там ходило воронее стадо,
Поміж тим стадом сірий кінь грає.
Усі ловили, та й не вловили,
N. N. припав — коника піймав,
Коника піймав, узяв осідлав,
Та й сів, поїхав до царівни в двір
(Гн., 208—9).

ПОЕЗІЯ ПОДРУЖЖЯ

(Присвячується пам'яті «прапорщика армейських походних полків української дивізії» Григорія Калиновського в 146 річницю його «Описанія украинскихъ свадебныхъ престонародныхъ обычаевъ» (1777)).

Глибокий психолог-аналітик, Потєбня, орудуєчи засобами тільки філологічними, підніс тісний внутрішній зв'язок ідей подружжя і воєнної відваги й удачі. Він вказав на той інтересний факт, що у різних слов'янських племен слово «храбр», хоробрий, воїн, означуючи героя, zarazом значить також і жениха. З сього становища він радив оцінювати і назву «козака» в нашій піснетворчості, яка означає воєнка і zarazом аманта, героя еротичної лірики. Він навів різні мотиви, де здобуття дівчини і шлюб з нею представляється під формою здобуття міста, побіди ним, і навпаки — здобуття міста, стола, володіння описується в формі сватання¹.

Паралелізм сей в нашій старій поезії зрештою не був секретом і для старших дослідників, напр. Костомарова, який також вказував на сплетення мотивів сватання і завоювання в легенді про Володимира і звісну поетичну фразу «Слова о полку Іг.» про Всеслава («върже Всеславъ жребій о дѣвицю себѣ люблю») влучно толкував, що тут дівчина означає місто, княжий стіл, і вибір дівчини відповідає виборів політичного плану, рішенню здобути київський стіл.

Так психологічно, і навіть філологічно — розгортанням тих самих виразів то в сфері воєнних, то в сфері подружних відносин і уживанням їх то в значенні перемоги і здобування воєнного, то подружнього або еротичного — пояснюється тісний зв'язок мотивів обох сих категорій, переходів образів і символів з одної до другої і т. д.

Орудуючи засобами соціологічними, приходимо до того самого виводу. В ідеї подружжя довго і уперто живе ідея насильного заволодіння, здобуття силою чоловіком жінки, так що в весільнім ритуалі у безконечного числа народів різних рас і різних країв, вже довго потім, як подружжя стало актом добровільного порозуміння, свобідного і непримушеного обопільного вибору, підчеркується, як доказ прависильності сього подружжя, факт насильного заволодіння². З другої сторони, різні ідеї, які кореняться в релігійних поняттях, зв'язаних з родом як культовою групою, змушують родичів розглядати вихід дівчини з роду матері і пере-

¹ Об'ясненія, II, с. 652 і дд.

² Див. мої «Початки громадянства», с. 150 дд.

хід її до роду молодого як акт насильний, котрий ставсь без їх волі і згоди, так що при всіх дійсних прикметах добровільності заключеного подружжя або обидві сторони — з роду молоді і молодого, або тільки одна — а саме рід молоді — мусять симулювати свій гнів, своє бажання помсти за довершене насильство і т. д.

Соціальні факти, які приносяться з організацією парубоцької верстви й використанням її в інтересах оборони і взагалі військової сили, з свого боку, додають нові психологічні мотиви, які заволодіння дівчиною зв'язують спеціально з воєнним заняттям і роблять еротику одною з належностей чи окрас військової спеціальності. Вільна любов і свободні зносини з дівчатами вважаються привілеєм цієї верстви, яка, в інтересах племені, умисно, можливо, довго затримується на воєнній, бездомній і безгосподарній стопі. Сексуальна і всяка інша свобода практикується як привілея військової служби, воєнного заняття, і з тим твориться подвійна етика сексуальних відносин: одна в межах верстви парубоцької, друга в межах того громадянства, яке вже вийшло з безженного стану. Те, що дозволено нежонатій молоді, спеціально парубоцтву, трактується як вчинок неморальний, необичайний в тій частині роду-племені, яка живе в родині, в сім'ї. Рід-родина в своїм колу не терпить свободних сексуальних зносин, але для парубків з воєнного куреня вважається допустимим насильне заволодіння доньками, а навіть часом і жінками «філістрів». Особливо коли тут мова йде про воєнний курінь привілеєваної верстви чи племені в відносинах до людності підвласної, завойованої, низшої. Жінка, яка підпала такому легалізованому насильству, вертаючись «по минованню надобности» назад до своєї родини, мусить тільки проробити певні обряди очищення — як се зробила Урієва жінка, підпавши насильству голови військової верстви царя Давида,— і з сим інцидент вичерпується.

В нашій українській етнографії ми маємо досить пережитків подібної подвійної моралі. Хлопець, який починає «парубочити», себто вступає до парубоцької, «молодецької» (кажучи старшим терміном) верстви, до певної міри виходить з-під власті голови родини й її трудової дисципліни; він може занедбувати свої трудові обов'язки, може й хапнути собі щось з родинного запасу на потребу своєї парубоцької громади. Так само робить дівчина, для досвіток, і се не вважається нечесним, і в сих ослаблених формах ми, очевидно, маємо останки колишньої, старої, подвійної етики верстви нежонаті і верстви, зв'язаної моралю родини.

Ще яскравіше виступає сей контраст в оцінці сексуальних відносин. Нема чого говорить, що нинішні досвітки і вечерниці, які звелись на просту забаву молодіжи і спільне спання хлопців і дівчат і зовсім позбулись характеру сексуальної сумішки, давніше були зовсім реальною сумішкою. Вона вважається вповні дозволеною і законною для молодіжи, організованої в «парубоцькій» чи «молодецькій громаді», в парубоцькій домі чи гридниці, тим часом як у той же час у своїх стінах родина вимагала від своїх членів сексуальної чистоти, непохитної вірності і т. д. Ми добре знаємо сю подвійну етику козака чи запорожця, коли він почуває себе членом військової організації супроти людності цивільної, чи філістерської, і вважає своїм правом, а навіть «молодецтвом» топтати родинну мораль,— і тоді, коли він, вертаючись до своєї родини, почуває себе членом роду, підвласним його обичаю і моралі, і боїться кинути на дівчину найменшу тинь — «бо сватати має». Наша народна поезія, а за нею й новітня література досить яскраво змалювала сю двоїстість, не постаравшись ніколи звести її до якоїсь формули, бо се і не діло поезії. Я ж позволю собі повторити тут те, що висловив уже раніше — що сей козацький чи запорозький обичай був, по всякій правдоподібності, продовженням обичаю давнішого, так як він існував в обставинах князівського і докнязівського ладу, тодішніх організацій дружини-молодіжи, і ще з старших, передкняжих часів, а правдоподібно — ще з передрозселення, коли-також, мабуть, уже мали місце організації молодіжи, а з тими і конфлікти інтересів родини і племені.

З сього погляду український весільний обряд, в його різних варіантах, має незвичайний соціологічний інтерес, тим, власне, що він об'єднує і до певної міри примиряє в собі мотиви обох категорій— родово-родинної і військово-дружинної (розуміючи дружину в тім ширшій значенні, яке я зазначив вище — парубоцької військової організації). З сього погляду він досі ще не був аналізований, хоч деякі дослідники дуже влучно старались освітити його власне з соціологічного становища (розумію особливо праці Вовка і Охримовича), тим часом як інші (Сумцов, Яшуржинський і особливо Потєбня) освітлювали його мотиви з становища релігійного (міфологічного) і літературного (поетичної символіки)¹. Але обряд сей дає такий складний і разом з ним безконечно цінний і багатий синтез різних категорій мотивів і різних епох, що коло нього ще лишається багато праці, і я був би дуже рад, щоб ті короткі замітки, які я можу

¹ Література вказана в Історії України, I, вид. 3, с. 344 і 562.

йому присвятити в сій праці, викликали нові студії над ним як пам'яткою соціального побуту і поетичної творчості.

Я вважаю, що весільний обряд в основі своїй представляє сполучення двох різних форм заключення подружжя.

Перша — се порозуміння, договір родів молодого і молоді, який переводиться головами, «старостами» сих двох родів, при участі інших членів роду — кожного з свого боку. Ся сторона весільних обрядів — се майже єдиний, в кожному разі найбільш повний і дорогоцінний відгомін родового життя, який ми маємо взагалі в нашій традиції. Невважаючи на свою фрагментарність, на розмішання з іншими мотивами, він доносить до нас не одно ще безпосередньо з тих старих допереселенських часів, коли родоплемінні відносини були підставою соціального ладу, моралі і обичаю¹.

Староста молодого розпочинає переговори з родиною молоді, і коли та дає на се згоду, він переводить потім опе-

¹ Ось кілька тих родових тем для прикладу:

Ой сій, мати, овес на наш рід увесь,
Щоб наш овес рясен був —
Щоб Івасів рід красен був.

А в полі овес рясен [bis], а в нас весь рід красен,
А в нашому роду не буде переводу,
Од старшого до меншого, суди, Боже, до мезинного.

Вийду я на билину, стану я на билину,
Крикну я на родину:
Сходися, родоньку, сходися в купоньку,
Як близький, так далекий,
Убогий і багатий, подарунки відбирати,
Житнії, пшенишні, все в Бога велишні.

Ой припади, Марусю, до столу,
Да пусти голос по двору,
Нехай почує рід, плем'я
І твое вірне дівере.
Як почують зовиці — заскачуть,
Як почують сестриці — заплачуть

(Чуб., ч. 816, 869, 1098, 1184).

Ой роде, роде багатий,
Даруйте товар рогатий:
Даруйте, роде, овечки,
А ви, сестрички, телички,
А ви, сусіди, намітки,
А ви, братіки, коники! (Мат. етн., III, 167).

Вар.: А ви дайте, братчики, баранці,
А ви дайте, сестрички, ягнички,
Ви, далекий родочку, червоні (Zb. wiad., X, 51; XI, 137).

Зазначу ще, що на Бойківщині (Турка) староста половину коро-
вая крає «свому народові», а половину лишає «тому народові» (Мат.
етн., X, с. 100).

рацію викупу дівчини для свого молодого родича від родичів дівчини. З сторони дівчини староста її роду проводить і пильнує всіх формальностей — дає благословення своїм старостинським скиптром-палицею на всі ті церемонії, які забезпечують законний, безпечний і щасливий перехід його молодій родички до чужого (але співплемінного) роду. Вся процедура поставлена під охорону релігії; на кожний акт, на кожну церемонію дають благословення староста і батьки (їх функції часто спливаються), і покликується поміч вишніх сил, опікунів роду і родини.

Тепер на кожнім кроці фігурує Трійця, Ісус Христос, Пречиста Мати, святі й ангели як протектори, що освячують і ушасливають подружний союз. Коли вилучити сі християнські додатки, виступають наперед два ряди мотивів. З одного боку, космічні сили — сонце, місяць, зорі, які так само, в ролі вишніх протекторів, покликаються як промотори і первозори різних актів¹.

Райське дерево (гільце) виступає як символ живої сили новозаключного подружжя (зазначаю, що саме слово *рай*, *ірий*, *вирій*, і поняття, з ним зв'язані, старші від християнства і від нього в своїй первооснові не залежні)².

¹ Наводжу кілька мотивів в тім роді:

Мати Івася родила, місяцем обгородила,
Зорею підперезала, до тещі відпроважала,
З скрипками, цимбалами, з молодими боярами, —
Мати Марусеньку родила — місяцем обгородила,
Сонечком підперезала, до свекорка проважала (Чуб., 87, 118, 133).

— Одсунь, Маречко, віконце та подивися на сонце:
Чи високо сонце на небі, чи хорош Іванко на коні?
— Хорош, матінко, чорнобрів!
— То ж тобі, доненько, Бог судив!
Світи, зіздочко, ясно,
Щоб у Марусі личенько було красно.
Світи ще ясніше, щоб було краснійше,
Івасеньку, веселійше! (Чуб., 136, 137).

Слала зоря до місяця, рано, рано, ранесенько:
— Не заходь ти раній мене, ой місяцю, товаришу!
Зайдемо обоє разом, освітимо небо і землю!
Слала Марія до Іванка: — Ой, Іванку, мій друже вірний!
Не сідай ти на посаду наперед мене, рано, рано, ранесенько!
Сядемо обоє разом, звеселимо ми два двори:
Ой первий двір — батька твого,
А другий двір — батька мого.

(*Вар.*: отця і неньку, усю родиненьку) (Чуб., 112, 156).

Дуже цікава також ся поліська співанка (співана при переїзді молодой до дому молодого), яка тхне дуже передхристиянським богом:

Радуйся, земле (2) — сам Біг да на небо іде.

Радуйся, мати (2) — син невістку везе і т. д. (Чуб., 423).

² На сім пункті було інтересне розходження в поглядах між при-

Вода — сей символ розмноження і парування — супроводить всі стадії його, почавши від новорічного, теперішнього йорданського поливання закоханих пар¹ і великоднього обливання та літніх грищ коло води і до весільного акту кроплення водою молодих при вступі до нового двору і обрядового умивання або купання після комори (перед вступом в супруже життя), котре сильно виглядає на форму старого заключування подружжя «у води»².

Огонь — широко розповсюджений звичай переводити молодих, чи цілий поїзд, через розложений на дорозі огонь уважавсь настільки важним моментом, що не переведена через огонь («не підсмалювана») жінка не вважалася *in manu mariti*, у власті чоловіка; він не міг її бити, не мав пра-

хильниками міфологічної теорії, з котрих був Потебня, і між оборонцями впливів християнської легенди, котрі боронив особливо Веселовський. В праці Сумцова, Культ. переж., 188, можна знайти огляд сеї контрверсії і посередній погляд автора.

¹ Після обіду дівки і парубки йдуть на Ордані і умиваються там свяченою водою: парубки умивають дівок, а дівчата парубків, — «тим паче як котра дівка має собі парубка, то вона задалегідь підмовить, що як прийде на хрещення, то щоб на Ордані умитися удвох: вона його, а він її, бо та вода, кажуть, така зводна, що як тільки вони умують одне одного, то обов'язково поберуться. *Мат. етн.* XVIII, с. 166 (Полтавщина).

² Кроплення молодих або цілого поїзду водою. — *Чуб.*, IV, с. 428; *Мат. етн.*, X, с. 139.

Умивання молодих на ріці після комори, причім молодий мие молodu, а вона його, і утираються одне одному в пазуху. — *Мат. етн.*, X, с. 100 і 149 (тут вірування, що вона при тім перетворюється в вино, — ще одна аналогія з новорічними віруваннями).

Молода після комори йде по воду до криниці, і тут водою, нею набраною, свахи і бояре обливають одне другого. Потім молода набирає вдруге, і з сею водою старший боярин веде її на хустці (котрої один кінець держить він, а другий — молода) до хати молодого при співі пісень. — *Мат. етн.*, XIX, с. 73.

Молодята разом з старшими чоловіками і жінками бродять у воді; теща тричі обводить невістку у воді, по сім невістка набирає води і кропить своє нове обійстя, а баби співають: «Кропи, невісто, кропи, де крапля води впаде, там стадо волів стане». — *ibid.*, с. 29 (Бойківщина).

По сій доперва церемонії молоді йдуть «на вивід» до церкви. Але інтересно, що подекуди — як от у Переяславщині (*Чуб.*, 591) — ритуальне умивання при криниці заступає собою церковну церемонію. Після комори, коли церква близько, ведуть «скривати» молодих до церкви; коли церкви нема, то ведуть їх «скривати ся» до криниці: накривають молодого і молоду хусткою, вони миються під хусткою і витираються хусткою, що їх накрито. — *Чуб.*, с. 591—2.

В зв'язку з сим, мабуть, стоїть порада молодій не журитись своєю долею, а «умитися у криниці і помолитися Богові» (Ой мовив еси, кленов листочку), або така пропозиція:

Є в мене криниця край перелазу,

Та вмиемось, милесенький, обое разом (*Чуб.*, V, с. 119).

на затримувати, коли б вона хотіла собі піти від нього, і т. д.¹

З другого боку, до участі в довершенні весільного обряду покликаються таємничі сили домашнього огнища: стіни, що стережуть його, поріг, що відмежовує від чужих, злих сил; огнище-піч і духи предків, що живуть в ній. Обрядовість дуже складна, розгалужена, так що на різних паростах її нема змоги тут спинятись.

Хліб — подавець життя, всі прилади, якими він виготовлюється, особливо діжа, в якій він розчиняється, і віко її, котрим він накривається під час свого таємничого «росту».

Ролі сих предметів в весільнім ритуалі дають розуміння тої економічної, господарської основи, на якій спирається обрядовість і подружній союз. Хліб — сей продукт хліборобського господарства і домашнього хазяйства, його основа і центр — освячує нове подружжя і служить його фундаментом. Обмін хлібами між родами молодого і молодої — се підстава договору. Він уже сам, властиво, рішає справу, все дальше — се церемонія². І тут, в церемоніях, хліб грає першу ролю. Він не проста жертва Богом, він свята річ, фетіш чи Бог («святий коровай», як він зветься в піснях), який сам посвячує, стверджує і благословляє нове подружжя³.

¹ Чуб., IV, с. 428, 591, 598, 602, 642; Мат. етн., XIX, с. 95, 170. Найдокладніше про значення сього обряду Литвинова в Мат. етн., III, с. 143.

² Интересне оповідання навела Литвинова з Сіверщини: Жінка, котра прожила кілька літ з чоловіком без вінчання, тому що у неї попередній чоловік пропав без вісті, не хотіла вінчатись і тоді, коли ся формальна перешкода відпала: на її погляд, вінчання не могло нічого додати до правосильності її подружжя, заключеного обміном хліба і зарукою: «йшла за Саву не як-небудь, а як слід: Сава приходив з хлібом і з горілкою і з старостою; узяв мене від батька й могорич пили і руки давали» (Матеріали до укр. етнології, III, с. 172).

Ястребов в своїй студії про весільний хліб (Свадебныя обрядовыя хлѣбы въ Малороссіи. — К. Старина, 1897, VI) переказує спомини старожилів колишньої лінії, що весільний обряд в трудних умовах переселенського життя зводився до того, що молоду пару обводили наоколо діжі, на котрій був положений хліб. Обряд сей у великій весільній драмі, там, де вона розгортається вповні, сходить на другий план, а тим часом він, очевидно, був колись центральним актом.

Там же цитуються спомини бурлаків-заробітчан про те, як по економіях брали шлюб у отамана своєї ватаги через просте благословення хлібом.

³ Рухай, рухай, короваю, із Божого раю!
Ми до тебе готовесенькі, як лебеді білесенькі.

Вийся, короваю, еше вище від раю,
Як душейка по раю, а рибойка по Дунаю!
Короваю, мій раю, я коло тебе іграю —

Оба роди, які зав'язують новий подружній зв'язок між двома своїми молодими членами, під протекторатом («під авспіціями») сих релігійних ідей і атрибутів, на кожному кроці підчеркують добровільний, радісний, веселий (через те се ж воно і «весілле»)¹ характер сього союзу, — що він творить новий зв'язок між двома заприятеленими, спорідненими родами, скріплює й затісне їх відносини. Се маніфестують з обох сторін особливо жінки — сторожі домашнього огнища і його мирного життя. Такий характер має поява «світилки», дівчини з роду молодого, яка приходиться немов заложниця чи обмінниця на чолі поїзду молодого, гарантуючи, що рід, віддаючи свою дівчину, може собі дістати дівчину з того ж роду навзаєм². Ще виразніше виступає се при тім же приході, коли дві свахи, з роду молодого і молодой, стрічаються на чолі обох сторін на порозі хати молодой, з хлібом і сіллю і з засвіченими свічками: цілуються, ставши правими ногами на поріг, і зліплюють свічки до купи на знак повного об'єднання нової пари³.

На золоті качаю, на сріблі сажаю.
 Світи, місяцю, з раю нашому короваю,
 Аби був коровай красний, як сонечко ясний!
 Проси Бога, Марусенько, щоб Бог дав,
 Щоб ти ся коровай вдав,
 Як день білий, як Бог милий,
 Як яснее соненько, що світить в віконенько.
 Ой Бог нам дав — коровай нам ся вдав:
 Ясний, красний — як місяченько,
 Як яснее сонейко!
 Славлено да преславляно, да на стоді поставляно —
 На столі-престолі славен наш коровай стоїть!
 Де ж ти бував, що ти чував, святий короваю?
 Бував же я, чував же я місяця з зорею.
 Не єсть же то, не єсть же то місяць із зорею,
 А єсть же то, а єсть же то Іванко з жоною
 (Чуб., с. 216, 227, 230, 234, 245, 246, 247).

¹ «Веселения» роду:
 Дай же, Боже, в добрий час,
 Як у людей, так і в нас,
 В щасливу годину
 Звесели [ти] родину.
 Звеселися, родино,
 Щоб нам жито рошило,
 Ой як жито, так й овес.
 Звеселися рід увесь! (Чуб., 98).

До бору, свати, до бору,
 Да рубайте сосну до долу,
 Да трошити її на тріски,
 Да несіте її на загіт,
 Щоб наш коровай ясен був,
 Щоб наш увесь рід весел був
 (Чуб., 533).

Пор. вище: Сядемо обое разом, звеселимо ми два двори.

² Підчеркну й се, що до її «меча» знов-таки прив'язаний окраєць хліба! — Литвинова-Бартош, Мат. етн., III, с. 94.

³ Чуб., IV, с. 332 (Овруцький пов.), при тім співанка:
 Ми з миром мировалися, Да зліпили свічки докупки.
 Дві сванечки цілувалися Да зведено діти до парки
 На першій порозі, на лютім (Чуб., ч. 887).
 морозі,

Молода добровільно і непримушено дає руку на знак своєї згоди:

Вчера з вечера та порошенька впала,
А о півночі та кунонька походила,
А к білому світу старости на слід нагодилися.
— Виляй не виляй, ти чорная куночко,
А вже ж од того не ввляти!
Виляй не виляй, ти молодая дівочко,
Виляй не виляй, та старостам ручку дай,
Старостам ручку, ще й по рушничку,
А молодому хусточку.
Заручена ти, Марусю, заручена!
Положила білу руку на заруку:
— Ручка же моя біленькая у батенька,
А чи будеш така біла у свекренька?
— Як ти будеш, Марусю, покірненька,
Буде твоя рученька все біленька (Чуб., 39, 67 А і Б).

Весь рід молодої, так само добровільно й охоче, бере участь в її виправі до другого роду. На весільний короваї складається мука з усього роду, його місяць і ліплять всі жінки роду, і навзаєм весь рід дістає дарунки — частину викупу за дівчину¹. Приймаючи за неї викуп, рід ручиться за її «чесність», і докази сеї «чесності» звеселяють весь рід, бо підіймають його репутацію солідарності і родової честі в очах інших родів племені, навпаки — виявлення «нечесності» його смутить і гніває². Тут, до речі сказати, мабуть лежить корень отсього дивного моменту, який так різко суперечить з дозволеною сексуальною свободою молодіжи — вимагання прилюдного доказу дівочої чистоти від

¹ А що ж то в тому короваї:
З семи полей пшениця,
З семи криниць водиця,

З семи мажей сільниця,
З семи дворів маслечко,
З семи курок яечка (Чуб., ч. 1057).

² Ой піду я в луг по калину,
Да вилоню калинову вітку,
Да застромлю за білу намітку —
Я ж стережуся, я ж бережуся,
Щоб сеї калиноньки не
роздавити,
Своєї родиньки да не
розгнівити.

Ой стояла Маруся на ганку,
Ой краяла червону катанку:
— Ой до мене, родоньку,
до мене,
Не буде вам сорома у мене.

Ой пішов дощик краплистий,
Да уродив черчик черчистий,—
Ой окраси, N. N., сей черчик мій,
Да звеселимо увесь рід свій:
Що перший рід — свекорків,
А другий — батеньків.

Не бійся, матінко, не бійся,
В червоні чоботки обуяй,
Топчи вороги під ноги,
Заробила Маруся пироги,
Хоч не пшеничні, то ячні,
Нашому родові сподячні.
Вар.: Аби були родові величні
(Чуб., 1333, 1346, 1416).

Рід дістає почастинок за те, що його дівчина себе оправдала.

молодої на весіллі як пункту честі цілого роду¹. Інтереси репутації роду беруть гору над принципом передподружньої свободи, зводять колишню сексуальну свободу до простої досвітчаної забави, уставляють незвичайний ригоризм на пункті дівочької чистоти, а її батькам грозять останньою ганьбою, коли вони не вміли виховати своєї доньки в поняттях сеї чистоти і її не допильнували².

І от в отсе тихомірне релігійне родове свято — видачі дівчини молодцеві з заприязненого роду на підставі умови, за договорений викуп,— вривується зовсім інші — насильницька, дружинна, воєнна форма здобування дівчини. Обрядова симуляція такої насильної умички, кінець кінцем, прийнята обичаєм за форму легального подружжя у наших предків, як і у стількох інших племен, правдоподібно, існувала спочатку паралельно з формою договореного шлюбу³. Потім її мотиви були включені в весільний обряд — одначе в другорядній ролі, в виді деталей, так би сказати, інкрустованих в релігійний родовий об-

¹ Правдоподібно, задля переведення сього доказу вимагається, щоб молодого заступив його дружок, коли б сам молодий не був в силах, а таки доказ аби був переведений.

² Вовк вказував на болгарську паралель, що батько молодої дістає від молодого спеціальний дарунок, коли молода зісталась чесною, в противнім разі позбавляється його. Було б інтересно знати, чи не буває у нас такої ж умови для викупу, який дістає рід молодої від молодого.

³ Як відомо, наш старий літопис сповідає в однім з своїх етнографічних екскурсів, що у наших племен були два весільні обряди. У полян все проходило «тихо і кротко», по «брачним обичаям»: жених не ходив по дівчину, а її приводили до його двору, і на другий день «приношаху что на ней владуче». Се, очевидно, мова про той весільний ритуал, котрий лежить в основі дотеперішніх обрядів і в головних рисах вище нами схарактеризований. У інших племен, по словам сього київського критика, такого обряду ще не було, а подружжя заключалось умичкою — «у води», себто на певних місцях, куди дівчата виходили по воду, і тут їх «хапали», очевидно, за попереднім порозумінням, або се відбувалось «на ігришах межі селами». (Див. Початки громадянства, с. 306).

Коли спуститись на докладність сього оповідання, бодай як свідоцтва про звичай XI віку — про недавню минувшину або й сучасність того часу, коли складався літопис, то з того б виходило, що тільки з XI віку, не раніше, з розповсюдженням київського права і культури взагалі, київський весільний обряд почав розповсюджуватись по інших землях, правдоподібно, уже з інкрустованими мотивами дружинного наїзду і з князівсько-боярською термінологією його. Навіть, з огляду на таку пізню добу, можна б думати, що й церковне вінчання входило в ту форму київського весільного обряду тутешніх вищих, дружинно-боярських і міщанських кругів, коли сей обряд поширювався серед інших племен.

Сею обставиною, що він поширювався уже в дуже виробленій, артистично завершеній формі, можна б пояснити велику однастайність його основних рис і мотивів на всій території, від Карпатів до Дону.

ряд. Збираючи їх докупі і доповнюючи мотивами, які зацілилися поза весільним обрядом, але стоять із сими весільними мотивами умички в очевиднім зв'язку, ми дістаємо доволі виразистий образ сього обряду умички.

Звечера, по пізнім обіді, коли стемніє, на дворі молодого збирається його «дружина». Сю назву в її цілості носить молодий і його молоді товариші, спеціально ж його найближчі товариші носять назву «дружка» і «піддружого». Се та вже нам знана, епічна компанія — «сім сот молодців»¹, — молодецька верства племені чи роду, яка в пізнішій переробці доби княжо-дружинної зветься «боярами» (дружко — «старший боярин»), а сам молодий «князем», який їде собі брати «княгиню». В комбінації з родовим (договорним) обрядом ся дружина виступає під проводом «старости», але його, очевидно, треба зіставити на боці, коли хочемо викрити первісні риси сеї організації. Так само треба лишити на боці такі акцесорії, як червону короговку, яку несе на чолі полку «хорунжий», або військову музику, що «бубнить» на збір сього воєнного полку — все се пізніші деталі, які розвиваються з ідеї воєнної експедиції, що лежить в основі сеї дії. Початкова форма, як я сказав, се, очевидно, організація молодіжи — «дружини», яка збирається на виправу по дівчат взагалі, в дальшій еволюції — спеціально по якусь одну певну дівчину, з котрою вже «свищався», змовився один з членів дружини. Прийнято, що ся дружина збирається з самих родичів, нежонатих хлопців, — і се доволі ясно вказує на її первісний характер: збору «молодців»-співродичів.

Першим ділом їх — зложити складку на сю виправу. По обіді дружкó обходить усю дружину, і кожний кладе, що хоче². По сім наступає цікава церемонія, котру пок. Вовк

¹ Да стоїть верба не рік не два, — да рано, рано (*приснів*),

Не стій, вербо, розвивайся, — да ранесенько!

Розвий собі сім сот квіток,

Сім сот квіток і чотири:

Всім боярам по квіточці,

Усім дружкам по квіточці.

Андріечку нема квітки —

Андріечку квітка — Марусенька дівка (Чуб., 118).

Іхали мимо тебе [верби] сім сот бояр,

Сім сот бояр і чотири, всім боярам по квіточці!

Іванкові квітки немає,

Іванкові квітка — Марієчка дівка! (Чуб., 199).

Да пусти, свате, в хату! Нас тут небагато:

Сім сот да бояр з нами, да чотири сванечки,

Да дві світилочки, готуй шириночки (Мат. до етнол., III, с. 118).

² Ф. К. Вовк се прирівнював до складки васалів на весілля свого сеніора-князя, але сам справедливо запримітив, що такий вигляд акт

влучно толкував як «присягу» дружини на вірність і солідарність в поході: дружка на рушнику веде молодого, одягненого в кожух, до походу; той другою рукою держить одного з молодців, які всі також держаться за руки, і так ся процесія тричі обходить наоколо столу, на котрім стоїть миска з горілкою і ложкою-черпаком. По кожнім разі всі п'ють ложкою горілку з миски, під кінець просто з миски. Се пиття з одної чаші якогось ритуального напитку (правдоподібно, меду, заступленого в новішій обряді горілкою, що з'явилась у нас уже в добі козацькій) дійсно живо нагадує, напр., спільну чашу, котру пили побратими, зав'язуючи братство.

По сім дружина виїздить, причім пісні рекомендують переїздити можливо тихо, щоб не звернути нічної уваги. Декотрі пісні ясно представляють завдання походу — оружний напад і насильне захоплення дівчини¹, тим часом як

міг набрати пізніше, а перед тим се була складка роду на женячку свого члена. Або ще ближче — додамо — складка його молодецької громади для одного з товарищів.

¹ Ось кілька мотивів воєнного нападу:

Ой заграно, забубнено ранейко,
Збирайся, князю Івасю, борзейко,
Та поїдемо тихим Дунаєм до замку,
Постаємо си в три рядочки на ганку,
Там будемо білий камінь лупати [розбивати мури],
Чей би сьмо могли молоду Марисю достати.

Вар.: Заграно, забубнено, бояри побуджено —
Встаньте, бояре, встаньте,
Коники посідлайте, самі ся убирайте,
Бо поїдемо ранком по-під високим замком,
Будемо замки ламати, Марисуню діставати —
Замків не зламали, Марисеньки дістали
(Чуб., 320—1).

Заграно, забубняно а в княжій дому рано:
А збирайтеся, а з'їзжайтеся [бракує],
Бо ми поїдемо та поїдемо та до славного міста,
Ой вибемо та виметемо кам'яну стінку,
А возьмемо та привеземо та Івасеві жінку (с. 475).

Припадь, припадь, Марисуню, до стола,
Обступили боярчики довкола —
Кіньми грають, двір рубають,
Шабельками витинають, Марисуні шукають.

Пустимо стрілку перляну,
Виб'ємо стінку камяну,
Возьмемо Марусеньку молоду (Чуб., 325).

На горі Іванко ходить, шаблею кійло косить,
Під кониченька носить та кониченька просить:

інші вплітають символічні мотиви ловецтва, полювання на дівчину як на рідкого звіря і т. д.¹

Прибуваючи до двору молодої, поїзд знаходить його щільно замкненим, забарикадованим, наповненим молодцями роду молодої, котрі симулюють свою готовність до бою, підіймаючи свої ціпки, іноді починають і стрільбу (пустими набоями). Результат всього цього, однак, не зовсім ясний, бо з моменту, коли военний поїзд молодого вступає, кінець кінцем, у двір, мотив воєнного нападу розпливається в комплексі інших весільних обрядів — релігійного і еротичного характеру, їх уже нелегко розпізнати.

Мабуть, тут було кілька варіантів. З одного боку, бачимо, що молодий і його дружки поводяться далі як насильники. В деяких обрядах молодий удає, що б'є «канчуком» свою тещу (такий уданий канчук являється атрибутом його і дружка під час церемонії). Силоміць відриває він молоду, що припала до столу в свідомості своєї безпомочності, і т. д.

Натомість в інших обрядах ясно виступає, що напад поїзжан рід молодої щасливо відбив, і дружині приходить ся пускатись на інші способи: не здужавши розбити двору, вона пересаджує старостів через пліт, і вони являються парламентаріями: залагоджують з старостами молодої справу миром-викупом.

Третій варіант — се підкуп братів молодої: не спромігшись взяти молоду силою, молодий з дружками підкупають братів чи брата, що служать їй найближчою охороною, і той, взявши гроші або зброю (ножики, топорець,

— Іж, коню, білее кійло, щоб здужав та Дунай плисти,
Нашу Марусеньку увезти (Чуб., 416).

Не наступай, Литва [bis], буде між нами битва!
Будем бити та воювати, Титянки не давати (Чуб., 346).
Сіка́й [рубай], братейку, сіка́й, своєї сестрейки не давай!
Будемо бити та воювати, Марієчки не давати (347).

Біжи, братіку, доганяй, свою сестроньку відбирай!
Біг-біг братічок, не догнав, за боярами не познав,
За музиками не почув.
Почув же він голосочок як її —
А вже в свекорка на дворі (Чуб., 415).

¹ Вовк влучно вказував, як «різні форми, що наступали по собі в історичній еволюції народу, відбивались в піснях і обрядах»: поїзд молодого то носить назву «ловців» або «розбійників», то «боярської дружини» (правильніше се розділити, як ми бачили: «дружини», потім «княжих бояр»), іншим разом се «татари», або «невіра», або «литва», «поляки», «козаки» і, нарешті, «міщане» або «городяне» (L'Anthropologie, 1891, с. 552—3).

пускає молодого на своє місце коло сестри, а сам тікає (навіть на коні!), в свідомості поганої зради, вчиненої родові¹.

Так чи сяк молодий займає місце на посаді коло молодої і тоді звичайно починається церемонія наділювання дарунками роду молодої — себто один з актів міжродового порозуміння.

В явнім зв'язку з сим дружинним елементом стоїть оргіастичний елемент весілля. Ся сторона весільного обряду найменше розсліджена і навіть найслабше обставлена фольклорним матеріалом. На перешкодї ставали і цензурно-поліційні заборони, і власна прюдерія збирачів, яка стримувала їх від протоколювання сих подробиць текстів і обрядів, хоч для пізнання еволюції родинних і подружніх відносин, моралі і словесної творчості ся сторона нашого обряду незвичайно важна — і незвичайно багата. Невважаючи на всі несприятливі обставини вакхічно-оргіастичні мотиви весілля все ж таки представлені сотками нумерів в наших збірках.

Тут явно спливаються дві обрядові категорії. Одна — типу старих вегетаційних свят, магічного розмноження, яке осягалось екстатичними танцями, хороводами, співами і проривається в деяких моментах весілля — наприклад, в екстатичному ликуванню зібраних родів під час, коли молоді сходяться в коморі, потім при виводі їх відти і т. д., виявляючись в фалічних жестах, танцях, співах.

Друга — се підчеркування в ряді церемоній, фраз і співів права всеї дружини на молоду. Декотрі дослідники готові були добачати тут сліди колишньої племінної сумішки; але се річ дуже неясна і суперечна. Натомість з далеко більшою правдоподібністю можна говорити про відгомони в сих церемоніях права на молоду, з одного боку — всеї тої дружини, яка її викрадає, а в першу чергу — близших помічників молодого в сій справі: дружка і підружого; з другого — підчеркується право молодецької (парубоцької) громади того роду-племени, до котрого молада належить. Перше символізується, напр., в оргіастичних танцях молодої з дружками і дружиною молодого, в піснях, які говорять про право на неї дружка, і т. д.² Друге — в тих «переймах» і всяких збитках, які робляться дружині молодого молодцями з сторони молодої, від котрих його дружина мусить кожного разу викупатись різними викупамі.

¹ Чуб., IV, с. 345.

² Напр., як дуже виразну вказівку права «всіх» на молоду зацитую № 234 в Мат. етн., III, с. 163.

Нарешті, треба рахуватись тут з тими, широко звісними у примітивних народів церемоніями одводу небезпеки від молодого за дефльорацію і шлюб, які для сього символюють віддавання молодой цілому роду, її простітування і т. і.¹

Всі ці оргіастичні елементи, сплітаючись, досягають свого вершка в т. зв. перезві, епілогу весілля, який доходив часами незвичайної «неприличности», так що перед нею, як я вже сказав, спинялась рука найбільш пильних збирачів пам'яток словесної творчості.

Сі паралельні обряди, різнородно переплітаючись між собою в різних варіантах по різних місцевостях, поширювались усе новими паралельними мотивами — релігійними, магiчними і символічними образами і обрядами, поезіями на суголосні теми, які надавались для ілюстрації почувань учасників. Так кінець кінцем утворилась та незвичайно багата і складна драматична дія, чи «літургія», як її називав пок. Вовк, що становить іпсисит в світовім фольклорі, а для дослідника соціальної еволюції і словесного мистецтва українського народу являється незрівняним в багатстві матеріалу архівом, далеко ще не проаналізованим вповні, не систематизованим, тим менше — не хронологізованим в подробицях.

Ся подружня дія поділяється, як відомо, на три головні акти:

Сватання, Заручини, Весілля.

Останнє знов-таки розпадається на цілий ряд дій, з котрих одмітимо тільки важніше:

Приготовчі церемонії в домі молодой, почасти і молодого — виття вінців, виготовлення «райського дерева» (гильця), весільних хлібів: коровая і різних поменших обрядових печив — і запросини роду на весілля.

Поїзд молодого до двору молодой, її «продажа».

Виїзд до церкви на вінчання і відвіз посагу.

Розділ короваю і перевіз молодой до дому молодого.

Комора.

Перезва.

Кожний з трьох головних актів повторяє в собі деякі мотиви попереднього, так що заручини містять у собі церемонію сватання, з додатком нових обрядів, а весілля знов-таки повторює мотиви попередніх актів, покриваючи їх ще більшим багатством мотивів. Можна думати, що сватання було першою, найменш розвиненою формою «брачного обичаю», як його зве наш старий літописець, і вона колись да-

¹ Початки громадянства, с. 165.

вала уже сама по собі молодому право на пожиття з дівчиною. Потім прийшла більш розвинена форма «заручин», і нарешті — найбільш розвинений, весільний обряд. Всі три нинішні акти виглядають, властиво, як самостійні форми або варіанти подружньої дії, а не послідовні стадії одного і того ж обряду. Перший — сорозмірно простий, обмежується обрядовими, «законними річами» сватів і батьків. В другім приходять учасниками оба роди, творячи хори, які своїми співами толкують, інтерпретують ситуації і почуття дійових осіб: молодої, молодого, батьків, родів. Дія набирає повного драматизму: партії ліричні, сольові переплітаються з сими хорами. В третім ся драматична дія розгортується в незвичайно багату і складну систему релігійних обрядів і символічних актів, які переплітаються то ліричними картинами, то жартливими «перекорами», які ослаблюють ліричне напруження, щоб воно не перейшло в трагедію і не нарушило радісного, «весільного» настрою цілого дійства¹.

Протягом століть свого оброблення воно втягнуло в себе масу матеріалу. Нераз новіші складники витиснули старші, поробили прогалини в старім плані, перебили розвій основної гадки, — але zarazом розцвітили первісну, очевидно, далеко простішу, схематичнішу дію перлами поезії, фантазії, чудовими символічними образами, розкішними подробицями. Серед тисяч мотивів, які збіглись в варіантах ХІХ віку (тисяч — цілком арифметично: один звід Чубинського містить до півтори тисячі п'ес), ми стрічаємо прегарні п'еси як

¹ Нагадаю дещо з сеї весільної гумористики:

Іжте, бояре, капусту,
Іжте, капуста тлуста!
— Комара задушили,
Капусту промастили!
Додому, дружечки, додому —
Свиням мішати полову
— А ви, бояре, за нами —
Істи полову з свинями.
Не боялисьте Бога, не наїлись-
те ся дома,
Сорому не знаєте, в запаски
ховаєте!
— Ми люде подорожні, у нас
запаски порожні!
Іли бояре, Іли, цілого вола з'їли,
По столу качаючи, у попіл
вмачаючи.
На столі ні кісточки, під столом
ні кришечки!
Світилка як шпилька при столі,
На їй сорочка не її!

Прийшла сусіда, торкає —
«Скидай сорочку, смеркає!»
— Ой матінко ж ти моя, та не
роби міні сорома,
Прийду додому, скину сама!
Старший боярин як болван,
Витріщив очі як баран,
Голова його в полові, шапка
його в соломі,
Личком підперезався, у бояре
вбрався.
Мир — миром, пироги з сиром,
Вареники в маслі, ви дружечки
красні,
Помиримось!
Мир — миром, пироги з сиром,
Вареники в маслі, бояре погані,
Не миримось!
(Чуб., 206, 260, 307, 392; Етн. мат.,
ХІХ, с. 68).

по своїй зовнішній формі, так і по красі виложених в них настроїв і тих образів, в котрі вони прибрані. Що можна сказати, напр., щодо сього весільного маршу, котрий співається з поворотом молодої після запросин на весілля:

Тихо, тихо, лотоками	Привітай же братику,
Що сестриця до братика	дружечки!
Ой виметай, братику,	Ой до двору, дружечки,
Та застилай, братику,	Нахиляйте сосонку
Та наповняй, братику,	Принесемо сосонку
кубочки.	Поставимо сосонку
	на столі!

Або сих ліричних партій:

— Ой матінко та голубочко, приснився мені сон дивненький:
З раю пташки вилітали, чорні шовки поснували,
Дрібне золото порозсипали.
— З раю пташки — то твої дружки,
Чорні шовки — то твої кіски,
Дрібне золото — то твої сльозки (Чуб., 255).

— Сіяла зіронька, сіяла! З ким же ти, Марусю, шлюб брала?
— З тобою, Івасю, з тобою — як ясний місяць з зорею!
— По чім же ти мене, Марисю, признала,
Що ти мене місяцем назвала?
— По мові, по мові, Івасю, по мові —
Що був царський вінець на голові (Чуб., 275).

Ох і говорила та туча з громом	Ой чи я славніша із дрібним
Приспів: Да рано, рано, да	дощем?
Да що ж ти підеш да з стуком-грюком,	Ох і говорила Маруса з Іванком:
А я за тобою із дрібним дощем.	Йой ходім, Іванку, да до церков-
Чи славен ти будеш з стуком-грюком,	ки —
	Да то ти підеш із музиками,
	А я за тобою із дружечками.
	Чи славен ти будеш да музиками,
	А чи я славніша із дружечками!
	(Чуб., 350).

Як гарні ліричні п'єси на тему розлуки молодої з родиною одмічу, напр., отсі:

Загреміли ковані вози на дворі,	Дрібні слізюньки на столі.
Заплакала Марусіна мати в коморі.	(Бар.: Хрещатий барвінок в
— Не плач, моя матусенько, за	городі,
мною,	Пахнущий васильок в
Не заберу всього добра з собою:	коморі
Лишаю ти слідюньки на дворі,	(Гол., 112).

¹ Мат. до етн., III, с. 91.

² Приспів і мотив вказують на веснянковий цикл. Церква, очевидно, тут елемент пізніший.

Да нехай я побачу свою доню,
Чи хороше да поряжена, чи в добрий час да посажена
(там же, с. 158, потім як в попереднім).

Ой великий двір, да невеликий збір, По батенька рідненького.
Пошлю зозулю, пошлю малесеньку
По матінку рідненьку.
Не вся моя родинонька! Ні солов'я з саду, ні батенька з раю,
Та нема родини ні половини —
Нема мого батенька.
Пошлю соловейка, пошлю маленького
Ні родини з України! (Чуб., 808).

Як взірці легкого гумору наведу сі дві п'єси:

Наїхали гостоньки — з чужої сторони,
Взялися підпивати, Марисю намовляти:
— Ідь, Марисенько, ідь — в нашу сторононьку,
До нас, Марисю, до нас — добре тобі буде в нас!
В нас гори золотії, травоньки шовковії,
Річеньки медовії, стіноньки золотії!
Прилетіла зозуленька та й стала ковати,
Стала ковати — всім правду казати:
Світ же я облітала, а того не видала,
Всюди гори землянії, травоньки зеленії,
Річеньки водянії, стіни деревлянії (Чуб., 407).

Говорило пиво, говорило пиво Говорив же пан Іванко до свого
Та до своєї пивоварочки: ж паноченька:
— Як ви мене доварите, то ви — Як ви мене не ожените, так ви
мене не вдержите мене не вдержите
Ані в бочках, ані в кухвочках — Ані в полі, ані в дворі,
Ані в широзлотних кухвочках. Ані на воронім коні (Чуб., III,
82, 226).

На тім кінчаю виписки, щоб не розширяти занадто цього розділу.

Еротика. Величезна маса мотивів, які скупчилися в різних варіантах подружнього обряду, збіглась сюди з різних моментів в відносинах парубоцтва і дівочтва. Так як різдвяні свята, через те що заховали в найбільшій силі стару обрядовість, попритягали до себе і згрумадили масу різних мотивів, оголотивши інші свята річного господарського календаря, — так подружні церемонії і спеціально весілля, розвиваючи свою обрядову сторону, виявили таку ж силу притягання в сфері відносин обох половин молодіжи. Парування, що розвивалося в різних формах і стадіях, поки доходило до свого завершення в тривкім подружжі, маніфестованім весільними церемоніями, поволі розгубило свої старі форми, і тільки деякі невеличкі фрагменти старої обрядовості і зв'язаної з нею словесності заціліли при старих святах річного календаря. Найбільше знов-таки при різдвяних обрядах, в формах величання молодшим членам родини

ни, менше — в веснянках і гаївках, в останках старого «волочильного», «красної горки» тощо; ще менше в піснях кельцьких та купальських, які майже до останку зникли під натиском духовенства та поліції. Сходини ж молодіжи на «вулиці» і на «досвітках», як я вже зазначив, втрачено майже до решти свої старі репертуари, прийнявши нові ліричні мотиви, витворені в останніх століттях.

Тим часом, судячи, напр., з наведених інвектив Стоглава і білоруських великодніх аналогій, треба думати, що колись і весняні і літні обряди зовсім не обмежались тими забавами на вигоні, під церквою, чи в лісі, при воді. Вони відправлялись у селі, по хатах, так як обжинки і коляди, на посидженнях, при трапезах, при роботі і, очевидно, гуртовали коло себе великі комплекси пісень і всякого роду обрядових дій. І сходини молодіжи на «ігрищах межі селами», «у воді», на різних традицією усвячених місцях, в зв'язку з певними святами чи порами року, також були зв'язані, очевидно, з аналогічними — тільки далеко багатшими іграми, хороводами, драматичними діями, які зацілилися в весняних фрагментах, в різних деталях весільного обряду і т. п.

Я висловив вище здогад — сильніше акцентувати його поки що не вважаю можливим — що нинішня весільна обрядовість розвиває київські (полянські) «брачні обичаї», згадані літописцем. А передподружне і подружне парування на «ігрищах» та «у воді» відповідало парувальним і подружнім церемоніям по інших місцях, у інших племен, так як се велося у них в тих часах, в X—XI вв. і пізніше, до поширення київського весільного обряду.

Київський обичай розвинув дружинні мотиви молодецької громади, надав їй різні атрибути князівсько-боярського ладу, що з Києва розходивсь по периферії: мабуть, київським взірцем завдячуємо «князя — княгиню» і «бояр» весільного обряду, як і різні аналогічні подробиці в величальних піснях. З другого боку, він, мабуть, як я зазначив, увів в систему сих обичаїв і церковне вінчання як княжу та боярську практику. Тим положив початок своєрідній амальгамі християнських мотивів з елементами старих релігійних обрядів, яку бачимо тепер в весільнім обряді, а збив на другий план ті церемонії, котрими санкціонувалось подружжя перед тим: обряди коло води, жертви предкам (дідькам) — сторожам і протекторам домашнього огнища, сьому огнищу самому і т. д. — так що дещо заховалось лише місцями, і тільки культ хліба зівставсь доволі яскраво і загально зазначеним.

Ті ж форми, в яких заключались подружжя перед роз-

повсюдненням сих київських обичаїв і церковного вінчання по інших місцях, почасти влились в ті новіші церемонії, які практикувались з сходами і забавами молодіжи, які затративши своє ритуальне значення — заключення подружжя, вони заховали все-таки дещо з своїх мотивів в традиційних святничних грах та формах передподружнього зближення. Комбінуючи їх з деякими весільними подробицями, можна б старатись відтворити вигляди подружнього ритуалу і його словесних форм, т[ак] ск[азати] провінціальних, не полянських, і колишні сходи молодіжи, які тепер в «улиці» й «вечірницях» затратили зовсім обрядовий характер, але, без сумніву, його колись мали.

Отже, коротко формулюючи свою гіпотезу, я ставлю її в такій стилізації як завдання для детальнішого студювання і перевірки:

Сходи молодіжи для забави, «свщевання» і парунання в різних формах практикувались, очевидно, у всіх наших племен від непам'ятних часів. При тім молодці і дівчата виступали групами більш або менш організованими, які являються прототипами пізнішої «парубоцької» й «дівоцької громади»¹. Більше організованою половиною була парубочка, яка служила взірцем для організації дівоцької половини. Розвійованні сили впливав на консолідацію і організацію молодецької громади чи дружини, котрої мотиви в ослабленій формі засвоювались громадою дівоцькою. Паралельне існування їх засвідчене, напр., отсею весільною співанкою:

Слухайте, бояре, де голуб гуде?
То не голуб гуде, то Іван

гомонить —
Молодецтво здає.
— Натє вам, бояре, молодецтво

мое,
І стрілку, і лучок і передній
топичок!

Слухайте, дружечки, де голубка
гуде?

Не голубка гуде, Марусенька
гомонить,

Дівонання здає.

— Натє вам, дружечки, дівонання
мое,

Шапку і вінок і первий починок
(Чуб., с. 373).

Молодець, женячись, виходить з воєнної молодецької дружини, складаючи зброю на руки товаришів. В подібних фор-

¹ Сей термін поколінної «громади» виступає, напр., в пісні «Роман зілля копає» (Чуб., с. 68):

Поніс його до ради —
До чоловічої громади:
А чоловіки його не знали,
Та й в рученьки не брали...
Поніс його до ради —
До жіночої громади...

потім: До парубочої громади

нарешті: Та поніс його до ради —
До дівоцької громади,
А дівочки його пізнали:
Та й в рученьки забрали:
Та се зілля барвінець,
Буде дівкам на вінець!

мах, за сим взірцем, представляється і вихід дівчини з дівоцької громади. І тут і там «дружки», товариші з громади,— тільки в молодецькій громаді вони вже прибрали назву «бояр».

Сходини сих громад, парубоцької і дівоцької, відбувались або принагідно, з приводу різних свят і публічних обходів, або в спеціально на те призначені пори року, епізодично чи більш постійно, сезонно, на окремих, традицією освячених місцях, під голим небом і в спеціальних хатах, як по сезону.

Сходини, зв'язані з вегетаційними святами і церемоніями, в зв'язку з ними мусили набирати оргіастичного характеру, який проступає в деяких деталях весільного обряду і весняних та літніх забавах і грах.

Поза тим вони служили для парування — або як передвступні забави, які мали на меті зближення, знайомість, порозуміння молодців і дівчат, або як форма самого парування, яке дійсно заходило тут же, на грищах і забавах, між обома групами, молодецькою і дівочою. Деякі гри і забави (особливо весняні), що в різних стилізованих і символізованих образах представляють заволодіння молодцем дівчини, правдоподібно віддають досить близько старі форми сього парування — в варіантах дещо змінених, часом дуже мало змінених — тільки з заміною хлопців-учасників дівчатами, підлітками, які часом ще носять назву парубків, а часом уже й зовсім затратили про них пам'ять.

Різні переживання, особливо досвідчанні звичаї спільного спання парубків і дівчат, не полишають ніякого сумніву в існуванні колись дуже свобідного парування нежонатой молодіжи. Се загальноконстатований факт. При тім звичайно приймається, що таке свобідне пожиття між молодцями і дівчатами існувало до подружжя. Так воно звичайно буває — причім при існуванні тісної товариської солідарності в дружинній, парубоцькій верстві часто і по ожененню вважається злим тоном бути занадто ригористом в своїх правах на жінку супроти своїх «дружків». Але бувають і такі практики, що моногамічне подружжя стає уділом тільки багатших, сильніших, старших людей, які можуть прогдувати сім'ю і вести відповідне для того господарство. Отже, тим часом як частина парубків згодом переженюється і виходить з спільного куреня, значна частина «старих парубків» далі застається в спільнім куріню з молодіжжю і спільними жінками. Хоча у нас, з розвитком хліборобства і родинної спілки після розселення, моногамне подружжя мусило ставати нормою всезагальнішою,— проте належало б зостановитись, чи не знайдеться і у нас останків

і такого «парубоцького» пожиття на цілий вік (як се бувало потім звичаєм особливо відданих військовому ділу січовиків).

З певними ваганнями і збочіннями, викликуваними спеціальними колонізаційними обставинами, загальна еволюція йшла в напрямі розвитку родинного життя коштом вільних сексуальних відносин нежонатого парубоцтва і дівоцтва. Господарство потребувало рук, родина спішила можливо скорше увести своїх молодших членів до хазяйської праці, можливо обмежити час парубоцтва і дівоцтва, можливо скорше «окрутити» своїх парубків і дівчат. Громадська опінія, котра перед тим, як бачимо у багатьох народів, могла як раз захвалювати, з мотивів економічних і всяких інших (напр., інтересів оборони, війни), стан свобідний, безженний, молодецький, — тепер настоює на можливим обмеженні молодецької сваволі. Сходина молодіжи відходять на другий план, для «отецьких синів і доньок» підшукується пара безпосередньо з-під рідної стріхи — вони виступають як «кандидати супружного стану» в окруженні своєї родини, в батьківськiм домі, як то ми бачили в перегляді різдвяного репертуару. Тут виступає перед нами в усій своїй силі перевага родини, — тим часом як у весняних і літніх обрядах і забавах бачимо свобідні громади, парубоцьку і дівоцьку. Складається й нова мораль — непорушеної дівоцької честі. Величається новий образ дівчини, яка пильно береже себе — «свій вінок» чи «свій сад» від усяких спокус, для будучого чоловіка. «Грища» та «вечірки» трактуються вже як речі з родинною мораллю мало згідні¹.

Сі дві системи відносин між молодіжжю, дві моралі, дві точки погляду на відносини еротичні, сексуальні, боролись

¹ Ой садись, дівочко, на возі, та покидай батькові норови:

Первіі норовки — вечорки,

Другіі норовки — попрядки,

Третіі норовки — ігрища:

Коло тебе нагаечка засвище! (Чуб., III, с. 401).

Наведу отсі замітки з Слобідщини (Сборникъ харьков. ист. ф., т. XVII, с. 209), котрими пояснюється, чому практика вечорниць тримається далі, неважаючи на всю боротьбу з ними: багатші родини не пускають доньок на вечорниці, хоч синам не боронять туди ходити; бідні хоч і признають, що роблять не добре, пускаючи доньок на вечорниці, але толкуються тим, що при зимовій тісноті в хаті дівчатам нема де прясти, вони можуть більше зробити на вечорниці, і саме ночування дорослих дітей в своїй хаті заважає. Не корисним рахують також позбавляти їх тих товариських, громадських зв'язків, котрі дає товаришування на вечорниці. Нарешті вважають несправедливим відмовляти своїм дітям тої свободи, котру батьки зазнали за своєї молодості:

не вольно вже парубкам з дівчатами гуляти?

по чім же вони молодість свою будуть знати! (Супліка на попа).

довго, може, навіть треба сказати — завсіди. Невважаючи на перевагу, яка взяла в селянським житті та друга мораль— родини, моногамії, дівочької честі і стиду,— пошуквання за старшими формами пожиття і еротики, не тільки в етнології, але і в словесній творчості, будуть не безплідні, я певен. Напр., зверну увагу на отсю співанку:

Через наше сільце везено деревце —

Приспів: Стояло світило зірочок чотири,

А з того деревця роблено комірку —

Стояло світило місяців чотири,

А у тій комірці роблено кроватку —

Стояло світило зірочок чотири,

На тій кроватці дівочки спали —

... місяців чотири,

Дівочки спали — пісеньки співали —

... зірочок чотири (Чуб., 130).

Дві групи, молодецька і дівоча, тут представлені в виді чотирьох місяців і чотирьох зірок, звичайної алегорії молодців і дівчат. Сі групові величання дуже розповсюднені і мають силу варіантів; наведений дуже інтересний тим, що в нім маємо образ дівочької госпо́ди, до котрої приходять місяці-молодці. (Підчеркую принагідно подробицю — співучасть сеї дівочької госпо́ди: без сумніву, стара пісенність і взагалі поетична творчість дуже багато завдячує сим спільним господам молодіжи ¹.)

В інших варіантах сеї співанки, розповсюдненої на цілім просторі України, від Карпат до Дону, так само на Білорусі,— комори вже нема ², і виступають против себе дві рівночисленні групи, хлопців і дівчат— сім і сім, чотири і чотири, три і три, дві і дві, що величаються поіменно, найчастіше в тім же образі місяців, зізд:

¹ Один з кращих обсерваторів примітивного життя фон ден Штайнен звернув увагу на незвичайну співлюбність сучасних «мужських домів» полудневоамериканських індіан: «Співають при всяких okazіях, які викликають чи горе, чи радість, і як се можливо буває, то ще звечора, як також і після свята, коли старшина наказе лови на другий день, то замість благородно полягати спати, поки прийде час раннього вставання,— вони збираються до агбе (мужеського куреня) на свій ловецький спів, і найбільш завзяті співають до рана; ціле плем'я робить враження мужеського співацького товариства, набраного з ловців, котрого члени зобов'язались до сорок літ не женитись, а жити спільно в своїм клубі» (K. von den Steinen, Unter den Nitur-völkern Zentral-Brasiliens, 2 вид., с. 367).

² За переходовий можна вважати, напр., сей кобринський варіант:

Через тое сільце везене деревце,

Я з того деревця світільку збудую,

Навколо вмалюю.

Ой вималювала три місяці ясных,

Три молодці красних.

Ой вималювала три зіроньки ясных

Три дівоньки красних

(Сборникъ акад., т. 89, № 40).

Ой ніхто ж там не бував, де ся явір розвивав¹ —

Приспів: Ой яворе, явореньку, зелененький!

На тім явороньку три місяці ясні,

Три місяці ясні — три парубки красні.

Єден парубочок — молод Васильочок,

Другий парубочок — молод Павлусьочок,

Третій парубочок — молод Іваночок.

На тім явороньку три зіроньки красні,

Три зіроньки красні — три дівоньки красні,

Одна ми дівонька — молода Маруся,

Друга ми дівонька — молода Ганнуся,

Третя ми дівонька — молода Настуся.

Марусеньку взявши — Василькові давши,

Ганнусеньку взявши — Павлусьові давши,

Настусеньку взявши — Іванкові давши.

(вар.: А ти, Федуненьку, взей си Марусеньку,

А ти, Василеньку, взей си Ганнусеньку,

А ти, Михасеньку, взей си Зосуненьку.)

А на Василькові вишита сорочка,

А хто ж її вишивав — Маруся дівочка!

А на Павлусеві — і т. д.

А на Марусенці зі Львова віночок,

А хто його купував — Василь парубочок

(вар.: Рутяний віночок, а хто ж його справив... і т. д.)².

Оригінальністю своєю — аж сім пар, в образі павичів і пав — визначається варіант з Слобідщини (Валуйський пов.):

По улиці по широкий

Приспів: Ладо, ладо, ладо мое!

По мураві по зеленій

Скаче-пляше сім павичів,

Сім павичів — сім молодців.

Перший павич то Іванко

Се ж Іванко то-ж Петрович!

По улиці по широкий,

По мураві по зеленій

Скаче-пляше сім павичок,

Сім павичок — сім дівочок³

(Перша павача то Варочка,

То Варочка Левонтівна) —

Іванкові дамо Варочку,

Все Варочку Левонтівну —

і так далі переходять усі сім пар⁴.

Коли лишити на боці сі пізніші ймення й інші додатки, ми матимемо, правдоподібно, останок старого чергувально-го, антифонного величання двох хорів, парубоцького і дівочького, в котрім, можливо, залягає якась форма групового парування, з котрого виходить парування індивідуальне, парове.

¹ Вар.: де я явір підрубав.

² Східноукраїн. варіанти, з Слобідщини — Сборникъ Хар. ист. фил., XVII, с. 122—160. Варіант на дві пари в Русалці Дністровій — і з Харківщини подав Потебня, Слово, § 32. Варіант на чотири пари білоруський (Шейнъ, Бълор. пѣсни, 52): *А над нашим сялом над слободою | стаяли свяцили мѣсички чатыри; | Первыи мѣсичка молодой Василька* і т. д. Потім: *Надъ нашимъ сяломъ... Стаяли свяцили зорички чатыри...*

³ В записи: *павушок — дѣвушок.*

⁴ Матер. етн., XVIII, с. 225.

Таке ж значення— представлення в формі гри добування парубоцькою громадою чи полком дівчат з дівоцької громади — мають інші веснянкові гри, як «Мости», «Ворота», «Король» і т. ін.

В «Мостах» сей мотив заховавсь найясніше, і тому вони дають ключ до зрозуміння інших аналогічних грищ (зрештою захованих в первісніших формах у інших слов'ян, які дозволяють доволі докладно реконструювати наші затрачені форми). Дівоцький полк добивається перепуску від парубків, які стережуть «мосту», і як ті не хочуть пропускати їх за ніякий викуп, мусять дати за викуп одну дівчину з-поміж себе. Так кінець кінцем парубоцька громада одну по одній виловлює всіх дівчат:

Два парубки беруться за руки, а дівчата стають за ними і співають:

Пустіте нас, пустіте нас до гір воювати —

Вар.: «Сей світ воювати», «На двір воювати»,

«До гірської землі», «До райської землі».

Парубки: Не пустимо, не пустимо —

Мости полоमितе.

— Як ми мости поломимо,

Ой то ми вам заплатимо

Самими рублями, самими рублями

(Правдоподібно: срібними рублями).

Варіанти пропонованого викупу взагалі дуже різноманітні. Дівоцький гурт пропонує то різну худобу (корову з телям, кобилу з лошам, гуску з гусятами і т. д.), то різну монету, включно до «золотого зернятка». Парубки не приймають сеї заплати, чи застава:

Не хочемо вашої заплати,

Не пустимо до гір воювати,

або:

Не пустимо, не приймемо,

Мости поломимо (*себто*: розведемо,

а не пустимо).

Нарешті дівчата пропонують: «Вам дівчину зіставимо, самі поїдемо», і тоді парубки пропускають весь дівочий «ключ», лишаючи собі останню дівчину (варіант співанки: «Заплатимо, заплатимо тим крайнім дитятком»). Перед нею спус-

підозрює деякі варіанти, як навмисні архаїзування видавців. Супроти того було б пожаданим ще дальше шукання за автентичними варіантами. Він же пробував розділити функції обох хорів-«полків»: сіють дівчата (або молодці), коней випускають молодці і т. д. — і прийшов до виводу, що функції їх перемішані. Завважу, що в історії хліборобської культури мужеська робота — підрубати ліс, зробити «січу», або «чищу», і випалити; сіють (а властиво — садять) жінки. Див. Початки громадянства, с. 100 і д.

кають руки і питають, кого вона любить, і аж покаже кого, тоді її пускають,— себто парують її з котримсь з парубоцької громади.

В варіантах сеї гри парубки, що затримують дівчат, звуться королями або царевичами («царенками»):

— Королі, королі, пустіть на войну воювать,
— Не пустимо, не пустимо мости поламать.

Часом ролі міняються, поїзд царенка їде свататись за котрись з дівчачого ключа і просить його перепустити:

— Царівно, царівно, мостіте мости, Ладо мое, мостіте мости!	— Царенку, царенку за котрою?
— Царенку, царенку, вже й помостили, Ладо мое, вже й помостили.	— Царівно, царівно, за старшенькою.
— Царівно, царівно, ми ваші гості!	— Царенку, царенку, старшенька крива.
— Царенку, царенку, за чім ви гості?	— Царівно, царівно, так ми підемо!
— Царівно, царівно, за дівчиною!	— Царенку, царенку, так вернітєся.

Се повторюється наново, поки не видасться котрась дівчина, і так далі йде гра, аж поки всі дівчата не перейдуть до табору сватів¹.

Тут, як бачимо, виступає сей традиційний приспів добровільного парування: «Ладо мое!»

Натомість інші варіанти заховали мотив насильного заволодіння дівчиною, дарма, що первісний характер грища настільки затратився, що в обох хорах виступають уже самі дівчата: «вхопивши одну дівчину з-помежи всіх, перетягають її силоміць на свій бік — так повторюється ціла забава доти, доки дві дівчини (що представляють парубків) не перетягнуть на свій бік усіх дівчат»².

До сього ж циклу грищ, як уже було зазначено, належить і «воротар»: болгарська гра, вказана свого часу Потебнею, дає можливість відтворити таку первісну гру в «Ворота» — цілком аналогічну з «Мостами». Дві дівчини стоять обнявшись, представляючи сторожів, що стережуть воріт. Дівчата, ставши одна за другою, підходять, просячи пропуску: «Кралою, порталю [воротарю], отвори порти [ворота], Че ште да влѣзе царева войска [нехай пройдуть цареві війська]!». Сторожа не пропускає і не приймає різного викупу — «маргарит» (перел), золота і т. д., аж поки не дістає дівчини, котру затримує за плату³. Початок, як бачимо,

¹ Чуб., с. 83.

² Мат. до етн., XII, с. 29.

³ Потебня, Об'ясненія, I, с. 56—7, пор. вище.

вповні відповідає нашому заспіву: «Воротарю, воротареньку, відчини ворітонька», але далі інші мотиви змішались й закрили первісний зміст гри.

Мотив «Мосту» приводить нас до групи мотивів, зв'язаних з водою як елементом особливого значення при паруванні. Вище було зазначено се значення води в його обрядовості і поетичній символіці. Даремно було б заглиблюватися в питання, що тут мало першинство в розвою сього мотиву: чи та обставина, що парування відбувалося при воді, куди сходилась молодіж, стрічалась, знайомилась, засідалась, хапала дівчат, які виходили по воду і ін.,— чи навпаки: значення води в магичній обрядовості, з котрим вона ввійшла в усякі церемонії, зв'язане з ідеєю прокреації, парування і подружнього щастя. Річ очевидна, що сі ідеї стали сплітатися в таких ранніх стадіях культури і соціального життя, що до них наша літературна аналіза не може й сягнути. Ми можемо тільки вказати на паралелізм таких поетичних мотивів залицання, як напування водою, як перевіз через ріку, рятування з води потопаючої дівчини або якихось її уборів, вінка, дорогоцінностей, що впали до води, і т. д.,— з обрядовим «умиканням» при воді, обрядовим спільним умиванням при зав'язуванні подружжя, купанням, обливанням водою і т. д. Віддаватися — бристи через воду, посватити — перенести дівчину через воду, оженитися — зловити вінець дівчини, переплисти — одружитися, утопитися — не одружитися. Такі і подібні літературні символи, в величезнім багатстві розсіпані в піснях наших та інших слов'янських народів, мають під собою щось реальніше, ніж просто символіку або церемоніальні форми. В кожному разі, лежать тут і певні ритуальні акти, які дійсно практикувались як форми парування на старих сходинах і гришах.

Бачили ми церемонію пускання вінків, яке дожило, в пережитках, до наших часів і оспівується в піснях, як, напр., отся поліська (з Кобринського пов.):

Посію я руту, | Руту за річкою,
Посажу деревко, | За морем близенько.
Моя рута зійшла, | Зілечком поросла,
Час руту полоти, | Верхи позжинати,
У віночок вити, | На Дунай пустити.
Хто віночок пойме, | Той дівоньку возьме,
Хто вінок дістане, | То той моїм стане.
Подобіцьявсь N.N. | Віночок поняти,
Віночок поняти, | І дівоньку взяти.
Як ступив ногою — | По пояс водою.
Як ступив другою — | На дно головою...¹

¹ Сборникъ акад., 89, № 51.

В найстаршій з записаних укр. пісень — про воєводу Стефана — дівчина віддає себе ціною вирятування з води:

Што рєкла дівонька: «Пусти мє, Стефанє!
Скочу я у Дунай, у Дунай глубокий,
А хто ми доплинєть, його я буду».
Не хто ми доплинув красную дівоньку.
Доплинув дівоньку Стефан воєвода
І взяв [він] дівоньку за білую ручку:
«Дівонько, душєнько, милєнька ми будєш!»

Сучасні величальні пісні розробляють тему про дівчину,¹ яка дає себе вирятувати з води тільки своєму коханому:

Плила Олена краєм Дунаєм,
[Приплила вона аж до берега].
Вийшов до неї батєнько її:

Дає ми ручєньку, моя донєнько!
— Ручки не даю, я си пливаю!

По черзі приходять мати, брат, сестра, нарешті милєнький:

Подає, милєнька, праву ручєньку!
— Ручку вже даю, вже випливаю.

Вар.: Ой, як вже подам, бо ти ся вже здам! (Гн., № 291).

З великою силою варіантів розроблюється тема про переємця:

Пішла дівонька рано по воду,
Та сходилися буйні вітрове,
Буйні вітрове, шайні дощове,
Та й ісхопили повяний вінок.
Вар.: Вінець-павянець, або:
золотий вінець;
Занесли його на тихий Дунай,
На тихий Дунай, на крутий беріг,
Під крутий беріг, на білий камінь.
За ним дівонька лужком-
бережком,
Гладков стежечков, гей
уходженєв,

Гей уходженєв, позолочєнов —
Та й їздєбає три рєболови,
Три рєболови — всі три молодці.
— Ой рєболови, ви рєбовлаки,
Чи не стрічали павяний вінець?
— Ой хоч стрічали, коли не знали,
А що ж нам будє за переємєць?
Єдному будє шовкова хустка,
Другому будє золотий перстєнь,
Третьому будє сама молодє —
Сама молодє яко ягодє!

Як форму старого залицяння — теж загальноєвропейську¹ — зазначу ще задавання загадок дівчині молодцями: тема, котра найбільш приліпилась до колядкового репертуару, але виринає часом і в інших циклах (великоднім, рурсальнім, купальським), на цілій укр. території, і правдоподібно, належить до старих «грищ»:

Ой на Дунаю, ой на тихєнькім
Плався, поплався червін корабєль,
А в тім кораблі грєчная панна,

Грєчная панна, на ім'я Анна.
Берегом ходить грєчний молодєць,
Та рєчє слівцє а д грєчній панні:

¹ Пор. матеріал у Schröer, Rätselfragen, Wett- und Wunschlleder, в Zeitschrift des Vereines für Volkskunde, III.

— Приплинь д берегу, гречная
 панна,
 Загадаю ти я загадочку,
 Ой як відганеш, то моя будеш,
 Як не відганеш, батькова будеш:
 А в літі, в літі, а в святім Петрі,
 Ой мерз, перемерз тихенький
 Дунай,
 Я на лід шов, коня перевів,
 Я лід протяв, коня наповав.
 — Хіба би я та не батькова,
 Та не батькова, та не ненина,
 Щоб я тое не відгадала:
 А в зимі, в зимі, а в святім Різді,
 В мене в городі ружа зацвіла —
 Я ружу зірву, віночок сплету,
 Віночок сплету, в него ся вберу,
 А на святе Різдо до церкви
 піду —
 Хто мене видів, мене завидів.

Долі лугами, калиновими,
 Ойшла туди красна дівонька,

Здубали єї три молодчики:
 Ой, стой, погоди, красна дівонько,
 Загану я ти три загадочки,
 А сли відганеш, то моя будеш,
 А як не відганеш, батькова
 будеш:
 Що, дівко, росте без коренечка,
 Що, дівко, цвіте без синього цвіту,
 Що, дівко, горить без полонія?
 — Біл камінь росте без
 коренечка,
 Папороть цвіте без синього цвіту,
 Золото горить без полонія.
 Єден їй купив срібний перстеник,
 Другий їй купив золотий пояс,
 Третій їй купив рутяний вінок.
 Срібний перстеник пальчики
 ломить,
 Золотий пояс клубоньки тисне,
 Рутяні віночки головку клонить.
 Оден їй каже: «Марисю люблю,
 Другий їй каже: Марисю возьму,
 Третій їй каже: Вна моя буде!»¹

Молодий Марку, чи спиш, чи лежиш?
 Не сплю, не лежу, стрілочку стружу:
 Которі луччі — в пучечки в'яжу,
 В путечки в'яжу, на Дунай пускаю:
 Пливить, стрілочка, до моєї дівочки,
 Загадайте їй три загадочки,
 Як одгадає, так моя буде,
 Не одгадає, не моя буде:
 Ой що ж то горить без полум'я,
 Ой що ж то росте без коріння,
 Ой що ж то біжить без повода?

Вар. початку:

Ой плавле, плавле мальован човнок,
 А в том човночку зличний паничу
 Струже стрілочка, все з калиночки,
 Которі прямі, для себе кладе,
 Которі криві, в Дунай пускає, і т. д.²

До дуже старих форм гуртового флірту молодіжи належать, очевидно, також передирки обох громад, молодецької й парубоцької, до котрих часто включається третя, громада молодичь. Вони заховались і досі в досить численних відмінах, деякі з доволі архаїчним характером, причім маємо майже виключно співи дівоцького хору, можливо, тому, що забави і гри, до котрих вони приставали і так заховались, зійшли виключно на дівоцькі забави.

¹ Записи Вагилевича й ін. з Галичини. — Етногр. Зб., XXXVI, с. 228—231.

² Грінченко, с. 12—3, з Чернігівщини.

Такі, напр., співанки, причіплені до «Кривого танцю»:

Помалу ступайте, — пилу не збивайте,
Пилу не збивайте, шматя не валяйте!
На дівоньках шматя — то шовк та китайка,
То шовк, то китайка, кармазинова крайка,
На парубках шматя — то міх та ряднина,
Із заткала шапки, з клоча поясиа.
Пішла я б кривого танцю, та не виведу йому кінця,
Молоденька востриченька, що свекрусі не вгодивши,
А вгодивши не вгодивши, горнець каші наваривши,
А в тій каші жабяча ніжка, кому їсти — парубкам!
Пішла б я і т. д.
А в тій каші грудка масла, кому їсти — дівочкам!

Чом, юлонька, не широкая?
Чом, травонька, не зеленая?
— Як мені зеленій бути,
Коли мене дівчата стопчать
Жовтими чобітками,
Золотими підківками.

Чом, юлонька, і т. д.
— Як мені зеленій бути,
Коли мене молодиці стопчать
Чорними чобітками,
Залізними підківками.

Чом, юлонька, і т. д.
— Як мені зеленій бути,
Коли мене парубки стопчать
Постолами — постолищами,
Волоками — волочищами.

Дівки молодиці терем будували¹,
Терем будували, віконця
вставляли,

Чи не диво, чи не диво — сидять дівки за столом,
Молодиці пред столом, а парубки під столом.
Чи не диво, чи не диво — п'ють дівчата мед-вино,
А жіночки горілку, а парубки помийки [вар.: гноівку].

І ще грубіше:

Бігла сука ровом, ровом, а за нею хлопці роєм,
Та й зачали суку ссати, бо казали, що то мати,
Сука взяла скавуліти, вни казали, що ї діти².

Сі перекори і дотинки, які маємо переважно тільки з дівочької сторони (бо парубки не беруть участі в сих хоровах, а тільки прислухаються з боку, а коли дуже їм дівчата

¹ Знов чи не натяк на дівочьку госпуду?

² Чуб., III, с. 33, 86, 158; Мат. етн., XII, с. 104 і дд. 158 і дд.

допечуть,— кидаються їх розгоняти), очевидно, розвинулись коштом таких антистрофічних хорів, де не тільки висміювались, але й величались обидві сторони. Але від них заціліли тільки незначні фрагменти, як, напр.:

Загорожу річку та й на поставничку,
Щоб не вилітали пташата чирята,
Пташата чирята, сиві голубята,
Щоб не виносили молодецьку красу.
Молодецька краса — хустонька в пояса,
За шапкою квітка, в правій руці дівка.

І по тім же вступі знов про дівчат: *Дівочька краса — коса до пояса...*¹ Другого двостиху, нема, мусило бути щось таке: *За косою квітка, в правій руці хустка*. Але з сього первісного мотиву, очевидно, розвинулись і ті групові величання, котрих приклади наведено було вище. Сюди належить і така, безсумнівно, стара тема, як величання молодіжи з своєї громади, чи кутка, і висмівання сусідської, які маємо теж в сильно змінених і пізніх формах:

Ой там в саду, в садочку, скопаю я грядочку,
Посаджу я вишеньку — зродить вишня ягідки,
Ярчовецькі парубки мають шапки-баранки,
А опанчі сукняні, на личеньках рум'яні,
А чоботи пасові, до роботи здорові.

Ой там в саду, в садочку, і т. д.
Волосівські парубки мають шапки шаламки,
А опанчі дергові, а чоботи личані,
На личеньках не такі, до роботи гниляки (Гн., 168).

З східноукраїнської вулиці:

А на чужій улиці сміття та полова,
А на нашій... челядь чорноброва!
А на нашій... все рівно та рівно,
Вигравали парубочки вороними кіньми,
А на тій... все яри та кручі,
Вигравали чорти куці, з вулиці ідучи
(Сборн. харк., 17, с. 121).

Взірців чистої любовної лірики, архаїчного стилю, небагато можна вказати: вона була, очевидно, не надто розвинена й покрилась потім пізнішими, краще розробленими, психологічно тоншими утворами XVII—XVIII вв. Але уважно студіюючи, можна вибирати мотиви і форми, в кожному разі старші від сього новішого розвою лірики, так що в них при різних пізніших додатках можна добачати мотиви досить старі. Для прикладу наведу отсі співаночки з-поміж

¹ Чуб., с. 110.

геперішніх весільних — в доповнення до поданих уже вище (с. 252):

Да наказувала куночка своєму чорному соболеви:
— Ой бувай-бувай, мій соболеньку, да до мене в суботеньку,
— Ох і рад би я бувати, тебе, куночку, видати,
Та до тебе лози густі і річеньки бистрії!
— А я лозоньки вирублю, бистрії річеньки висушу,
Ой бувай-бувай, мій соболеньку, да до мене у суботоньку!
Ой бувай-бувай, мій козаченьку, да до мене у неділеньку!
— Ох і рад би я бувати, тебе дівчину видати, і т. д. (Чуб., № 360).

Ой літає чорна галочка по полю,
Черкається крилечками о ролю¹.
— Ой одлинь, одлинь, сиз соколеньку од мене,
Може, найдеш ще й кращішу от мене!
— Я два сади вишневі облітав,
А в третьому яблуневому пробував,
Ой там я тебе, чорну галочку, сподобав.

Ой ходила дівочка по дворі,
Черкала платечком по землі.
— Ой одійди, одійди, добрий молодець, од мене,
Може, найдеш ще кращішу од мене!
— Ой два городи я більші обжожав²,
А в третьому найбільшому пробував —
Там я тебе, дівчину, сподобав. (№ 75).

На соколовім полю злетілися соколи,
Між ними соколенько, між ними сивесенький,
Крилоньками махає, летітоньки гадає
В темнні лісоньки межі гарні галоньки:
Там йому галочка мила, бо му гніздочко вила,
Увила, перевивала, вінком пообкладала. (№ 853).

Коло двору тесьового соколе облітає,	Собі ізвий на калині, мені на яворі,
Да в вишневий сад заглядає —	Собі ізвий з рути-м'яти,
Там галочка гніздечко в'є.	Мені із барвінку. (№ 813).
— Вий, галочко, собі і мені,	

Сюди ж підходить отся «риндзівка», доволі архаїчна, особливо в своїм початку:

Зажурилася перепілонька, Що так раненько з гір вилетіла, З гір вилетіла, трав не виділа, Іно виділа сніги, морози, Сніги, морози, води як лози. — Ой де ж я буду гніздонько вити,	Гніздонько вити, діти водити? Ой чув же тоє сив соколойко: — Цить, не журися, перепіло́йко! Ой знаю, знаю долину-луку, Долину-луку, траву велику. Там то ми будем гніздочко вити, Гніздочко вити — діти водити... (Гн., 240).
---	--

¹ В друкованім, очевидно, хибно: по роки.

² Так поправляю, очевидно, попсоване: «Ой виходив я два городи більші».

Варіант весільний:

Зажурилась перепілочка:
— Бідна моя та головочка,
Що я рано із вирію вилетіла,
Нігде мені гнізда звити,
Нігде мені діток наплодити:
Що по горах сніги лежать,
По долинах води біжать!

Озоветься соловеечко:

— Не журися, перепелочко,
Єсть у мене три сади зелені:
Що в першому те гніздо зів'єм,
А в другому діток наведем,
А в третьому діток нагодуєм
(Чуб., № 1086).

Старий виноградний мотив (про його символіку і різні нинішні варіації пор. нижче):

Ой на горі [та] город зряжен,
На городі виноград сажен,
Там Маруся ходила,
З виноградом говорила:
— Виноград, виноградочку,
Прошу тебе на порадочку, —
Прошу тебе та не зрадь мене,
Молодцю та порадь мене:
Як я піду за нелюба,

То не цвіти, виноград, красно,
Не роди [ти], виноград, рясно!
А як піду за милого,
Прошу тебе — ізходь рано,
Прошу тебе — зацвіти красно,
Та й уроди ягідок рясно!
Ви, віточки, поскиляйтеся,
Ви, ягідки, посповняйтеся,
(Чуб., № 512).

Кілька мотивів з недавньої східноукраїнської (слобідської) вулиці:

В лісі, лісочку
Виростали чотири дубочки,
Схилилися верхи до купочки,
Налинули сиві голубочки,
Сіли, впали та й заворкували.
Крилочками круту гору вкрили,
Поміж себе річи говорили...

Що житечко, що пшеничка — оден колосок,
Що у Іванка, у Маречки оден голосок.
Іванко заговорить — як у дзвін задзвонить,
Маречка засміється — Дунай сколихнеться.
Дунай розілеться — вода сколихнеться,
Нехай тому Іванкові легенько ікнеться!..¹

Загалом же, як я вже підніс, стара «юлонька» (вулиця) розгубила свій старий репертуар, прийняла нові пісні, і тільки де-не-де під захистом обряду зацілили її старші мотиви.

Характеристичні прикмети старої поезії. П'ятдесят літ тому, в програмі систематизації народної словесності, виробленій для київського географічного (власиво, етнографічного!) товариства (т. зв. «юго-западного отдѣла Рус. Географ. Общества») Антоновичем і Драгомановим, — головно сим останнім, очевидно, котрим вона була й підписана, — була висловлена гадка, на жаль, не розвинена і не переведена відповідно², про оригінальні і неоригінальні еле-

¹ Сборникъ харк. ист.-фил., об. 17, с. 144, 155.

² Слабою стороною самої програми було се, що автори її, по традиції старших етнографічних праць, головний натиск все-таки при тім

менти в народній укр. словесності. Автори програми справедливо піднесли, що головню в репертуарі пісеннім, і то передусім обрядовім і побутовім, треба шукати оригінальних прикмет, які можуть характеризувати народний світогляд і народний побут. Пісні дидактичного або забавного характеру («дидактичні пісні, баляди, сатира, карикатура, пародія, гра слів і жарт», як вони се характеризували), і так само прозова література, яка майже в цілості притикає до сеї другої (дидактичної і забавної) пісенної категорії,— трактують головню теми мандрівні, запозичені, тому «в дуже обмеженій мірі можуть признаватись за національні і побутові».

Дійсно, переглядаючи пісенний репертуар, зв'язаний з культовими і обрядовими останками, ми спостерігаємо тут не тільки багаті пережитки старої культової пісні і драматичної дії, але і в темах і поетичнім трактуванні їх відчуваємо реальне відбиття своєрідного побуту і — своєрідну, в значній мірі оригінальну творчість. Вона витворила певні, скристалізовані поетичні мотиви, *loci communes* поетичної фактури, опанувала образи піддані творчістю і побутом сусідів, органічно перетворила їх в огні власного мистецтва і надала безсумнівну індивідуальність словесності сеї доби, яка пробивається і нині через пізніші літературні верстви, з-під румовища сеї й пізніших епох життя і творчості. З попереду наведених взірців, я думаю, читач відчув сей аромат творчості старої доби, яка відбивається в самій мові, в стилізації, манері, більш важкій, лапідарній, грубоватій, ніж пізніша творчість покозацької доби, яка її покрила. Я позволю ще навести кілька таких *loci communes* сеї старої поезії, не завдаючи собі завдання дати скільки-небудь повний їх перегляд.

Такі насамперед образи дерева, в різних варіантах, що виступають особливо в усяких комбінаціях заспіву:

Ой в ліску, в ліску, а в жовтім піску
Росте деревце, тонке, високе,
Тонке, високе, в корінь глибоке.
В корінь глибоке, в листок широке,
В листок широке, в цвіток багрове,
В цвіток багрове, в верху кудряве,

клали на систематику пам'яток народної творчості, даючи їй перевагу над її морфологією й історією. Поділяючи їх на доволі дрібні групи, вони, правда, висловлювали побажання, щоб в рамках кожного відділу пісні розкладались «по культурним епохам», але се побажання було доволі тяжко погодити з принципами систематики по формам і темам, і тому етнографія наша зісталась при старій систематичі, менше дбаючи про вислідження еволюції словесного мистецтва.

(Вар.: А в лист широке, в корінь дуплаве,
В корінь дуплаве, в верху кудряве)

(Гн., II, с. 78).

Се може бути ялина або «золота» сосна, відповідна жовтому піску, котра так іноді і зістається з «листом широким», який належить первісно до іншого дерева — улюбленого явора (*Ай в полі, в полі є три явори, тонкі, високі, в корінь глибокі, в корінь глибокі, в верху лиснаті*). Може се бути дуб (*А в лісі, в лісі, в зеленім гаю, росте дубочок тонкий, високий*) і т. д.

Але за сими звичайними деревами стоїть, очевидно, образ дерева ідеального, символічного, «райського дерева» — дерева життя¹. Воно виступить перед нами в ролі весільного гильця:

Благослови, Боже, і Божая Мати, деревця вбирати!
Райське деревенько перед раєм стояло,
В рай ся похияло, сильно зацвітало (Гол., I, 99).

Воно ж величалось в різдвяних піснях як дерево життя, що сплинуло бистрими річками, несучи на собі родину, котрій адресується величальна пісня.

Воно ж виступає в космогонічній коляді — одній з найцікавіших пам'яток нашої усної поезії:

Варіант Ходаковського:
Що ж нам було з світа початку?
Не було нічого, ідна водонька.
На тій водоньці ідне деревенько,
На тім деревеньку шовкове гніздо,
А в тім гнізденьку три голубоньки.
Не три голубоньки — три
ангелоньки,
Уж ся впустили в глибоке море,
В глибоке море на самее дно,
Винесли нам [вни] три
пожитоньки:
Перший пожиток — возимо жито,
Возимо жито людям на хлібець,
Другий пожиток — яру
пшениченьку,
Яру пшениченьку на проскіроньку,
До служби божой, до церковоньки.
Третий пожиток — зелену траву,

Зелену траву для худобоньки.

Варіант Вагилевича:

Коли ж не било з нашада світа,
Тогди не било неба ні землі,
Ино лем било синое море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки,
Три голубоньки радоньку радят,
Радоньку радят, як світ сновати:
— Та спустимеся на дно до моря,
Та дістанеме дрібного піску, —
Дрібний пісочок посіеме мир,
Та нам ся стане чорна земляця.
Та дістанеме золотий камінь,
Золотий камінь посіеме ми,
Та нам ся стане ясне небонько,
Світле сонінко, ясий місячик,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки.

Новий варіант з Печеніжина (аналогічний в дечім з старим, опублікованим в 1840-х рр. Костомаровим):

А як то було з початку світа,
Не було тогди неба ні землі,

А лишень було синее море,
А на тім морі ой два дубочки,

¹ Так толкував Потебня і пісенний явір (*Ой ніхто там не бував, де ся явір розвивав*) — «широка підсонічна сцена, під світовим явором, неприступним для простого смертельника» (Слово, § 32).

На тих дубочках два голубоньки,
Два голубоньки з неба зіслані,
З неба зіслані на відпитані.
Стали радити, як світ сотворити:
Спустімся в море до самого дна,

Виберім собі синій каменеш
Синій каменеш, синее небо;
Виберім собі жовтий каменеш,
Жовтий каменеш — жовтая земля
| (Гн., ч. 66).

Лишивши на боці додатки, очевидно, пізнішого характеру, тих ангелів, церкви, просфори, дістаємо образи дуже старі: світового дерева і птаха чи птахів — творців світа і людського пожитку («трьох пожитків» чи «трьох користей» — пор. вище). Сей образ давно звернув на себе увагу дослідників, українських і неукраїнських¹, толковано й міфологічно і виходячи з дуалістичних апокрифічних мотивів; досі він, властиво, ще чекає ґрунтовнішого досліду, але в кожному разі можна і тепер повторити замітку Потєбні, що «основа сього образу без порівняння старша від богу-милства» і корениться в дуже старій традиції.

Часом се райське дерево представляється прототипом винної лози — найблагодінішої з земних рослин:

Ой плило, плило райське дерево,
Ой як приплило край із Дуная,
Та й ся приймило, корінь пустило, красно зацвіло,
А як зацвіло — вино зродило (Гн., II, с. 195).

Переходу від сього дерева-заспіву до властивої теми служить часто інша поетична фігура — сокола, що сидить на сім дереві:

На тім кудрявці [вар.: кудрі] сив сокіл сидить,
Сив сокіл сидить, далеко видить.

В інших варіантах той же образ сокола — напр., на ширті, стозі і т. ін., як його завершення (тому кінець кінцем їх і «завершують сивим соколом») — виступає в закінченні поетичного оповідання:

Сив сокіл сидить, далеко видить,
Ой видить же він чистее поле,
Чистее поле — синее море.

Варіант сей, що так живо нагадує звісний образ бурі на морі, тут закінчує господарську ідилію:

В море ся дивить, рибоньку ловить,
Рибоньку ловить господареві.

¹ *Sařarik*, *Narodopis*, 1842; Костомаров, *Объ историческомъ значеніи русской поэзіи*, 1843; Erben, *Váje slovanská o stvoření světa*. — *Casopis musea kral, Ceskeho*, 1866; Афанасьевъ, *Поэтическыя воззрѣнія славянъ*, II, с. 456 і д.; Веселовскій, *Разысканія въ области рус. духовнаго сти-ха*, IV. Сонъ о древъ, XI. — Дуалістическія сказанія о мирозданіи; Мочульскій; *О Голубинной книгѣ*, с. 223 і д.; Сумцовъ, *Культурныя переживанія*, розд. 188; Драгоманов, *Дуалістичне сотворення світа* (Розвідки, III).

Або:

Далеско видить, в Дунай ся дивить,
Виз-рибу видить, і з нев говорить:
Ой визе, визе, припливи ближе,
Най я тя зловлю своєю пану. (Гн., I, 135).

Але се образ, очевидно, упрощений і збіднілий. В інших варіантах сокіл і виз потрібні на щось важніше, ніж на панську вечерю: з риби буде зроблене вістря стріли, з соколиного крила — перо на стрілу господареві, що буде величатись потім такою стрілою:

Ой тобов, визе, стрільби костити,
А мнов, соколом, стрільби перити.

Або:

Ой визе, визе, мій побратиме:
Тобою, визе, постріть клеїти,
А мнов, соколом, поперувати¹, —

образ, котрому ключ дає оповідання билини про стріли Дюка Степановича, котрим «цѣны не было — клеены клеемъ осетра рыбы, перены перьемъ сиза орла».

В інших варіантах виступають інші, більш або менш реальні морські і дунайські риби — риба «чечура» (чечуга, стерлядь), золотопера або срібнопера риба, з котрої сі дорогі пера йдуть на окраси молодому чи молодій².

Дунайські плавні-очерета дають прекрасний образ старого, дев'ятироного чи навіть тридцятироного, сімдесятироного оленя, що там переховується:

А з гори, з долу вітрець повіва, Вітрець повіва, Дунай висиха, Дунай висиха, зільом зароста, Зільом презільом, великим пахільом.	Спасає його сивий оленець, На тім оленці тридесять рожків, На першім ріжку золотий терем ³ .
--	---

На сих великих рогах — як на дереві — міститься «теремець» або світлиця, колиска, що в інших варіантах висить на чудеснім дереві, золоторясій сосні або золотогілій яблонці — і в ній пеститься молодець або дівчина, котру величають — один з популярних величальних мотивів.

А в чистім полі стоїть яблінка,
На тій яблінці золота гильця,
А на тій гильці гей колисочка...

¹ Гол., III, с. 117; Гнатюк, 1, с. 136.

² Чубин., IV, с. 184; Метлин., 136; Потебня, Об'яснення, II, с. 248.

³ Гн., II, 77, 210, 215.

Іншим разом Дунай, море, далековидючий птах вводять інший екзотичний образ — корабля:

Ой в ліску, в ліску, на жовтім
піску
Сив сокіл сидить, далеко видить,
Далеко видить на тихий Дунай.
На тім Дунаю корабель плавляє,
А в тім кораблі золотий стільчик,
А в тім кораблі гречная панна...

Ой в ліску, в ліску і т. д.
Виросла сосна тонка, висока,
В корінь глибока, в листок широка,
В листок широка, в верху кудрява,
Бай на тій кудрі сив сокіл сидить,

А й бо він сидить, далеко видить—
На синім море корабель плавляє,
В тім корабели самі престоли,
Коло тих престіл сидять панове,
Сидять панове та й старі люде—
Вни раду радять первовічную...

Ой сивий орле, високо літаш,
Високо літаш, далеко видаш,
Чи видів, орле, корабль на морн?
Ой я там видав, я сам там бував:
А в тім кораблі усе столове,
Поza столами сидять панове¹.

Дуже популярні, від Карпат до Сіверщини, теми винограду, його гроздя і його вина, яке являється атрибутом весілля, зв'язані теж з старими споминами помор'я.

Виноград — се нова форма райського дерева, яка символізує собою родіну:

Садила [Ганна] вино зелене,
Садила з низька, мовила з тиха:
Рости [ми] вино тонке, високе,
Тонке, високе, в листе широке.
А тоє вино сино завило,
Сино завило, а в пять цвіточків:
Перший цвіточок — то мій
батенько,
Другий цвіточок — моя матенька,
Третий цвіточок — то мій
братенько,
Четвертий цвіточок — моя
сестричка,
П'ятий цвіточок — то мій
миленький.

Зажурилися гори, долини,
Гори, долини, всі полонини,
Що не зродили жита, пшениці,
Але зродили зелене вино.
Зелене вино д горі ся вило,
Сино зацвіло, сильно зродило.
Стерегла ж його гречная панна...
Та стережучи твердо заснула.
Вар.: Як сокотила, шитечко шила,
Шитечко шила, твердо заснула.
Ой надлетіли райські пташки,

Ой з'їли, спили зелене вино.
Вар.: Та як летіли, в крильця
дзвонили,
В крильця дзвонили, панну
збудили.
Ой гося, гося, райські пташата,
Не обдзюбуйте виноградоюку,
Бо мені вина багато треба,
Багато треба на весілочко.
Дедик за столом частує вином,
Матка на дверех багровим вином,
Братчик на дворі солодким медом.
Або:

В еднім кубочку зелене вино,
В другім кубочку солодкий медок,
В третім кубочку вороне пиво
(вар.: червоне, багряне, гіркеє
пиво).

Зелене вино для господаря,
Солодкий медок для господині,
Вороне пиво для челядоньки.
Вар.: медок солодкий на
челядоньку,
Багряне пиво на колядочку,
Зелене вино та й до церковці —
Тому воно: Зелене вино — Богові
мило.

Дівчина, що садить чи стереже виноград, входить, очевидно, в символічний ряд, де ся сторожа чи плекання саду означає зберігання себе для милого:

¹ Гн., II, 41, 209, 272.

Ой в полі-полі межі дороги,
Ой стоїть же там золота ряска,
Стереже ж її красна дівочка,
Надійшов ід ній батенько її:
— Урви ми, донько, золоту ряску,
Золоту ряску, червону краску!
— Ой бігме не врву, милому держу.

Так само даремно просить її мати, брат, сестра, нарешті:
Надійшов ід ній миленький її:

— Ой бігме урву, бо давно держу.
Ой в ліску, ліску на жовтім піску.

Рефрен: Зелена, зелена яблїнь червені ябка зродила!

Стерегла ябка красна дівонька... — Бігме не вержу, милому держу,
Прийшов до неї батенько її: і т. д.
— Ой донько моя, верж же ми
ябко!

Найбільш колоритна і поетично розроблена ся тема дівчини в городі — тісно споріднена з сторожею винограду — зв'язує її з мотивом убору довесілля, зробленим з золотої роси-ряси¹, зібраної дівчиною з дерева:

Попід бережок саджений садок,
Садок саджений, злотом
рошений²,

Ой зібралися райські пташата,
На ряску [росу] спали, ряску
шайнули,

Золота ряска лиш забреніла,
Як забреніла, до землі спала.

Вар.: Ой сходилися буйні вітрове,
Обтрясли ж вони золоту ряску.
Деся ми ся взяла красна дівочка,
Збирала ряску [собі] в запаску.

Вар.: Спустила вона шитий
рукавець,

Зібрала вона золоту ряску.

— Пане ковалю, та й золотарю,
Чи би ти сковав злітки чобітки,
Злітки чобітки на мої ніжки?

Чи би ти сковав кований пояс,

Та із останку золоту тканку,

А з обрізочків злотий перстенець,
Злотий перстенець на білий

палець,
До імененька, до вінчаненька?

В інших паралелях місце золотої ряски займає золота кора, обдзьобана пташками (*На тій березі золота кора, Де узалися райські пташки, Золоту кору обколупали, або: Білу березу, золоту росу, Золоту росу — жемчужну кору* і т. д.).

Аналогічний, теж дуже гарний, образ дають колядки про вінець з пав'яного пера, одного з найбільш декоративних предметів старого убору:

¹ «Золота роса» мішається з «золотою ряскою», ряска — те, що звисає з рослини: гроздя, кетяги; або звисає з убору: привіски гілля, заушниця, френзлі.

² *Вар.:* «Ой у дівоньки з-перед світлоньки | Стоїть садочок ново-саджений, | Новосаджений, обострожений, | Обострожений, злотом дунений» (Гн., II, с. 164).

По горі, по горі павоньки ходять,
Рефр.: На Дунай, на Дунай панна
з рана по воду ходила!

Павоньки ходять та пір'я ронять.

Вар.: представляє пав, очевидно,
домашніми:

Дівонька встала, двори вмітала,
Столи встиляла, павоньки гнала,
Павонько гнала в вишневий садок.
Павоньки ідуть, піренько ронять.

Тема:

Красна дівонька за ними ходить,
Піре збирає, в рукавець кладе,
З рукавця бере, на столик кладе,
З столика бере, вінок звиває.

Вар.: Віночок плете, красно
вплітає,

Бо самим шовком перевиває,
До головоньки го прикладає,
А матіоньки все ся питає:

Вар.: Віночок плете, на голов
[главку] кладе,

На голов кладе, чи красно буде:

— Дивися, ненько, чи подібненько?

— Ой подібненько, моя доненько!

Вар.: Ой, донько моя, коби ще
вище,

Коби ще вище, то би ще краще!

На голов кладе, на ігру іде...

Пізніша відміна:

Чи красно буде до церкви піти...

До сього прилучається інший мотив — вітри зносять з голови дівчини вінець-павянець до води, до Дунаю, де його ловлять переємці і один з них дістає дівчину (див. вище).

В сім золоті, в перлах, в павинних або струсіх перах єсть певний стиль епохи, романсько-візантійський, іконописний, замилований в тяжких, багатих тонах декорації¹, так само як раннегерманський, т. зв. готський, або меровінгський, стиль, який теж стояв під впливами іранськими і візантійськими — в зв'язку з тодішніми культурними впливами Візантії, Боспору, Туркестану. Замилювання до сього тяжкого, золотописного стилю проходить широкою верствою в старій поезії і може до певної міри вважають її характеристичною прикметою, яка відповідає тодішній ноші, юбілярству, декоративному мистецтву. Золотошкірі дерева, жемчужна трава, золота ряска, мощені «жуковинами» (дорогим, кольоровим камінням) і всякими дорогоцінностями завішані мости, золотoverхі стоги, завершені «струсовим пером», золоті тереми і колиски, завішані «паволоками» та шовковими коврами, золоті столики — срібні слупки, золота брама — срібна приспа:

Обжинкове величання: «А в нашого пана | Золотая брама,
| Срібная приспа, | Сіло женчиків триста» (Гол., III, 196).

Весільне: «А в нашій печі золоті плечі, | А срібні крила — щоб нам коровай гнітила» (Мат. етн., 19, с. 35).

Коли кінь — то «золота грива коня покрила, срібні копита кремінь лупають, жемчужні очка звізди читають». Коли воли — то

На них роженки все золоті,
А воловоди все шовкові,
На них ярма все тисові,
На них снісочки все кедрові,
А занізочки все мідяні.

Або:

На волах ярма все кедрові,
В ярмах снісочки позолочені,
А занізочки білі лісочки,
Ой сохи твої все золоті,

¹ Нагадаю, що пави, голуби, виноград — се улюблені сеї декорації.

Сошнички твої все мідяні,
Підвої твої все дротяні,
Полиці твої все срібряні,
Поводки твої все шовкові.

На полю:
Уродить нам ся золотий колос,
Золотий колос, срібнее зерно,
Срібнее зерно, мідяне стебло.

Або: Вона [пшениця] ізійде, як тихий Дунай,
Та вродить нам ся земчужний колос,
Земчужний колос, золоте зерно.

Навіть на попаси, де попасає герой, гора

...зродила жемчужну траву,
жемчужну траву, золоту росу,

і вітри — «...зашуміли в жемчужній траві|та задзвеніли в золотій рясі».

Не диво, отже, коли у героя величання

срібна стрільбонька, золотий лучок,
злотий човничок, срібне весельце,
золотий міст, срібная лавка.

А вже цілі скарбниці дорогоцінностей розсипаються чудесними помічниками на весільній дорозі його. Ми вже бачили їх вище; наведу ще сей варіант:

Як меш їхати у Ляцьку землю,
По королівну — по собі рівну,
Споряджу мости дорогим
кам [e] нем,
Загачу гати ляцькими шати,
Зволочу ліси паволоками,
Засію поля срібнов жемчугов.
З'їдеш на мости — задзвенять
мости,

Задзвенять мости дорогим
кам [e] нем;
З'їдеш на гати — зашумлять гати,
Зашумлять гати ляцькими шати;
З'їдеш на ліса — зашумлять ліса,
Зашумлять ліса паволоками;
З'їдеш на поля — засвітять поля,
Засвітять поля дрібнов жемчугов.

Відповідно до того, розуміється, прибирається всякими дорогоцінностями і постать дівчини:

Павляний вінок, злотий перстенець,
Перлова тканка, кований пояс,
Лися шубонька, злоті чобітки, і т. под.

Ся іконописна хвиля, що прокотилась по нашій поезії, і досі заховалася в значних останках на всій території від Сяну до Дону, не затопила всього, розуміється. Поруч того стрічаємо малюнки зовсім свобідні від такого іконописного перетяження, як, напр., популярний мотив дівочої краси:

Ой попід гори стежечка здавна,
А попри стежку чорненький тернок.
Надійшла стежкою гречна
паннонька,
Тернок зірвала, до очий клала:

— Ой коби в мене такі оченька,
Такі чорненькі, як отой тернок!..
А попри стежку червоний мачок —
Мачок зірвала д личенькам клала:
Ой коби в мене такі личенька,

Такі рум'яні, як отсей мачок!..

А попри стежку жовтеє кійло
[Stipa reptata] —

Кійлонько рвала д косонькам
клала:

— Ой коби в мене такі косоньки,
Такі жовтенькі, як сесе кійло.

(Варіантів дуже багато, напр.:

У панунейки три городойки,
В першій городці жовта лелія,
В другім городці а чорний терен,
В третім городці червона ружа;
Скочила вона в перший городець,

Вирвала собі жовту лелію —
Притулила сі до косоньки:
— Дай ми, Божейку, таку косойку,
Таку жовтеньку, таку грубеньку,
і т. д.,

причім звичайно з сим зв'язується міркування, що з такими очками, личками, косою вона б вийшла за княжого сина, за поповича, за панського сина і т. д.¹)

Або поетичний образ убрання:

На нім кошулька як сніг біленька.
Де вона прана? в краю Дунаю.
А де кручена? в тура на розі,
А де сушена? на явірничку,
На явірничку, в самім вершечку.

А де вбрана? в світлій світлонці,
В світлій світлонці при оболонці
[вікні, затягненім міхуром],
При оболонці — при яснім сонці.

Ся сорочка прана в Дунаю і сушена у тура на розі (тут, мабуть, зливаються поняття турового рогу як вішала з рогами живого тура, котрих уживають для сушення біля!) — се одно з тих сміливих, казково-гіперболічних образів, котрі також можна вважати характеристичною рисою, паралельною з тим граннем усякими дорогоцінностями. Так бачимо оленя з «теремом» чи «колискою» на рогах, де сидить величана дівчина чи парубок і займається різними делікатними заняттями: шие, вишиває, грає. В інших варіантах ся «коліска» чи «світлонька» висить на дереві, стоїть на кораблі або ще простіше — всі ті делікатні заняття відбуваються в наметі, в світлиці, яка стоїть при дорозі; але величальник не вдоволяється сим і творить цілком фантастичні образи:

Дивное звіря, сиве оленя,
На тім оленю три-девять рожків,
Ой на тих ріжках срібна коліска,
Гей в тій колісці гречная панна —
Ой сидить-сидить, шитечко шие.

Поза столами межі панами
Гречная панна, чом Настуненька,
Шитечко шила аж троякое.

Туре-олене на девять ріжків,
Ой на десятім там терем росте,
[У] тім теремі тисові столи,

На тім оленці тридесять рожків,
На першім рожку золотий терем,
А в тім теремці можний панонь-
ко —
А що ж він робить? в віргани
грає.

¹ Гнатюк, II, с. 139 і д.; Паралелі у Потебні, Об'ясн., II, с. 490 і 92.

Ми бачили сокола, який береться перенести на собі дівчину, наречену і самого героя —

Твою панночку сам перенесу,
Сам перенесу, вінка не зроню,
Тебе самого на золотий міст...

Ми бачили орлів, що орють першу ниву молодим, і в весільних піснях приходиться сей образ¹:

Орел поле ізорав, Молодицям на пиво,
І пшениці насіяв, Парубочкам на диво!..
Дівочкам на коровай,

В однім з варіантів сам молодий похваляється:

Ой як буду я та женитися, Ой як буду я Ганочку везти,
Намошу мости все перстневі, Забрызчать мости все перстневі
Погачу гатки все вінкові, і т. д.
Поставлю стовпи все золоті, Закричать орли в чистому полі,
Повішаю короговки все шовкові, Зацвіте жемчуг близько дороги
Виорю поле сизими орли, (Малинка, № 158).
Насію жемчугу близько дороги —

Се що потім виступає в поклику до святих-сіваців:

Ой Петре, Павле, Іване,
Зоримо поле орлами,
Та засіймо поле цвітами —
вар.: та засіймо жемчугами, і т. д.

Подібно фантастичні образи зв'язуються з конем товаришем. Він перескакує з крутого берега через сине море, не замочивши копит, ні стремена їздця; він копитами не тільки каміння креше, але воно складається в будову (в наших варіантах — церкву, але то могла бути і всяка інша будова — палата для героя абощо):

Як-ім тя виніс із трьох побзів Ти ж не замочив жовті чобітки,
[нагадує кінь господареві] Ящер-сідельце, тебе молодця!
Як ми тікали із Туреччини, Не замачав ти стремінь, сідельця,
За нами кульки як дробен дощик! Стремінь, сідельця, тебе молодця!
Як ми тікали із Московщини — В мого коника золота грива,
За нами мечі як білі ясні свічі! Золота грива коника вкрила,
Як ми тікали, землю спорили, А ушеньками слухи слуховав,
Та як я тікав з крута берега, А оченьками звідни раховав,
Крута берега ч[е]рез сине море, А копитами біл камінь лупав,
Не замочив я білі копита, Біл камінь лупав, церкву мурував...
Білі копита, шовковий хвостик. То він си виграв коня в короля —
Вар.: У того коня золота грива,
Коль нас нагнали с крута берега,
На тихий Дунай, на сине море,—

¹ Потебня висловив гадку, що тут орла вхоплено через фонетичну близькість пнів — *орла* і *орати*. Об'яснення, II, с. 384.

Коня вкрасила, уподобила.
На тім коники золоте сідло,
Та й на конику білий молодчик,
Конем літає, камінь лупає,

Білий молодчик камінь збирає,
Камінь збирає, у купу кладе,
В купу складає, церков будує
(Гн., 203, 214, 217).

Відкидаючи різні пізніші акцесорії, і тут дістаємо образи казочно-героїчні.

Кінець кінцем, з поданого матеріалу вирисовується, сподіваюсь, доволі ясно образ сеї старої поезії, котру, в головнім, ми можемо зв'язувати з тою старою епохою, хоч, розуміється, не у всім можна бути певним, що нема тут і новіших елементів — навіть зіставляючи на боці християнські впливи, які я по можності обминав, лишаючи на дальше, та різні зверхні деталі польсько-литовської доби (всі ті «пани», «панночки», які заступили колишніх «молодців» і «дівочок», і т. под.).

В порівнянні з пізнішою поезією, остаточно скристалізованою в піснях козацької доби, ся старша, як я сказав, більш елементарна, грубувата, матеріалістична. Вона не вглиблюється в психологію, не інтересується тоншими душевними зворушеннями. Обертається в темах зверхніх: матеріального достатку, багатства, любується в розкоші й виставності. Орудую соціальними формами і індивідуальними відносинами ясними, простими, елементарними, твердо збудованими на предковичнім обичаю: відносини батьків до дітей, господарів до слуг, жінок до чоловіків і навпаки. Все певне і тверде, так як старі люди, що «радочку радять первовічну», пильнуючи чистоти і сили патріархальної моралі:

Що не так тепер як стародавно —
Що син на вітця руку здоймає,
Донька матері суперечає,
Сестра на сестру чарів шукає (Гн., № 315).

Конфлікту індивідуальних поглядів з сим «первовічним» ладом вона не любить і не спиняється над ними, як то залюбки робить поезія пізніша.

До певної міри така однолітність залежить, розуміється, від того репертуару, в котрім ми тепер студіюємо останки сеї старої поезії: в хліборобській, родинній, святочній обстанові, різдвяного свята головно. Або в весільнім ритуалі, також кінець кінцем абсорбованім і асимільованім тою ж патріархальною родиною, на хліборобській основі, що вирівняла і вигладила розходження моралі дружинної й родинної, про котрі я говорив вище. Сі прикмети, котрі я підніс, належать головно до сеї родинно-господарської культури й ладу, котру дружинна поезія розцвітила різними

мальовничими подробицями і споминами чорноморської доби: Дунаями і кораблями, візантійськими клейнотами, жемчугами і паволоками, всіма тими блискучими, золотими лініями, що проходять в сих малюнках, як золоті прориси в візантійській мініатюрі. Вони розплилися в сій усній традиції хліборобської верстви, сильніше виступивши в писаній літературі. Та багато є в тім спільного всім течіям сей доби!

Інтересно було б в'яснити докладніше елементи запозичені в сій скарбниці поетичних образів і тем. Се питання ставили собі Костомаров, Веселовський і особливо Потебня, котрого праці зістались, на жаль, без продовження в молодших поколіннях етнографів й істориків літератури. Він зібрав багатий паралельний матеріал для символіки українських пісень — їх поетичних образів і поетичного мишлення, головнo в матеріалі східнослов'янським (білоруським і великоруським). Але сей східнослов'янський матеріал для в'яснення оригінальності нашої старої поезії не має особливого значення: се спільне добро розходилося по східнослов'янських краях головнo з українського центра, його останки серед білоруського і великоруського населення можуть часто служити для доповнення прогалин в нашій українській традиції, але не об'яснюють її походження. Натомість паралелі балканські і західнослов'янські дуже важні для в'яснення оригінальності старої поезії. Польські, словацькі, чеські аналогії можуть нам не в однім вказати, що належить вирізнити як пізніші елементи, внесені польськими часами, головнo від XIV в., а що зачислити до старших зв'язків з західним світом. Паралелі болгарські, румунські і новогрецькі можуть дати нам деяке поняття про елементи, які були занесені до нашої старої творчості з Чорномор'я і Подунав'я, в добу розселення. Паралелі сербські висувають питання про елементи, внесені сербськими гуслярами XV—XVI в. З ними треба буде рахуватися головнo в баладнім репертуарі, в циклі турецько-татарським, невільницьким пізнішої доби, але належало б провирити, що є спільного і в тім репертуарі, який ми зв'язуємо з старшою добою.

Паралельний матеріал, зібраний дотеперішніми дослідниками¹, показує, що мотиви величальної пісні, сього основного фонду нашої старої традиції, в загальних рисах переходять через цілий майже балкансько-дунайський слов'янський світ.

¹ Користаю головнo з апарату Потебні, II.

Так, для колядницького оповіщення (див. вище) маємо, напр., таку болгарську коляду:

Стани нине, господине,
Спиш ли, спиш ли — разбуджайсе,
(вар.: Заспал ли се, разбуджайсе,
Піан ли се, растрезнујсе) —
Добра са ти гостје дошли,
Добри гостје, коледжане,
Подобар глас ти донели
[гарну вість принесли]:
Овчици ти изъягнили —

Се [все] овчици ваклушати
[біло-чорні],
Кровници се истелили —
Се кравници бълбоки,
Қобилки се иждребили —
А коневци патоножки,
Кошарци [улії] се изроили
(Қачановск., 75 і д.).

Паралель польська:

Kukuleczka zakukała.
Gospodarza przebudzała:
Powstań, powstań, gospodarzu,
Pochodź, pochodź po oborze,

Bo w odorze Bóg dał dobrze:
Krowisia się omnożyła
Parę wolków polożyła
(Kolberg, V. 237).

В болгарській величальній пісні жінці сниться, напр., таке родинне дерево, аналогічне з нашою золотою яблонею:

Изникала яболшница,
Стред дворе песочина,
Стребен [срібен] корен, злати гранки [гіляки],
Завързала пет яболка,
Пет яболка позлакени,

що чоловік їй пояснює:

Яблшница сама ти си,
А яболка — наши деца (Миладин., № 622).

Для золотої роси, з котрої дівчина замовляє собі різні дорогоцінності, вказана така хорватська паралель — дівчина замовляє золоту росу:

Већ я кунем зелен бор ва гори,
Да ба з њега златна роса пала,
Да би из ње прстене ковала,
Ча бим свому роду даривала:

Првога бим својој мајки дала,
Другога бим својој сестри дала,
Трећега бим за се оставила
(Мажуранич, 174).

Сербська величальна пісня описує оранку господаря і засівання жемчугом:

Јелени волове, сребрни ярмови,
А палице су им од сухога злата.
Прва имъ је бразда, ка'но сјајна звјезда,
Чисто им је жито, ка'но чисто злато.
По њиви им шета кућна [домашня] старјешина,
Из десног рукава бисер просипала,
Бисер просипала, снахе дозивала:
«Ходте, мила снахе, бисер да купите [збирайте],
На злато нижите, на вратъ га носите...» (Қачіч-Міошіч, 156).

Вище наведена польська колядка так описує новороджених волів:

A jakież im imię damy?
— A jednemu złotorożek,
A drugiemu srebrnyrożek.

— Cóż na nie zrobić każemy?
Srebrne jarzma, złote zatki (закози)
Będą orać małe dziatki¹.

Образи чудесного коня, з таким замилюванням розроблені в українських величальних піснях, між іншим, в формі розмови героя з конем, його наміру продати коня і под., вказані в румунській колядці. Молодець-герой хоче продати коня, кінь дивується, не знаючи за собою ніякої вини. Одно він може пригадати: «Коли ми билися на морським березі з турками, з франками, франки нас погромили, турки побили, в море покидали, багато там потонуло, а я поплив морем вздовж і впоперек — одним винуват²: зачепився за перо мурени [риби] і замочив полу твого кафтана³, край кишені, але, вийшовши на беріг, я висушив їх, подувши з ніздрів». Тоді господар заспокоює, що хотів його тільки спробувати⁴.

Для теми «вінець на воді» хорватська паралель:

— Рибари, рибари на тихом
Дунаји,
Јесте ли ми вид'ли мој венац
зелени,
Кад ми је одплавал по Дунају,
доли?
— Видила ге јесмо, вхитили га
нисмо.

— Мој венац зелени воды су
рознесе,
Мој венац зелени ветри розпухали,
Мој венац зелени магли [мгли]
розмаглили
(Курелац, 65 і 56).

Пав'яний вінок — болгарська паралель:

Лазор [жених] са вози на златна
колца,
Из село ходи, Богу ся моли:
«Я дай ми, Боже, дробен ми
дъждец,

Трева да расте, паун да пасе,
Цере да хврга, моми да берат,
Моми да берат, венци да вїят».
(Каравелов, 205).

¹ Пор. українські образи вище.

² D'asta' su vinovatu.

³ Pôlă de kaftanu.

⁴ Веселовський: Румынскія, славянскія и греческія коляды (Разысканія, VII — Сборникъ, т. 32), с. 278—9. З приводу сього цікаві замітки Потебні, II, с. 683—4. Принципіально погоджуючися з тим, що через румунів могли йти на Україну полудневослов'янські і грецькі мотиви, він взагалі більше добачав укр. впливів в румунським, ніж навпаки, і спеціально вказаний Веселовським образ вважав залежним від слов'янського, спеціально укр. вірця, краще і повніше розробленого:

Ти згадай, пане, свою пригоду,
Свою пригоду, мою выгоду:
Як ми з тобою на війні були:
Як нас татари в Дунай нагнали:
Єдні втонули, другі сплинули,

А я скочив та й перескочив:
Та й не замочив ні копитечка,
Ні копиточка, ні стременичка,
Ні поли каптана, ні чобота сапьяна,
Ні ящур-сідельця, ні тебе, молодця.

Порівнюючи ці паралелі з східнослов'янськими, бачимо, що паралелі білоруські і великоруські далеко ближчі нашим: не раз близькі до подробиць, до буквальностей, так що являються простими переспівами тої самої пісні. Паралелі ж балканські дають подібності тільки в основних мотивах, які розроблюються там і у нас здебільшого незалежно, в деталях і комбінаціях. З того вивожу: споріднення українсько-балканські старші, ніж часи київські, від котрих ідуть аналогії українсько-білоруські та великоруські.

На закінчення ще кілька слів про форму.

Той матеріал, що ми тут розглянули, той, що доніс нам найбільше старих мотивів, в котрих можемо добачати відгомони часів чорноморсько-київських, се переважно обрядові, найчастіше величальні пісні, уложені в рівноскладових строфах простої, одностайної, архаїчної будови, схарактеризованої вище. Одним із засобів, котрим додається деяка змінність сьому досить монотонному співові, являється приспів, досить вільно і дотепно змінюваний. Старші рефрени, традиційні — одностайні і незмінні. Вони характеризують, очевидно, цілі цикли пісень:

«Ой рано!» — аналогічне з балканськими і зах.-слов'янськими приспівами (*рано-найрано* і под.), зв'язаними з стрічею нового весняного сонця, особливо при воді, раннім ранком — так що й сей обряд зветься «на ранило».

«Ой лелю» або «Ой ладо» — варіантом чого, мабуть, і галицький приспів: «Лелю!» — також широко звісне на Балканах, характеризує пісні паровальні і весільні¹.

Приспіви, як «Воїн бо воїн над усе військо подобен» або «Війне, війниче, молодий паничу»², мабуть, вказують на подібний характеристичний рефрен пісень величальних дружинних.

Сі й інші аналогічні рефрени приходять потім в різних комбінаціях, але поруч них бачимо й інші способи приспівування. Приспів береться з першого віршу, доповнює його, і потім повторюється при всій пісні. Напр., як ми бачили вище в величаннях господарєвого багатства:

В нашого господаря —	Біг йому дав. (I, 141)
<i>Приспів:</i> Біг му дав!	То йому, то йому Бог дав,
Не заздруйте, панове-брата —	Що вітця-матку шанує! (I, 191)
Дасть і вам! (I, 120 ³)	
<i>Вар.:</i> Біг йому дав!	Господареньку, господиночку
Не завидуйте, милі брата —	<i>Присп.:</i> Встань горі,

¹ Пор. матеріал у Потебні, *Обьясн.*, I, с. 16 і д., II, с. 786.

² Гол., II, с. 64, IV, с. 53; Гн., II, с. 45.

³ Вибираю і значу виключно корпусом Гнатюка як найповнішою збіркою: ч. I — величання господарєві і господині, ч. II — величання парубкові і дівчині, цифра означає тут скрізь сторінку.

- Люба ти радість на дворі!
(I, 153)
- Чи дома господинько —
Присп.: Ой дома, не повідають!
(I, 217)
- Ой славно була наша госпося —
Присп.: В тім дому,
Та ходить вона по домі,
Як пчоленька по лоні. (I, 237)
- А в пана Йвана славноя жена —
Присп.: Бог йому дав,
Бог йому дав
Славную жону у його дому
(I, 242)
- Мав Івасенько ворона коня —
Присп.: Сам молоденький,
Кінь вороненький. (II, 93)
- Пішов же N. N. в чужую
сторону —
Присп.: Жаль же його, Боже.
(II, 11)
- Ішов Андрушенько без ліс
темненький.
Присп.: Не сам я, не сам я
молод
У тім лісоньку загину!
(II, 18)
Вар.: Там сам я, там сам я
молод
В темнім лісочку, в жовтім
пісочку загину. (II, 132)
Або: Не сумно, не сумно йому
В темнім лісочку самому!
- У господаря плужок найраньше
вийшов —
Присп.: Бриніли, бриніли
волоньки,
А всі чотири у золоті,
або: Всі чотири, всі чотири
волоньки
Бодай здорові ходили.
(II, 122)
- Посіяла ленку на загуменку,
Присп.: А в неї, а в неї,
А в молоденькій а в неї!
(II, 265)
- Ходила Анна зеленим лісом
Присп.: Ой лісом, зеленим
барвінком. (II, 137)
- Пасла Гануня чотири воли
- Присп.:* В ялині, гей же
в ялині,
При зелененькій дубині.
(II, 219)
- Пішла Касуня рано по воду
Присп.: Над Дунай, Касуня,
Рано по воду над Дунай.
(II, 231)
- Ой у Львові в роговім домі —
Присп.: На ринку!
Вили віночки всі паняночки
З барвінку! (II, 177)
- А в чистім полі коршмонька
стоїть —
Присп.: Казано нам, повідано
нам:
Добре пиво,
Мід, горілочка, красна дівочка,
Підемо там! (II, 257)
- Там на горонці, в новій коршмонці
Присп.: Іграли, іграли Угри,
По золотому метали. (II, 178)
Вар.: Заграли, заграли Вірмяни
На золотій цимбали! (II, 179)
- Прала дівчина шовкові хусти
Присп.: На леду, на леду, леду,
В студниці, кірниці. (II, 223)
Вар.: На леду, гей на леду,
На поледіці,
На студененькій водичці!
(II, 256)
Або: На тихім Дунаю,
Близько коло края.
(II, 224)
- На серед села світлонька нова,
Присп.: Світлонька моя
оріхова. (II, 3)
- В нашого пана — пана крайника
Присп.: Писано, ей писано,
Золотом му терем писано!
(II, 68)
- А в соколенька а двір в острозі —
Присп.: Соколе!
А в соколенька чорні оченька
І брови! (II, 23)
- Ой в полі, в полі садок
саджений —
Присп.: Зелена, зелена яблонь
Червоні ябка зродила.
(II, 261)
- Стоїть ми стоїть зелений явір —

Присп.: Повій но,
Повій но вітре,
Прихили явір до землі.
(II, 23)

Ой похилився дуб д дубонькови —
Присп.: Діброва!

Дуб зелененький, йа
зелененький,
Діброва! (II, 118)

А в городочку червона ружа —
Присп.: Процвітай,
Процвітай, червона ружа,
Рано в неділю. (II, 198)

Потім такі і подібні приспиви стають незалежними від змісту і доволіно причіплюються до різних величальних пісень — колядних, волочільних, весільних і інших, і змінювання таких рефренів, різнорідно уложених з ритмічного погляду, вносить певну різнорідність в виконання сих пісень самою своєю несподіваністю. Правдоподібно, уведення таких несподіваних приспівів було умисним «трюком» аранжерів. Я вчислю деякі цікавіші приспиви, — між ними чимало дають дійсно поетичний, мальовничий, а притім незвичайно стягнений, до кількох штрихів зведений образ.

Насамперед кілька варіантів сього заспіву «Ой рано»:

Рано, рано, дуже раненько (II, 121).	Зоріли, зоріли зорі Дуже раненько на горі (I, 263).
Рано, рано, так борзо рано. Враз з зорею (II, 122).	В неділю, гей же в неділю, В неділю рано ясне соненько
Ой рано, ой рано, Рано борзо ранейко — на зорах (II, 169).	сходжає (I, 175). Або: В неділю, в неділю рано Ясне соненько сіяло (II, 94).
Рано-рано при зоронці (I, 244).	В неділю, в неділю рано
Рано раненько, світи зоренько (II, 70).	Ой як соненько сходило (II, 227). Вар.: Ясно соненько сходило (II, 183).
Рано раненько, як сходила Ясна зоронька ясенька (II, 162).	Сияє, сияє сонце По всьому світу і в небі (II, 260).

Часом зоря рання робить асоціацію з зорею вечірнею:

Світила, ой світила нам Ясна зіронька з вечера (II, 211).	Зорейко, ясна зорейко, Не заходи ж ти раненько! (II, 254).
По зорі, по зорі, По ясенькому місяцю! (II, 150).	Світи, світи місяченьку! (II, 1)

Іншим разом ідея раннього ранку вводить птаха як його вісника:

Заспівай, заспівай, соловію, Перед віконцем на зілю! (II, 118)	Не літай рано-раненько на поле (I, 120).
---	---

Ой на дворі, над ворітеньки,
Щебетали ластівоньки (II, 136).

Не зовсім уже ясна асоціація образів:

Ой літай, ой літай, чорна галонько, з-низенька (II, 139).

Дунай, море, гомін хвиль приходять, напр., в таких комбінаціях:

Дунаю, гей Дунаю, тиха водонька, помалу! (II, 58)

Дунаю, гей-гей Дунаю, Повій, повій, вітроньку, стиха,
Все в милім Бозі гадаю (I, 113). Помаленьку на Дунай! (II, 168)

Грай, море, грай — радуйся земле до віку! (II, 57)
Бриніла, бриніла вода по каміньках дрібненько! (II, 153)

Сей мотив потім варіюється ще так:

Бреніла, бреніла коса коло покоса з росого;

або:

Шуміла, шуміла коса коло покоса раненько (з тихенька);

і коротше:

Бреніла коса коло покоса! (II, 72)

Також:

Бреніли, бреніли воли яко соколи,
А все сивенькі на полі (II, 70).

Вар.:

Гей воли, гей сивенькі, гей воли! (II, 67)

«Рай» приходить, напр., в такім образі мішаного характеру:

Рай розвився, ой рай розвився —
Христос народився Та в його дому (I, 117).
Вар.: Христос уселився у сьому дому (I, 201).

«Вино» належить до найбільш уживаних приспівів:

Зелене, зелене вино — Виноградь красна зелена!
А в три ряди саджено (II, 188); | (I, 164)

або: То ми вино, ой то ми вино, В неділю рано
Що в три рядочки саджено! Зелене вино саджено! (II, 147)
(II, 209)

Зелене вино В неділю рано, рано зелене вино
Барзо ранейко зацвіло! (II, 143) (I, 239).

Часто місце «вина» заступає калина:

Калино, калино-вино, Калино, калино мала,
Винная моя ягода! (I, 232) Та ж ты водонька забрала
Або: Калино вино, винная ягода! (II, 140).
(II, 238)

Калино, ей калинонько, Калино, калино мала,
Розвивай же си раненько! Вода луженьки забрала (II, 72).
(II, 213)

Калино, гей же калинонько, Тось ми биляво зацвіла,
Тось си гиляво розвила,
Тось ми червоно зродила (II, 140 — повторюється по черзі остан-
ній рядок).

В інших варіантах в місце вина входить рожа, хоча має
й свою самостійну символіку:

Процвітай, процвітай, роже, Червоная рожа, красний цвіт!
В неділю рано саджена; (II, 230)
або: В неділю рано червоно *або просто:*
(II, 140). Цвіте рожа червоненька (II, 252).
Квіте, ой квіте мій,

Інші ристинні мотиви більше одноманітні:

Яворе! ей яворе-явореньку, А по ній роса студена! (II, 25)
Зелений листок на тобі! (II, 22) Там на траві, на отаві,
Коротше: Ой яворе зелененький! *або:* Там на траві, на мураві
Ой не шуми, смереченько! (II, 20) (II, 1)
Зелена, зелена мурава, Зелен ромен на камені (II, 71).

Зрештою, вони приходять ще в символіці дівчини, як
«калина», «рожа», «вінок» і т. под.:

Вію ж ти, вію ж ти квітку Дівчино-серденько —
Та з зеленого барвінку! (II, 169) Говори з нами хорошо! (II, 168)

Чом панна, чом паняночка Мов, панно, мов, молоденька,
З руги віночка не вплела? Промов словенько, зтиха словенько
Говори з нами, дівойко (II, 140) А з нами (II, 163)

Червоне, червоне зілейко, Уляночко, Уляночко-пані,
Говори з нам, дівойко (II, 140) Говори з нами зтихенька
(II, 261).

або: Говорить з нами дівонька.
Ясная, ясная зоренько, Зелене, зелене зіленько,
Говори з нами (II, 185).

В тім гаю я Марусеньку
По голосі пізнаю! (II, 220)
Що ж то ми, що ж то ми за тая
За паніойка славная (II, 140).
Дівойко, пана [!] дівойко,
А ласкавое сердейко (II, 253).

Героїчні, дружинні мотиви:

Гордое, гордое паня, Грай, коню, грай, кониченьку,
Межи панами славное! (II, 78) Під N. N. молоденьким, грай коню!
Грай, коню, грай, кониченьку
Соколе ясний, паниче красний Воронесенький,
N. N. Під N. N. молодесеньким
(II, 56 і 57).
Лелія! Та його ноженьки
В щирім золоті горіли! (II, 50) Грай, коню, грай, кониченьку,
Під молоденьким панятем!
(II, 42)

Подзвонюй, подзвонюй, коню,
Своїми узденцями золотими!
(II, 22)

На коню, на коню —
Злоте піречко на ньому! (I, 164)

Погупай, потупай, коню,
По тім скарбовім [?] камени!
(II, 114)

Не чорно, не чорно
Перо по коникові полягло!
(II, 103).

Хто уважно перейде сю антологію приспівів, пригадуючи собі ширші образи пісень, наведені вище, той відчує сей інтерес, який дає процес стягання таких більш детальних і мальовничих образів в короткий образ-символ, вміщений в такому приспіві. Вище було начеркнено ролю сього хорошого рефрену в розвою пісні; нинішній приспів зіставсь як пережиток сеї далекої, примітивної старовини, поволі бідніючи і зводячись до таких малозначних і монотонних фраз, як нинішні стереотипове: «Ой, дай Боже!» Але роль його в розвою символіки пісні, в її стилю, незвичайно стислім, який більше орудує натяками на звисні, колись розгорнені в усій повноті образи, не розгортуючи вже їх більше в деталях¹, — безсумнівно, дуже велика. На наших очах широкий образ стягається в строфу, строфа — в кілька слів рефрену. Напр., такий образ:

Там на ріці на Ардані — Ардан воду розливає,
Ардан воду розливає — Іван коня наповає (II, 12) —

стягається в приспіві:

Або: Ардань-вода стадная (II, 10).

За горою а дзвін дзвонить,
Ясен-красен місяць ісходить (II, 131).

Варіант:

Ой за горою, за кам'яною,
Де дзвін дзвонить, там місяць сходить.

Або:

Ой за горами, за долинами.
Там дзвін дзвонить, місяць сходить (II, 129) —

стягається в короткий приспів:

Ой дзвін дзвонить, місяць сходить.

¹ Сей характер нашої коляди підчеркнув свого часу Потебня (Об'яснення, II, с. 442), характеризуючи «ампліфікації в великоруском стилі» — «противоположенем стилю м[ало]р[усской] пѣсни, дающей только необходимыя толчки воображенію, но не ведущей его на помочахъ, а предполагающей его самодѣятельность». Знаходив «сходный с великорусскими дешевой способ амплификації» також в колядках румунських, де «посредством введенія ненужныхъ, случайных или легко подразумеваемых черт» «наивнаго каляканья», як він висловлюється, колядка розпухає до величезних розмірів.

Такі символи входять потім в комбінації між собою і дають нові, часом досить несподівані і навіть дивні образи:

На дворі, гей же на дворі,
Злоте піречко на столі (II, 175).

Служило Юря в польського кріля;

Присп.: В залізі, гей в залізі,
Його ручейки, його ножейки

В сріблі, в золоті горілі

Пшеницю сіє, золото леліє,
Гордий молодець N. N. (II, 42).

(Гол., II, 53).

Приспівви виринають цілком несподівано, без явного логічного зв'язку, по неясним, на перший погляд, асоціаціям:

По горі, по горі яра пшениця.

Присп.: Кам'яная, кам'яная,
Там світличенька стояла,
Жала ж її молодиченька, ой на
імя N. N.

І навпаки:

А во Львові в кам'яниченці,

Присп.: По зорі, по зорі,

По ясненькому місяцю,

Стоять верстатки все тисові,

і т. д.

Се надає спеціальний колорит нашій старій пісні, обліпленій, як старий, віковий стовбур губками, різними новостворами, всякими пізнішими парослями і мотивами, але сильній і мальовничій в сих своїх оригінальних, незвичайних і навіть дивовгядних, на перший погляд, комбінаціях. Уважний, витончений і відповідно узброєний зір глядача відкриває в них велику своєрідну красу.

ЛІТЕРАТУРА ПОВІСТЕВА

Пам'яті Михайла Драгоманова

Зміст і форма. Теми героїчні. Мова наша про передані усною традицією твори описові, оповідальні — або назву їх старим загальним терміном — повістеві, однаково — ритмовані чи прозові, — мусить, на жаль, бути значно коротша. Хоч література ся була, без сумніву, дуже багата, різnorodна, цікава, переходила різні зміни і еволюції, але сказати про неї можна дуже небагато, поза тими її відгомонами і фрагментами, які ввійшли до поезії обрядової, з одного боку, а з другого — заціліли в літературі писаній, в книжнім обробленні, і будуть предметом пізнішого обговорення, разом з іншою книжною літературою.

Причини тому дві. По-перше, в дохованім до нас уснім репертуарі в сій сфері далеко тяжче вирізнити те, що можна з певною правдоподібністю прийняти за останки чи відгомони сеї старшої доби і відрізнити від пізнішого репертуару. По-друге, почасти таки завдяки трудності і складності